

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Навчально-науковий інститут економіки та управління

Обліково-фінансовий факультет

Кафедра фінансів, банківської справи та страхування

БАНКІВСЬКА СИСТЕМА

конспект лекцій

*для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
ОПП «Облік і оподаткування» спеціальності 071 «Облік і
оподаткування» денної форми здобуття вищої освіти*

**МИКОЛАЇВ
2022**

УДК 336.71
Б24

Друкується за рішенням науково-методичної комісії обліково-фінансового факультету Миколаївського національного аграрного університету від 17.03.2022 р., протокол № 8.

Укладачі:

- Н. М. Сіренко – д-р екон. наук, професор, завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Миколаївський національний аграрний університет;
К. А. Мікуляк – асистент кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Миколаївський національний аграрний університет.

Рецензенти:

- М. В. Дубініна – д-р екон. наук, професор, завідувач кафедри обліку і оподаткування, Миколаївський національний аграрний університет;
Д. В. Калнауз – керівник відділення Миколаївське регіональне управління акціонерне товариство комерційний банк «ПриватБанк».

ЗМІСТ

| | |
|--|-----|
| ПЕРЕДМОВА..... | 4 |
| Структурно-логічна схема вивчення дисципліни..... | 6 |
| Змістовий модуль 1. Теоретичні основи побудови та функціонування банківської системи..... | 7 |
| Тема 1. Сутність банківської системи України..... | 7 |
| Тема 2. Центральний банк у банківській системі України..... | 29 |
| Тема 3. Комерційні банки як провідні суб'єкти фінансового посередництва..... | 49 |
| Змістовий модуль 2. Банківські установи в національній економіці. Контроль та безпека діяльності комерційних банків..... | 61 |
| Тема 4. Операції комерційних банків по обслуговуванню платіжного обігу..... | 61 |
| Тема 5. Пасивні операції комерційних банків по залученню та запозиченню коштів..... | 82 |
| Тема 6. Активні операції комерційних банків..... | 91 |
| Тема 7. Сучасний інструментарій аналізу комерційних банків..... | 106 |
| Тема 8. Банківський менеджмент | 114 |
| Тема 9. Фінансовий моніторинг банківської діяльності | 122 |
| Тема 10. Фінансова безпека банківського сектору | 127 |
| Перелік рекомендованих літературних джерел та законодавчо-нормативних актів..... | 131 |

ПЕРЕДМОВА

Банківська система як інфраструктурний елемент ринкової економіки, що забезпечує рух і перерозподіл ресурсів суспільства в їх грошовому виразі, відіграє важливу роль в організації готівкових та безготівкових розрахунків. Так, саме на комерційні банки покладено функцію мобілізації тимчасово вільних грошових ресурсів і перетворення їх у реальний капітал, здійснюючи різноманітні кредитні, інвестиційні та інші операції.

Дисципліна «Банківська система» вивчає особливості виникнення, формування, розвитку, функціонування та державного регулювання банківської системи в цілому, а також її структурних компонентів, зокрема, Національного банку України та комерційних банків другого рівня.

Метою дисципліни є формування системи знань у сфері теоретико-методичних і організаційно-правових засад функціонування банківської системи, її ролі в економічному розвитку країни.

Основними завданнями вивчення дисципліни є:

- вивчення змісту, завдань та функцій комерційного банку;
- аналіз методів здійснення банківських операцій та надання банківських послуг;
- вирішення питань організації роботи із основних напрямків банківської діяльності, виконувати банківські операції;
- аналізування стану кредитоспроможності позичальника та рівня фінансової стійкості банку.

Об'єктом дослідження дисципліни є банківська система України в умовах розвитку ринкових відносин.

Предметом дослідження дисципліни є діяльність комерційних банків, що пов'язана із здійсненням операцій та наданням послуг юридичним і фізичним особам.

Компетентності:

Інтегральна компетентність. Здатність розв'язувати складні завдання і проблеми у професійній діяльності або у процесі навчання у сфері фінансів, банківської справи та страхування, що передбачає проведення досліджень та/або здійснення інновацій та характеризується невизначеністю умов і вимог.

ЗК1. Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.

ЗК2. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.

ЗК3. Здатність працювати в команді.

ЗК4. Здатність працювати автономно.

ЗК6. Здатність діяти на основі етичних міркувань (мотивів).

ЗК7. Здатність бути критичним та самокритичним.

ЗК13. Здатність проведення досліджень на відповідному рівні.

ФК1. Здатність досліджувати тенденції розвитку економіки за допомогою інструментарію макро- та мікроекономічного аналізу, робити узагальнення стосовно оцінки прояву окремих явищ, які властиві сучасним процесам в економіці.

Програмні результати навчання:

ПРН1. Знати та розуміти економічні категорії, закони, причино-наслідкові та функціональні зв'язки, які існують між процесами та явищами на різних рівнях економічних систем.

ПРН17. Вміти працювати як самостійно, так і в команді, проявляти лідерські якості та відповідальність у роботі, дотримуватись етичних принципів, поважати індивідуальне та культурне різноманіття.

Структурно-логічна схема вивчення дисципліни

| Змістовий модуль | | Теми | | Обсяги годин | | | |
|--|---|------|--|--------------|-----------|-----------|-----------|
| № | Назва | № | Назва | ЛЗ | ПЗ | СР | Разом |
| 1 | Теоретичні основи побудови та функціонування банківської системи | 1 | Сутність банківської системи України | 4 | 4 | 2 | 10 |
| | | 2 | Центральний банк у банківській системі України | 4 | 4 | 1 | 9 |
| | | 3 | Комерційні банки як провідні суб'єкти фінансового посередництва | 2 | 4 | 1 | 7 |
| Всього за змістовий модуль 1 | | | | 10 | 12 | 4 | 26 |
| 2 | Банківські установи в національній економіці. Контроль та безпека діяльності комерційних банків | 4 | Операції комерційних банків по обслуговуванню платіжного обігу | 2 | 6 | 2 | 10 |
| | | 5 | Пасивні операції комерційних банків по залученню та запозиченню коштів | 4 | 6 | 2 | 12 |
| | | 6 | Активні операції комерційних банків | 4 | 4 | 1 | 9 |
| | | 7 | Сучасний інструментарій аналізу комерційних банків | 2 | 4 | 1 | 7 |
| | | 8 | Банківський менеджмент | 4 | 4 | 2 | 10 |
| | | 9 | Фінансовий моніторинг банківської діяльності | 2 | 4 | 2 | 8 |
| | | 10 | Фінансова безпека банківського сектору | 2 | 4 | 2 | 8 |
| Всього за змістовий модуль 2 | | | | 20 | 32 | 12 | 64 |
| Всього годин по навчальній дисципліні | | | | 30 | 44 | 16 | 90 |

Змістовий модуль 1. Теоретичні основи побудови та функціонування банківської системи

Тема 1. Сутність банківської системи України

Мета: визначити сутність банківської системи, принципи її побудови та функції, вивчити загальні та специфічні риси банківської системи, проаналізувати становлення та розвиток банківської системи України, дослідити еволюцію банківської справи.

Питання для опитування:

1. Банківська система: сутність, принципи побудови та функції.
2. Організація і функціонування провідних банківських систем зарубіжних країн.
3. Становлення та розвиток банківської системи України.
4. Еволюція банківської справи.

Ключові поняття: банківська система, організаційна структура, банківська справа, універсальні банківські установи, спеціалізовані банківські установи

1. Банківська система: сутність, принципи побудови та функції.

У сучасних умовах для стабілізації фінансово-економічної ситуації в країні необхідна ефективно функціонуюча, надійна та розвинена банківська система.

Банківська система бере участь у виконанні основних функцій фінансової системи України, зокрема, шляхом:

- забезпечення способів переміщення фінансових ресурсів у часі, через кордони держав та між окремими галузями тощо;
- розробки та забезпечення способів управління ризиками;
- забезпечення механізму об'єднання фінансових ресурсів та їх розподілу між окремими суб'єктами господарювання;
- забезпечення безперервного функціонування платіжних систем, зокрема, шляхом удосконалення способів клірингу та здійснення розрахунків, що сприяють торгівлі;
- забезпечення насичення ринку ціновою інформацією, що дозволяє координувати процес прийняття рішень в окремих галузях економіки.

Виділяють два основних значення трактування сутності банківської системи – вузьке (інституційний підхід) та широке (інституційно-економічний підхід) (табл. 1.1).

Вітчизняне законодавство передбачає саме вузьке значення трактування поняття «**банківської системи**». Так, згідно із ст. 4 Закону України «Про банки і банківську діяльність» банківська система України складається з Національного банку України та інших банків, а також філій іноземних банків, які створені і діють на території України відповідно до положень цього закону та інших законів України.

Таблиця 1.1 Підходи до сутності поняття «банківська система»

| | |
|-----------------|--|
| Вузьке значення | Банківська система – це комплекс різноманітних банківських інституцій та їхніх властивостей, що мають різні форми власності, організаційно-правовий статус, напрями діяльності які взаємодіють між собою як єдине ціле. |
| Широке значення | Банківська система – важливий елемент економічного базису суспільства, що розвивається за законами ринкової економіки. Як складова економічної та кредитно-фінансової систем банківська система не лише залежить від них, а і сама сприяє їх розвитку. Вона внутрішньо організована, усі структурні елементи її взаємопов'язані, певним чином упорядкована система зв'язків між банківськими установами, їх кредиторами та позичальниками. |

Тобто, у вузькому розумінні банківську систему розглядають лише як сукупність різних видів взаємопов'язаних між собою банків, що функціонують як цілісне у конкретний період і виконують функції притаманні банкам з метою отримання доходу.

У широкому значенні під банківською системою розуміють кредитно-фінансову систему загалом. Її розглядають як сукупність економічних, правових, організаційних умов, які визначають потребу системного впорядкування банківської діяльності.

Банківська система – це складна, внутрішньо організована та динамічна система, яка включає комплекс різноманітних банківських інституцій, діяльність яких законодавчо регламентована і спрямована на обслуговування потреб економіки та суспільства, а також забезпечення фінансової стабільності країни.

Необхідність банківської системи визначається двома **групами причин**:
 1) необхідністю здійснення суспільного нагляду і регулювання банківської діяльності, узгодження комерційних інтересів окремих банків із загальносуспільними інтересами - забезпечення сталості грошей і стабільності роботи всіх банків;
 2) забезпечення збалансованості попиту і пропозиції на грошовому ринку і в кожному його секторі. Банки при цьому повинні керуватися не тільки своїми комерційними інтересами, а й вимогами системи в цілому.

До загальних принципів побудови банківських систем належать:

1. **Принцип унікальності** банківської системи обумовлений національними традиціями, історичним досвідом, що свідчить про те, що та або інша структура банківської системи залежить від конкретних суспільно-економічних умов.

2. **Принцип системи нагляду за діяльністю комерційних банків.** У світовій банківській практиці існують різні підходи до організації банківського нагляду. Можна виділити три групи країн, що відрізняються способами побудови наглядових структур, місцем і роллю центрального банку в цих структурах.

3. **Принцип положення банків на ринку цінних паперів.** В окремих країнах не існує чіткого розмежування між комерційними й інвестиційними

банками, що визначається положенням останніх на ринку цінних паперів.

4. Принцип рівності банківських систем. Сукупність діючих у країні банків може мати однорівневу або дворівневу (трирівневу) організацію.

У світовій практиці історично відомі три види національних банківських систем:

- **однорівнева (централізована монобанківська система);**
- **дворівнева банківська система;**
- **трирівнева банківська система.**

Однорівнева система – це система, побудована на принципах планового ведення господарства, кошторисного планування і фінансування. Головним завданням банків у цієї системі є не кредитування, а фінансування народного господарства. Така система передбачає лише горизонтальні зв'язки між банками, універсалізацію їх операцій і функцій. Тут усі банки країни (у тому числі й центральний банк) перебувають на одному рівні, виступають як рівноправні агенти, виконують практично аналогічні функції з кредитно-розрахункового обслуговування клієнтів, або всі вони є державними відділеннями центрального банку. Така система характерна для країн з адміністративно-командним, тоталітарним режимом управління.

На сучасному етапі у переважній більшості країн з ринковою економікою створені й активно розвиваються **дворівневі банківські системи**, де на першому рівні функціонує центральний банк країни, на другому – комерційні банки. При цьому небанківські фінансові установи підпорядковуються окремому регулятору.

Центральний банк організовує і контролює грошовий обіг у країні, тобто проводить державну емісійну і валютну політику і є основою резервної системи. **Другий рівень** утворюють самостійні, але підконтрольні центральному банку неемісійні банки та різні кредитно-фінансові установи, клієнтами яких є підприємства, організації, населення.

Трирівнева банківська система відрізняється від дворівневої тим, що окремо виділяється третій рівень, до якого відносять кредитні установи небанківського типу (наприклад, фінансові та страхові компанії, інвестиційні фонди тощо).

Найбільш типовими трирівневими кредитними системами є системи Швейцарії та Японії. Слід зазначити, що до кредитно-банківської системи Німеччини, Франції, США, крім банків, входять також різні кредитні установи – Федеральне відомство нагляду за кредитною справою (Німеччина). Комітети з банківської регламентації і кредитних установ, а також Банківська комісія (Франція), Рада Керуючих Федеральної Резервної системи. Федеральний комітет відкритого ринку, Управління Контролера грошового обігу і Федеральна корпорація страхування депозитів (США). Особливістю є й те, що в США переважають приватні кредитно-фінансові інститути (акціонерні), а в країнах Західної Європи та Японії поряд з приватними значне місце посідають напівдержавні, державні і кооперативні кредитно-фінансові установи.

Специфіка банківської системи проявляється в її функціях, які мають певні особливості та взаємопов'язані між собою. Існують різні підходи до

класифікації функцій банківської системи, їх змісту і кількості.

Виділяють три наступні **функції**:

- створення грошей і регулювання грошової маси;
- трансформаційна функція;
- стабілізаційна функція (табл. 1.2).

Таблиця 1.2 Функції банківської системи

| Назва | Характеристика |
|--|--|
| Функція створення грошей і регулювання грошової маси | Дає можливість банківської системи оперативно змінювати масу грошей в обігу, збільшувати або зменшувати її відповідно до попиту на гроші. |
| Трансформаційна | Полягає в тому, що банківські установи забезпечують мобілізацію вільних коштів одних суб'єктів господарської діяльності та передачу їх іншим. На основі цього створюється можливість зміни (трансформації) величини й термінів грошових капіталів та фінансових ризиків. |
| Стабілізаційна | Має призначення забезпечувати сталість банківської діяльності та грошового ринку. Банківська система функціонує в умовах підвищеного ступеня ризику, постійної загрози втрати грошей та банкрутства. Виступаючи посередниками грошового ринку, банківські установи беруть на себе відповідальність перед інвесторами за банківський ризик своїх позичальників. |

Ключовою функцією банківської системи є її здатність впливати на кількість грошей в обігу відповідно до потреб економіки. Кожен окремих банк здійснює емітування платіжних засобів. В межах банківської системи ця здатність є більш суттєвою та масштабнішою. Емітування платіжних засобів має значний вплив на стабільність грошової маси та на ефективність виробництва й обігу товарів.

Центральний банк здійснює первинну емісію шляхом випуску готівки, кредитування уряду та комерційних банків, купівлі цінних паперів, золота й валюти. Комерційні банки здійснюють вторинну емісію через здійснення кредитних і розрахункових операцій за рахунок яких через механізм мультиплікації банки збільшують кошти.

Виконання функцій забезпечують відповідні закони та нормативні акти, які регламентують діяльність усіх ланок банківської системи та створення належного механізму контролю й нагляду за дотриманням як чинного законодавства, так і діяльності банківських установ.

2. Організація і функціонування провідних банківських систем зарубіжних країн.

Банківська система як складова частина фінансової системи будь-якої держави відіграє вирішальну роль в економічному розвитку країни, є головним механізмом фінансово-кредитних відносин у державі.

Банківські системи різних країн, їх організаційна структура та правове регулювання залежать від багатьох факторів, до яких поряд з історичними, політичними та національними традиціями, необхідно також віднести рівень розвитку товарно-грошових відносин у країні, загальний економічний розвиток,

засоби регулювання грошового обігу тощо.

За сучасних умов практично у всіх країнах з ринковою економікою створені й активно розвиваються дворівневі банківські системи, де на першому рівні функціонує **центральный банк країни**, який здійснює **емісійну, нормотворчу, наглядову та інші види діяльності**; на другому – діють **комерційні банки**, що займаються **аккумуляцією коштів компаній і підприємств, здійснюють різноманітні банківські операції**.

У деяких країнах функціонують тривірневі банківські системи, до яких входять також кредитні інститути небанківського типу (наприклад, страхові компанії, інвестиційні фонди, фінансові компанії тощо). До таких банківських систем належать системи **Швейцарії, Японії**. Потрібно зазначити, що до кредитно-банківської системи **Німеччини, Франції, США**, крім банків, входять також різні кредитні установи – Федеральне відомство нагляду за кредитною справою (Німеччина);

Комітети з банківської регламентації і кредитних установ, а також Банківська комісія (Франція), Рада Керуючих Федеральної Резервної системи. Федеральний комітет відкритого ринку, Управління Контролера грошового обігу і Федеральна корпорація страхування депозитів (США).

Особливістю є й те, що в США переважають приватні кредитно-фінансові інститути (акціонерні), а в країнах Західної Європи та Японії поряд з приватними значне місце посідають напівдержавні, державні і кооперативні кредитно-фінансові установи.

У світовій банківській практиці банківські системи розрізняють також за характером здійснюваних послуг, сутністю банківських операцій, пов'язаних з широким впровадженням електронно-обчислювальної техніки й оргтехніки в банківську сферу. Так, європейські банки здійснюють іпотечні операції, широко використовуючи заставні. У США небанківські кредитні інститути мають такі самі юридичні права, що і банки.

Специфіка побудови банківської системи виявляється і в тому, що в окремих країнах Європи (**Німеччині, Франції, Австрії, Італії**) не існує чіткого розмежування між комерційними та інвестиційними банками, що визначається становищем останніх на ринку цінних паперів. У Німеччині, наприклад, банки поєднують короткострокові, депозитно-позичкові і довгострокові інвестиційні операції. У США кредитні та інвестиційні банківські операції чітко розмежовані. Інвестиційні банки виконують операції з державними і корпоративними цінними паперами, а комерційним банкам заборонено виконувати операції на фондовому ринку з корпоративними цінними паперами. У Великій Британії функції комерційних та інвестиційних банків також чітко розділені. Інвестиційні банки мають право звертатися до Банку Англії за централізованими кредитами і працюють із залученими коштами комерційних банків.

Світова практика виробила два принципи побудови комерційних банків: – принцип сегментування, коли банківська діяльність обмежена певним видом операцій чи сектором грошового ринку;

– принцип універсальності, коли будь-які обмеження на діяльність банків

на грошовому ринку знімаються.

Принцип сегментування чітко простежується в банківському законодавстві США та Японії, де банкам, по суті, заборонено здійснювати операції з цінними паперами корпорацій, з нерухомістю, страхові операції тощо. В більшості країн Західної Європи такі обмеження знято і банки другого рівня можуть надавати будь-які фінансові послуги на грошовому ринку.

У світовій практиці існують різні підходи до організації банківського нагляду. Звідси виділяють три групи країн, які відрізняються місцем і роллю центрального банку в управлінні і способом побудови наглядових структур у державі.

Перша група – це країни, у яких контрольні функції здійснює центральний банк (**Австралія, Ісландія, Італія, Іспанія, Португалія**).

Друга група – це країни, у яких контрольні функції виконуються не центральним банком, а іншими органами (**Австрія, Данія, Канада, Норвегія, Швеція, Фінляндія**).

Третя група – це країни, у яких контрольні функції здійснюються центральним банком спільно з іншими органами:

Швейцарія – Центральний банк. Федеральна Банківська комісія та Швейцарська банківська асоціація;

Франція – Банк де Франс спільно з Банківською комісією;

Німеччина – Німецький Федеральний банк спільно з Федеральним відомством нагляду за кредитною справою;

США – Федеральна Резервна система спільно з Міністерством фінансів – Казначейством через Контролера грошового обігу із незалежним агентством – Федеральною корпорацією страхування депозитів.

У практиці зарубіжних країн центральні банки відрізняються не тільки правовим статусом та їх роллю в кредитній системі держави, а й дуже різноманітні за правовими формами, власністю на їх капітал, ступенем незалежності від виконавчої влади тощо.

Здебільшого центральні банки є державними, капітал яких належить державі (**Велика Британія, Франція, Німеччина, Канада, Росія тощо**); акціонерними (**США, Італія**); деякі центральні банки мають змішану форму власності (**Австрія, Бельгія, Японія**), коли частина капіталу належить державі, а частина перебуває в руках юридичних і фізичних осіб. Так, 50% статутного капіталу **Австрійського національного банку** належить державі, а решта — комерційним банкам, страховим компаніям та іншим організаціям.

Велике значення для забезпечення стабільності економічного розвитку держави має ступінь незалежності центрального банку від виконавчої влади, який у різних країнах різний. Найбільш незалежні від державних органів центральні банки **Австрії, Німеччини та Швейцарії**. В законодавстві цих країн відсутні норми, що дають змогу уряду втручатися в грошово-кредитну політику, здійснювану центральним банком. Певною самостійністю користуються банки, які за законом підзвітні законодавчим органам (**Канада, США, Нідерланди, Японія**). В законодавстві **Японії** чітко передбачено право державних органів скасувати рішення центрального банку. Найбільш залежним

від виконавчих органів є центральний банк Італії, де в законодавстві закріплено право уряду на втручання в діяльність цього банку.

Відповідно до Маастрихтських угод європейські держави — члени Європейського Союзу зобов'язані привести свої закони про центральні банки до єдиного знаменника, «тобто центральні банки повинні бути виведені з-під контролю виконавчої влади». Першою це завдання вирішила **Франція**, прийнявши 4 серпня 1993 р. Закон про Статут Банку Франції, згідно з яким центральна банківська установа країни одержала повну незалежність від уряду при виконанні своїх функцій у здійсненні монетарної політики.

Принципове значення має також чітке розмежування державою фінансової і банківської систем країни, тобто йдеться про обмеження можливостей уряду країн користуватися коштами центрального банку. У багатьох країнах пряме кредитування держави, тобто надання банківської позики для покриття бюджетного дефіциту практично відсутнє (**США, Японія, Канада, Велика Британія, Швеція, Швейцарія**) або законодавче обмежене (**Німеччина, Нідерланди, Франція**). Основними кредиторами держави виступають не центральні, а комерційні банки та інші фінансово-кредитні установи, компанії, населення.

Отже, незважаючи на різноманітність і специфічність банківських систем зарубіжних країн, вони не функціонують ізольовано одна від одної, а навпаки перебувають у постійній взаємозалежності і взаємозв'язку. Розвиток світової економіки і міжнародних економічних відносин, формування трансграничного ринку банківських послуг зумовили потребу в міжнародному співробітництві в галузі правового регулювання банківської діяльності і, зокрема, в регламентації функціонування банківських систем, враховуючи інтернаціоналізацію системи банківської діяльності, наявність у національних банківських системах «іноземного елемента».

Розглянемо докладніше структуру і функції банківських систем провідних зарубіжних країн.

Банківська система Великої Британії є однією з розвинених у світі. Вона характеризується високим ступенем концентрації та спеціалізації капіталу, добре розвинутою банківською інфраструктурою, тісним зв'язком з міжнародним ринком позикових капіталів.

Банківська система Великої Британії є дворівневою і включає:

- Банк Англії – центральний банк країни, який виступає головною ланкою банківської системи;
- депозитні, кредитні та торгові банки, кожний з яких має визначену спеціалізацію та специфічні ознаки;
- фінансово-кредитні установи небанківського типу, до складу яких входять: страхові компанії, інвестиційні фонди, фінансові компанії, кредитні, будівельні кооперативи і товариства, пенсійні фонди, довірчі пайові фонди, ощадні інститути тощо.

Банківську систему Великої Британії очолює **Банк Англії**, який було засновано як акціонерну компанію в 1694 р. У 1946 р. його було націоналізовано.

На сьогодні **Банк Англії** виконує всі функції центрального банку і відіграє важливу роль у регулюванні грошово-кредитної та валютної сфери, в управлінні державним боргом. Відповідно до законів про банківську діяльність (1979 р. і 1987 р.) Банк Англії володіє правом надання статусу банку різним фінансовим корпораціям, має право анулювати цей статус у діючих банків. **Банк Англії** є єдиним банком країни, який наділений правом емісії банкнот. Центральний банк Великої Британії має право надавати комерційним банкам рекомендації та директиви, узгоджені з міністерством фінансів. Крім того, він може вимагати від комерційних банківських організацій надання необхідної інформації з метою перевірки діяльності їх.

Банк Англії керує рахунками казначейства, видає касові кредити і займається розміщенням державних цінних паперів. Відповідно до законодавства державне казначейство формально має право надавати розпорядження Банку Англії, однак фактично ніколи це право не використовує. На практиці Банк Англії працює в тісному контакті з казначейством. У 1998 р. законодавче закріплено незалежність Банку Англії, однак уряд має право контролювати його діяльність.

Банк Англії має вирішальний вплив на стабільність національної валюти, забезпечує надійність банківських установ, дієвість платіжно-розрахункового механізму, що загалом визначає ефективність функціонування економіки країни. Важливе місце в банківській системі Великої Британії посідають комерційні банки. Нині в країні виділяють такі види комерційних банків:

Депозитні банки, які приймають вклади і видають короткострокові позики під заставу надійних цінних паперів.

До цих банків належать також найбільші банківські монополії – клірингові банки, що домінують у депозитно-позикових операціях у середині країни. **Клірингові банки** – це банки «великої четвірки» – НСШНЛ Вестмінстер бенк, Ллойдс бенк, Мідленд бенк і Барклейз бенк. Клірингові банки уклали між собою угоду про зарахування взаємних вимог і активно працюють у системі зарахування платіжних документів та цінних паперів, що здійснюються через Лондонську розрахункову палату. Депозитні банки є основою банківської системи Великої Британії, вони мають близько 15 тис. відділень і належать до числа універсальних, що надають своїм клієнтам широкий вибір банківських операцій та послуг.

Торгові банки діють у сфері зовнішньої торгівлі і займаються міжнародними кредитно-фінансовими операціями, поєднують депозитно-позикові операції для обмеженої кількості клієнтів з емісійно-засновницькою діяльністю, а також консультаційними послугами корпораціям. Вони організують консорціуми, керують портфелями цінних паперів, виступають посередниками в операціях злиття і поглинання компаній, відіграють важливу роль на валютному ринку і ринку золота. До торгових банків належать два найбільших та найстаріших банки – «Ротшильд» і «Самуель Монтегю», які виступають активними учасниками ринку золота.

Іноземні банки – це найчисленніша група банківських установ (приблизно 800), створених на території Великої Британії, капітал яких

належить іншим країнам. Іноземні банки спеціалізуються на операціях на євроринку, кредитують іноземні та транснаціональні компанії, фінансують зовнішню торгівлю, консультують компанії з питань іноземних інвестицій тощо.

Банки Співдружності – офіційна назва колишніх британських колоніальних банків. Штаб-квартири їх знаходяться у Великій Британії, а діють у країнах Європейського Союзу. У складі провідних клірингових банків ці установи виконують функції спеціальних міжнародних підрозділів.

Національний ощадний банк заснований у 1861 р., акумулює заощадження населення через мережу поштових відділень. Банк проводить два види рахунків – звичайні та інвестиційні, всі кошти інвестує у державні цінні папери.

Особливим банківським статусом наділені два найбільших банки країни: **Національний ощадний банк і Національний Жиробанк**, що надають послуги, якими користуються тільки державні відомства і місцеві органи влади при розрахунках з населенням.

Національний ощадний банк виконує всі основні операції комерційних банків, а **Національний Жиробанк** є державним підприємством, створеним для розрахунків через поштові відділення і є конкурентом для комерційних банків.

До нижнього рівня банківської системи **Великої Британії** також належать спеціальні фінансово-кредитні установи, а саме: облікові (дисконтні) дома, які виконують операції з дисконтом векселів на грошовому ринку, займаються продажем і купівлею короткострокових державних облігацій, зобов'язань муніципалітетів, строкових депозитів і депозитних сертифікатів.

Фінансові дома спеціалізуються на кредитуванні, продажу в розстрочку споживчих товарів і деяких видів промислового обладнання. Ресурси фінансових домів формуються за рахунок короткострокових депозитів. Ці установи акумулюють кошти промислових торгових фірм, банків, населення. Останнім часом фінансові дома почали активно займатися лізинговими операціями.

Будівельні товариства акумулюють найбільшу частину заощаджень населення. Ресурси будівельних товариств вкладаються переважно в довгострокове кредитування будівництва або купівлю житлових будинків, у цінні папери. Нині серед будівельних товариств відбувається процес централізації, вони почали займатися багатьма банківськими операціями, торгівлею нерухомості.

Страхові компанії та пенсійні фонди, крім своєї професійної спеціалізації – страхування і приватного пенсійного забезпечення, спрямовують акумульований позиковий капітал у довгострокові інвестиції. Зазначені установи створюються як державними корпораціями, так і приватними фірмами, акумулюють досить великі кошти. На сьогодні страхові компанії становлять самостійну ланку кредитної системи, розвиток якої заохочує уряд.

Інвестиційні трасти займаються виключно операціями з цінними паперами. Їх капітал створюється внаслідок акумулювання коштів приватних інвесторів за допомогою емісії акцій і облігацій. Сформований капітал

вкладається у цінні папери інших компаній.

Довірчі пайові фонди, як і інвестиційні трасти, акумулюють грошовий капітал і вкладають його в цінні папери. Однак на відміну від інвестиційних трастів пайовики в будь-який час можуть продавати свій пай провідній компанії, у зв'язку з чим Капітал пайових фондів може змінюватися.

У банківській системі Великої Британії важлива роль належить **Фонду захисту депозитів**, до якого всі кредитні установи зобов'язані здійснювати відрахування. У разі банкрутства кредитної установи Фонд захисту депозитів сплачує його вкладникам певне страхове відшкодування. Наявність у банківській системі Великої Британії кредитних установ небанківського типу, функціонування клірингових і торгових банків, дисконтних домів, а також ліцензійних організацій, що приймають депозити, відсутність антимонопольного законодавства робить британську банківську систему унікальною.

Кредитно-банківська система **Німеччини** має дворівневу будову, верхній рівень – Німецький Федеральний банк; нижній рівень – система комерційних банків та спеціалізованих кредитних установ, кількість яких становить 4,5 тис., а кількість їх відділень у країні – майже 49 тис.

Німецький Федеральний банк (Дойче Бундесбанк) має центральне правління у Франкфурті-на-Майні, дев'ять земельних центральних банків як головних управлінь і майже 200 головних відділень і філій. Центральний банк виступає безпосередньо як федеральна юридична особа публічного права і на 100% належить федерації. Компетенція і завдання центрального банку країни визначаються Законом про Німецький Федеральний банк у редакції від 16 липня 1994 р. Відповідно до зазначеного Закону завданням Німецького Федерального банку є регулювання за допомогою валютно-грошових інструментів грошового обігу і кредитного забезпечення господарства з метою збереження стабільності валюти, а також турбота про банківське виконання системи розрахунків у країні та з іншими державами.

Грошово-кредитна політика Німецького Федерального банку розробляється Центральною Радою банку, до складу якої входять члени правління федерального банку і президенти земельних центральних банків. Члени правління призначаються Президентом країни згідно з пропозицією федерального уряду, а президенти земельних центральних банків — Президентом країни за пропозицією Бундесрата. Головою Ради Центрального банку і правління (виконавчого органу) є президент і віце-президент Німецького Федерального банку.

Німецький Федеральний банк належить до найнезалежніших центральних банків у світі, він не підпорядковується ні уряду, ні законодавчому органу. Виконуючи головне завдання, Федеральний банк підтримує загальну економічну політику федерального уряду, будучи незалежним при виконанні своїх повноважень від розпоряджень уряду. Одночасно чинний закон зобов'язує Німецький Федеральний банк консультувати уряд з важливих валютно-політичних питань і за його вимогою надавати необхідну йому інформацію.

Повноваження Федерального банку й уряду чітко розмежовані, Федеральний банк відповідає за монетарну політику, а уряд – за фіскальну.

Для забезпечення тісного співробітництва між Радою центрального банку і федеральним урядом уряд зобов'язаний при обговоренні заходів, що мають велике значення для грошової політики, залучати до цієї роботи Президента Федерального банку. Крім того, федеральний уряд має право брати участь у всіх засіданнях Ради банку. Однак уряд не має права голосу, але може подавати заяву або навіть вимагати, щоб будь-яке рішення Ради центрального банку не мало чинності протягом двох тижнів. Німецька модель центрального банку є базовою для країн Європейського Союзу.

До нижнього рівня банківської системи Німеччини належать:

- комерційні (універсальні) банки, в тому числі гроссбанки, провінційні банки;
- ощадні банки;
- кооперативні центральні банки;
- кредитні товариства;
- банки спеціального призначення (державні і приватні іпотечні банки);
- поштові та комунальні банки;
- жироцентралі.

Комерційні (універсальні) банки виконують операції з прийому коштів у депозити, надають коротко-, середньо- та довгострокові позики малому і середньому бізнесу, великим корпораціям, федеральним і місцевим органам влади, виконують фінансові і трастові операції, операції з дорожніми чеками, розрахунково-касове обслуговування клієнтів, надають електронні та брокерські послуги. Комерційні банки також виступають власниками капіталу корпорацій, здійснюють емісію і розміщення цінних паперів, створюють і володіють інвестиційними фондами тощо.

Провідна роль у банківській системі **Німеччини** належить комерційним універсальним банкам (гроссбанкам) — Дойче Банку, Дрезднер Банку і Комерцбанку, які здійснюють практично всі види банківських операцій, за винятком емісії банкнот і надання іпотечного кредиту.

Загалом для комерційних банків Німеччини характерним є посилення процесів універсалізації діяльності їх (90% всіх банків належать до категорії універсальних, на які припадає понад 3/4 усіх банківських депозитів).

Нині зростає роль комерційних банків у наданні клієнтам економічної інформації: з розширенням діяльності клієнтів на міжнародному ринку збільшився обсяг послуг консультативного характеру, включаючи складання фінансово-економічних звітів про стан справ у зацікавленій клієнта країні, пошук потенційних партнерів, надання інформації юридичного характеру тощо. Заслугує на увагу досвід Німеччини, яка створила поза мережею звичайних кореспондентських відносин філії та представництва банків (понад 60) — так зване «комплексне обслуговування» за кордоном.

До системи комерційних банків належать також:

- близько 350 приватних банків (кредитні банки), до яких входять три

великих, регіональні та інші приватні банки, філії іноземних банків;

- приблизно 3 тис. кооперативних банків: народні банки, сільськогосподарські каси та їх центри;
- понад 70 публічно-ощадних кас і земельних банків (жироцентралі);
- спеціалізовані банки: іпотечні, споживчого кредиту, будівельні ощадні каси тощо.

Особливе місце в банківській системі Німеччини посідають спеціалізовані банки: іпотечні банки та інші кредитні установи надають позики під заставу нерухомості, банки спеціального призначення – позики з розстрочкою платежу, а кредитні кооперативи – позики для індивідуального житлового будівництва.

Належне функціонування кредитно-банківської системи Німеччини неможливе без чіткого регулювання і нагляду. Цю функцію виконують **Німецький Федеральний банк і Федеральне відомство нагляду за кредитною справою**, яке здійснює державний нагляд за всіма кредитними установами. Федеральне відомство є самостійним федеральним верховним органом, який керує системою кредитних інститутів, видає ліцензії на банківську діяльність, встановлює обов'язкові вимоги для банківських установ, здійснює нагляд за додержанням банківського законодавства і має право вимагати від банків будь-яку інформацію, провадити ревізії, втручатися в оперативну діяльність та видавати розпорядження щодо негайного припинення операцій. У свою чергу, банки зобов'язані інформувати Федеральне відомство про всі зміни щодо їх юридичного статусу, надавати місячні та річні баланси. Федеральне відомство підпорядковується вказівкам і службовому нагляду федерального міністра фінансів. Президент відомства призначається федеральним Президентом за пропозицією федерального уряду.

Побудова німецької банківської системи та її функціонування забезпечують високу стабільність на підставі ефективності диверсифікації і пов'язану з цим високу надійність вкладів у банках.

Для кредитно-банківської системи **Франції** характерна система державного регулювання банківської справи. Основні ланки включають:

- на верхньому рівні: Центральний банк Франції – Банк де Франс, Центральна кредитна рада. Комітет з банківської регламентації. Комітет з кредитних установ та Банківська комісія;
- на нижньому рівні: комерційні банки різних видів, у тому числі універсальні, народні банки, фінансові компанії, кооперативні кредитні установи, ощадні і страхові каси, товариства взаємного кредиту, каси муніципального кредиту асоціації та союзи тощо.

Французьке законодавство передбачає створення комерційних банків у таких формах: повне товариство; просте або акціонерне командитне товариство; акціонерне товариство з постійним капіталом.

Керівна роль у структурі органів управління кредитно-банківською системою Франції належить Центральному емісійному банку Франції – **Банк де Франс**. Відповідно до Закону Франції «Про Статут Банку Франції» у редакції від 4 серпня 1993 р.

Банк де Франс є державним банком, який зобов'язаний визначати кредитно-грошову політику державні володіє винятковим правом кредитної та готівково-грошової емісії.

До компетенції Банк де Франс належать:

- розробка і реалізація основних напрямів грошово-кредитної політики країни;
- емісія банкнот;
- забезпечення чіткої і надійної роботи платіжної системи, її безпеки, турбота про розвиток кредитно-банківської системи в цілому;
- забезпечення органів управління кредитної системи країни всім необхідним для виконання покладених на неї функцій.

Аналіз компетенції Банк де Франс свідчить, що йому відведена роль виконавчого органу в системі органів управління кредитними установами і по суті він опікує всю кредитно-банківську систему Франції.

Статус і організація Банк де Франс суттєво змінилися після налагодження європейського співробітництва в банківській сфері, створення Європейського центрального банку і гармонізації французького банківського законодавства до норм Європейського Союзу. Центральна банківська установа Франції стала незалежною, а взаємовідносини з гілками влади чітко розмежовані. Банк де Франс (як і центральні банки провідних зарубіжних країн) посідає вузлове місце в організації фінансової системи, створює сприятливі умови для її функціонування, визначає грошово-кредитну політику в державі, забезпечує надійність банківського сектора.

Особливу роль у банківській системі Франції відіграє Банківська комісія – незалежний орган адміністративного нагляду, що виконує функцію «професійної поліції», завданням якої є контроль і нагляд за додержанням кредитними установами банківського законодавства і застосування відповідних санкцій щодо порушників. Для виконання своїх повноважень Банківська комісія має право вимагати від кредитних установ будь-які відомості, пояснення і документи, надання звітів про їх діяльність, здійснювати перевірку діяльності кредитних установ на місцях.

Банківська комісія діє в складі шести членів: президент – керуючий Банк де Франс (або його представник), директор Казначейства (або його представник), чотири члени, які призначаються міністром економіки і фінансів на шість років з числа таких осіб – члена Державної Ради, члена Касаційного суду і двох видатних фахівців у сфері банківської та фінансової діяльності.

Сучасна кредитно-банківська система США є дворівневою і складається з таких основних елементів: на верхньому рівні банківської системи знаходиться Федеральна Резервна система (ФРС), яка включає: Раду Керуючих Федеральної резервної системи, 12 федеральних резервних банків, які є центральними для округів і розташовані у різних регіонах країни. Крім того, до цього рівня належать Управління Контролера грошового обігу і Федеральна корпорація страхування; депозитів (ФКСД). Нижній рівень банківської системи США становить 14,5 тис. комерційних банків, до числа яких входять: банки – члени ФРС (5,5 тис.); банки штатів, що не є членами ФРС (1100), однак застраховані в

Федеральній корпорації, страхування депозитів і нарешті, банки, які не є членами ФРС і не застраховані в ФКСД (623). Сюди ж належать різні небанківські спеціалізовані кредитні інститути: поштові ощадні каси, фінансові і страхові компанії, кредитні кооперативи, пенсійні фонди, фонди соціального страхування, товариства взаємного кредиту, федеральні кредитні установи тощо.

У побудові та організації банківської системи США є низка особливостей і вона не має єдиної державної політики регулювання банківської діяльності. Крім того, спостерігається тенденція послаблення регулювання і контролю з боку держави і федеральних банків за діяльністю комерційних банків. Функції Центрального банку США виконує Федеральна Резервна система, створена Конгресом у 1913 р. з метою забезпечення ефективності функціонування економічної системи в країні і посилення нагляду за банківською системою. Федеральна Резервна система є робочим органом Конгресу США не підпорядковується виконавчій владі. Конгрес США не має безпосереднього впливу на ФРС і не може давати їй конкретних вказівок. Однак Рада Керуючих ФРС повинна координувати свої дії з політикою президентської адміністрації та Конгресу США.

3. Становлення та розвиток банківської системи України.

Декларація про державний суверенітет України та Закон «Про економічну самостійність Української РСР», які законодавчо закріпили за нашою державою право на самостійне формування власної банківської системи, стали фундаментом для появи українських комерційних банків.

В Україні банківська система має класичну дворівневу структуру, основи якої було закладено Законом України «Про банки і банківську діяльність», прийнятим у 1991 році.

На першому рівні знаходиться центральний банк держави - Національний банк України, на другому рівні – комерційні банки різних форм власності, спеціалізації та територіального статусу (табл. 1.3).

Таблиця 1.3 Структура банківської системи України

| | | | |
|-----------|---------------------------|----------------|------------|
| I рівень | Національний банк України | | |
| II рівень | Комерційні банки | | |
| | акціонерні (ПАТ) | універсальні | вітчизняні |
| | кооперативні | спеціалізовані | іноземні |

Формування сучасної банківської системи України відбувалося в кілька етапів.

1988-1990 рр.

Характеризується створенням фундаментальної бази системи українських комерційних банків у складі банківської системи СРСР. Становлення банків відбувалось шляхом створення установ ринкового типу поряд з існуванням державних банків колишнього СРСР. Контори, управління та відділення всесоюзних банків, що належали державі, виконували на даному етапі переважно адміністративно-контрольні функції (Держбанк СРСР) та були

зосереджені на фінансово-кредитному обслуговуванні державних підприємств і організацій (Промбудбанк, Агропромбанк, Житлосоцбанк, Ощадбанк, Зовнішекономбанк).

До особливих рис зазначеного періоду формування банківської системи України відносяться:

- залежність українських державних банків від всесоюзної фінансової бюрократії;
- початок утворення кооперативних банків, як суто українських банківських установ.

1991 - I півріччя 1992 рр.

Прийнято Закон України « Про банки і банківську діяльність», відповідно до положень якого закріплювалося створення автономної дворівневої банківської системи та Національного банку України як центрального банку держави.

До особливих рис другого етапу формування банківської системи України відносяться:

- перереєстрація та реорганізація банків;
- формування банківських установ в умовах нестабільної економічної ситуації.

II півріччя 1992 – 1993 рр.

Третій етап характеризується процесами акціонування державних банків та реформуванням системи планування банківської діяльності, основні ознаки якої полягали в наступному: здійснення планування на основі досягнутих показників минулого року; використання прогнозування напрямів розвитку ринку банківських продуктів, спричинене передбачуваним розвитком ринків реальних товарів; формування планів на довгострокову перспективу; формування планів з урахуванням впливу зовнішніх факторів, з причини відкритості банку як системи; спрямованість плану як на поточну, так і на майбутню прибутковість.

До особливих рис третього етапу розвитку банківської системи України відносяться:

- утворення нових комерційних банків за використання приватного капіталу;
- створення значної кількості невеликих банків, орієнтованих на отримання надприбутків на тлі гіперінфляційних процесів в економіці.

1994-1996 рр.

Четвертий етап відрізнявся уповільненням інфляційних процесів, активізацією регулюючих інструментів Національним банком України.

До особливих рис четвертого етапу розвитку банківської системи України відносяться:

- зниження рівня банківського менеджменту;
- банкрутство банків;
- скорочення розміру активів банків;
- стагнація банківської діяльності;
- розбіжність у концентрації банківського капіталу.

1997-1999 рр.

П'ятий етап характеризувався наявністю внутрішньо банківської кризи та фінансової кризи, пов'язаної із знеціненням національної валюти по відношенню до інших валют, відтоком портфельних інвестицій нерезидентів, кризою на ринку внутрішніх державних запозичень.

До особливих рис п'ятого етапу розвитку банківської системи України відносяться:

- функціонування банків в умовах трансформаційного спаду виробництва;
- отримання більшістю банків збитків з причини проведення урядом конверсії короткострокових облігацій внутрішньої державної позики і заморожування частини активів;
- обмеження можливості отримання прибутків від здійснення валютних операцій з причини запровадження Національним банком України режиму обов'язкового продажу експортерами 50% своєї валютної виручки.

2000 – I півріччя 2008 рр.

Шостий етап розвитку банківської системи України характеризується активізацією глобалізаційних процесів, запровадженням новітніх методів регулювання банківської діяльності, адаптацією банківського законодавства до стандартів і вимог Європейського Союзу.

До особливих рис шостого етапу розвитку банківської системи України відносяться:

- організаційне зміцнення банківської системи;
- поява та активізація діяльності на ринку банківських послуг банків з іноземним капіталом;
- зростання коштів на рахунках фізичних та юридичних осіб;
- розширення ресурсної бази банківської системи;
- підвищення рівня монетизації економіки; розширення сфери банківських послуг;
- забезпечення стабільності банківського сектору.

II півріччя 2008 – початок 2015 р.

На початку сьомого етапу розвиток банківської системи України відбувався на тлі розгортання та дії світової фінансово-економічної кризи, що супроводжувалася скороченням обсягів промислового виробництва, рівня ВВП, зменшення ресурсного потенціалу банків, зростання інфляції, зменшення довіри до банківського сектору, коливанням валютного курсу.

До особливих рис розвитку банківської системи України в період дії світової фінансово-економічної кризи відносяться:

- орієнтація системи менеджменту банків на зменшення частки проблемних кредитів;
- впровадження заходів Національним банком України щодо підтримки банківської стабільності та захисту прав вкладників;
- значне зменшення обсягів депозитів населення.

Даний період характеризується:

1. Щодо інституційної структури банківської системи:

1) зменшення частки іноземного капіталу в статутному капіталі банків у першому півріччі 2014 року;

2) скорочення кількості банків зі 100% іноземним капіталом з 22 до 19 установ, зокрема, вихід з українського ринку австрійської фінансової групи Erste Group у зв'язку із продажем 100% акцій українського дочірнього банку АТ «Ерсте Банк», згортання діяльності шведського банку ПАТ «Сведбанк» та кіпрського банку ПАТ «АСТРА БАНК»).

2. Щодо стану та структури активів банків:

1) тенденція до зростання активів за рахунок девальвації національної валюти протягом останнього року;

2) збільшення інвестованих коштів банків в цінні папери, зокрема:

– ОВДП - з причини наявної можливості використання даного інструменту для отримання кредитів рефінансування від НБУ;

– валютні ОВДП – з метою використання даного інструменту як каналу розміщення валютних ресурсів;

– ОВДП та валютні ОВДП – з причини можливості використання даних інструментів для формування обов'язкових резервів банків на спеціальних рахунках НБУ;

– ощадні сертифікати НБУ – з метою вирішення проблеми надлишкової ліквідності.

3. Щодо стану та структури пасивів банків:

1) зростання сукупного обсягу зобов'язань банків України;

2) зростання обсягів залучених коштів від фізичних осіб, що зумовлено високими відсотковими ставками по строкових коштах;

3) збільшення власного капіталу банків.

2016 – по даний час.

Восьмий період характеризується впровадженням Комплексної програми розвитку фінансового сектору до 2020 року. Оновлений документ затверджений Рішенням Правління Національного банку від 16 січня 2017 року № 28.

Орієнтація НБУ на міжнародні стандарти та рекомендації Європейського органу з банківського нагляду та Базельського комітету з банківського нагляду. Перегляд нормативних документів з метою наближення їх до директив Європейського Союзу на виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

До особливих рис відносяться:

– скорочення кількості банківських установ;

– частка ринку державних фінансових установ складає: 54,7% та 63,4% за чистими активами та депозитами населення відповідно;

– підвищення прибутковості банків;

– відновлення тенденції дедоларизації вкладів;

– відновлення корпоративного кредитування та продовження розчищення балансів від непрацюючих кредитів.

4. Еволюція банківської справи.

Зародження банківської справи припадає ще на рабовласницький період, коли виникають лихварство та міняльні операції. Центром зазначених процесів

було спершу Вавилонське царство (7-6 ст. до н.е.), до існування якого належать перші історичні згадки про діяльність стародавніх банкірів. Ці відомості стосуються, зокрема, вавилонських банкірських домів Ігібі, Іддін-Мардука, Мурашу та ін., що приймали процентні вклади, видавали позики під письмові зобов'язання і під заставу різних цінностей, здійснювали платежі за рахунок клієнтів, виступали поручителями за різноманітними угодами, брали участь у торговельній справі на пайових засадах, виконували роль радника та довіреної особи при укладанні різних угод.

В економічній літературі умовно виділяють **чотири основні етапи розвитку банківської справи**, що пов'язані зі знаковими подіями в історії банківництва, які наведені у табл. 1.4.

Таблиця 1.4 Основні етапи розвитку банківської діяльності

| Етапи | Назва періоду | Характеристика періоду |
|-------------------------------------|--|---|
| I (IV ст. до н.е. – XII ст.) | Зародження банківництва (період від античності до виникнення Венеціанського банку) | Надання банківських послуг здійснювалися у Стародавній Греції та Вавилоні жрецькими, храмами і трапезитами, а у Стародавньому Римі - менсаріями |
| II (XII ст. – кінець XVII ст.) | Виникнення державних банків (період з 1156 р. до заснування Англійського банку у 1694 р.) | На початку даного періоду найкрупнішими банкірами є тамплієри. У середні віки банки створюються купцями, спочатку в Італії, пізніше у Франції, Гамбурзі, Нідерландах, Англії. У 1156 р. відкривається перший громадський жиробанк «Монтеньєва» у Венеції. У 1587 р. у Венеції відкривається перший державний жиробанк. Банки створюються для проведення розрахунків та надійного зберігання коштів, а також еволюціонують разом з розвитком грошового обороту |
| III (кінець XVII ст. - XIX ст.) | Поділ банків на універсальні та спеціалізовані | Створення Англійського банку в 1694 р., який мав право торгувати золотом, дисконтувати векселі, видавати позики під заставу, приймати внески. Виникнення спеціалізованих банків. Поширення депозитних операцій. Поява емісійних банків |
| IV (XIX ст. – до теперішнього часу) | Розширення повноважень банків у всіх сферах економічної діяльності, особливо на ринку цінних паперів | Поширення депозитних банків в Англії, Шотландії, Австрії, Німеччині, Швейцарії й Північній Америці. Створення центральних банків, які монополізували функцією емісії банкнот. Починають формуватися повноцінні банківські системи. Розширення операцій банків з цінними паперами, що викликає законодавче обмеження їх участі на ринку цінних паперів |

Значного розвитку банківська справа набула і у *Стародавній Греції*, де

початково банківські операції здійснювались окремими храмами, найвідомішими з яких були Дельфійський, Ефеський, Делонський, Фокейський, Мілетський та деякі ін. Торговці, приватні особи і навіть цілі міста Греції віддавали свої гроші на зберігання до скарбниць храмів, недоторканість яких гарантувалась шанобливим ставленням до релігії. *Амфіктіони*, що завідували храмами, розуміли не вигідність простого зберігання величезних цінностей, що концентрувалися у їх сховищах, а тому пускали в оборот довірені храму гроші, більша частина яких надавалась у позику під проценти містам та приватним особам. Внаслідок інтенсивного розвитку ремісництва і торгівлі зростали відповідні потреби в обмінних операціях і кредиті, що спонукало окрім храмів і приватних осіб здійснювати банківські операції. У Греції цих осіб називали *трапезитами* (від грецьк. «*τραπέζα*» – стіл), оскільки початково банківські обороти полягали у розміні готівкових грошей, що здійснювався за столами на ринках.

В епоху надзвичайної розмаїтості грошових знаків такі операції потребували високої кваліфікації міннял, що викликало довіру до них та надавало можливість зберігати й розпоряджатися чужими коштами. Передані трапезиту гроші надавались в кредит під заставу рухомого майна, рабів, домів, земель, а також вантажів на кораблях і самих кораблів.

Рівень процентних ставок при цьому був досить високим – від 10 до 36% річних, що було пов'язано із значним попитом на вільні капітали, а також із високими прибутками від торговельних оборотів (внаслідок використання праці рабів). Усі отримані вклади заносились трапезитами в особливий реєстр із вказанням суми та імені вкладників, які могли доручати отримання своїх грошей іншим особам, що сприяло поширенню такого способу платежів, як списання коштів у книгах банкіра. Становлення банківської системи було важливим кроком на етапі формування інституційної основи грошового господарства цивілізованого суспільства. З метою зручності у здійсненні торговельних операцій купці створювали об'єднання – *фіаси*, завдання яких полягало у взаємовиручці позиками, страхуванні, обміні інформацією, контролі за цінами.

У *Стародавньому Римі* банківська діяльність хоча і була схожа на грецьку, однак являла собою самобутній продукт латинської цивілізації, що визначалось значно вищим рівнем діловодства.

У римлян банкіри, яких називали *менсаріями* (від лат. «*mensa*» – стіл), розпочали свою діяльність з розміну грошей. Згодом вони отримували кошти на зберігання, які використовувались для видачі кредитів під заставу рухомого й нерухомого майна, а також морських вантажів.

Зростаюча внаслідок завоювань роль Риму як центру економічного життя тогочасного суспільства сприяло бурхливому розвитку банківської справи, що було пов'язано з концентрацією капіталів підкорених країн та видачею цих коштів у позику в різних частинах великої імперії.

Римські громадяни здебільшого не зберігали свої гроші вдома, а віддавали банкірові, який записував їх у себе в книгах і зобов'язувався здійснювати виплати на вимогу вкладника. У книгу, що мала назву

codexrationum, записувались внески всіх клієнтів банкіра, для кожного з яких відводилась окрема сторінка (nomen) з указанням імені вкладника, року і дня відкриття рахунку. Кожна сторінка була розділена на дві частини – «ассерті» та «ехпенсі», що відповідно відображали надходження коштів від клієнтів та здійснювані ними витрати.

При цьому платники могли розраховуватись зі своїми кредиторами, направляючи їх до банкірів з наказом здійснити платіж готівкою або переказом коштів зі сторінки на сторінку у книзі банкіра. Об'єднання римських банкірів в асоціації значно розширювало сферу застосування таких розрахунків, оскільки вкладники одного банку ставали вкладниками інших банків-членів асоціації.

Значні обсяги грошових оборотів сприяли появі відділень римських банкірських домів у різних країнах. При цьому із становленням *єдиної монетної системи* в імперії, втрачали своє значення грошово-обмінні операції, натомість набували розвитку деякі нові види функцій, що здійснювалися банкірами Риму:

- організація аукціонів;
- ведення справ, пов'язаних з отриманням спадщини, розподілом майна;
- посередництво у торговельних угодах та інші.

Розквіт банківської справи в античну епоху змінився тимчасовим занепадом в період раннього середньовіччя, що було пов'язано з деяким зниженням ролі товарно-грошових відносин та натуралізацією господарства.

Однак феодална роздробленість європейських країн та велика кількість грошових знаків, які перебували в обігу, стримували розвиток торгівлі, що зумовлювало необхідність у здійсненні міняльних операцій, при чому в значних масштабах.

Найбільшого поширення ці операції спочатку отримали в *Італії*, міста якої вже у X ст. набули ролі світових центрів торгівлі, куди стікались товари і гроші з різних країн. Саме слово «банк» походить від італійського «banco», що означало стіл, лавку чи конторку, за якою обмінювались монети. Міняли сиділи біля столу, вкритого зеленим сукном, на якому лежав *реєстр укладених договорів* та були розкладені монети. Таким чином, обмінні операції, що в сучасних банках належать до числа другорядних, стали основою розвитку банківської справи у середньовічній Європі.

Італійські міняли, як і їхні попередники в античний період, активно проводили операції:

- з прийому вкладів;
- переказу коштів по записах у книгах;
- видачі позик;
- сприяли появі й організації вексельного обігу.

І хоча дані форми підприємницької діяльності приватних осіб мали всі ознаки банківських операцій, самі банки як установи у сучасному розумінні цього слова з'явилися пізніше.

Так, у 1407 р. було засновано Банк Святого Георгія в Генуї, який початково являв собою асоціацію кредиторів держави, та згодом розпочав діяльність з прийому внесків від приватних осіб, про що останнім видавалися

свідоцтва, які могли переходити із рук в руки. Банки поступово з'являлися і в інших містах, набуваючи складніших організаційних форм функціонування.

Наприклад, у 1593 р. було створено Банк Святого Амвросія в Мілані, що мав деякі початкові риси акціонерного товариства. Його капітал формувався за рахунок пайових внесків та поточних вкладів громадян і використовувався для видачі позик місту. Головним завданням подібних банків в Італії початково була підтримка державних фінансів.

Розширення мануфактурного виробництва й торгівлі сприяло укрупненню банківської справи у формі банкірських домів та комерційних банків, що стали з'являтися у провідних торговельних центрах Європи 16-17ст. – Нідерландах, Німеччині, північній Італії. **Особливе місце належало спеціальним жиробанкам, що створювались купецькими гільдіями ряду міст для здійснення безготівкових розрахунків між своїми постійними клієнтами.** Зокрема, у 1609 р. було засновано вкладно-розмінний банк в Амстердамі, а в 1619 р. – подібний до нього банк у Гамбурзі. Жиробанки приймали вклади в монетах чи зливках дорогоцінних металів і здійснювали розрахунки згідно наказів, одержаних від власника коштів. При цьому банком самостійно встановлювались власні одиниці розрахунку, виходячи із ваги чистого золота і срібла, що в умовах постійного зниження вагового вмісту монет державної чеканки суттєво підвищувало попит на банківські гроші.

Однак кредитні операції жиробанків мали обмежений характер в силу нестабільності політичної ситуації та незадовільних умов грошового обігу, у зв'язку з чим необхідно було дотримуватися практично 100%-го забезпечення клієнтських внесків дорогоцінними металами.

В Англії найперше почали складатися основи і принципи банківської справи в її сучасному розумінні. Першим великим акціонерним банком, який широко розгорнув комерційне кредитування, був Англійський банк, за ним ряд інших.

Якісно новим етапом у розвитку банківських операцій став перехід від діяльності, що базується передусім на емісії банкнот, наданні позичок з власних коштів, до кредитування за рахунок залучених коштів у формі клієнтських вкладів. Пріоритетними стають посередництво у платежах і кредитуванні. Швидко розвиваються пасивні операції – збирання, залучення вільних коштів у населення, підприємців, торговців, що зумовлює розширення активних операцій, і передусім «торгівлі грошима» (вигідного їх розміщення) з метою одержання прибутку. *Власний капітал банків втрачає первісну функцію джерела активних операцій і слугує передусім фондом, який гарантує вклади клієнтів і платоспроможність банківської установи.*

Перший приватний центральний банк створений у Швеції. Створення банку передбачало вирішення цілої низки проблем грошової системи, зокрема, існування мідного грошового стандарту. В історії розвитку банківської справи Банк Стокгольма (Stockholm Banco) вирізняється винаходом незабезпечених банкнот і поєднанням депозитних, розмінних, кредитних та жироперіацій в межах одного банку.

Так, у 1661 р. отримав ексклюзивне право емісії на тридцять років. Крім

відсоткових депозитних сертифікатів він мав право випускати в обіг друковані банкноти. Друковані круглими номіналами банкноти, які можна було за вимогою обміняти на мідь, не були покриті депозитами. Їх використовували для фінансування позик і в такий спосіб охоплювали весь монетарний обіг країни. Так народилася сучасна банкнота, яку передбачалось використовувати як конвертовані гроші, що мали б довіру серед населення, для сплати податків та заробітної плати. Але банкнота Банку Стокгольма перебувала в обігу недовго. Починаючи з 1663 р. клієнти банку почали масові вилучення депозитів. Банк намагався задовольнити ці вимоги, але нова банкнота була неспроможна отримати довіру населення, тому у 1664 р. влада закрила банк.

Разом із розвитком функцій зростають і самі банки. У XVII ст. з'являються банки у формі акціонерних товариств, а наприкінці XIX ст. у розвинутих капіталістичних країнах акціонерні банки займають провідні позиції. Під впливом концентрації виробництва у промисловості різко посилилась концентрація банків. Вона відбувалась шляхом інтенсивного зростання великих банків, об'єднання банків, а також поглинання одних банків іншими. На початок XX ст. у більшості капіталістичних країн провідні позиції в кредитній системі зайняли кілька гігантських банків, які налічували сотні філій (відділень) і мали тісні зв'язки з промисловими монополіями. І зараз у країнах з розвинутою ринковою економікою концентрація банків дуже висока.

Збільшення торгових оборотів сприяло подальшому розвитку й концентрації банківських операцій, що знайшло відображення у створенні акціонерних банків, які активно займалися кредитування промисловості і торгівлі. Серед перших установ такого типу були заснований у 1694 р. Банк Англії, а також Банк Шотландії, створений у 1694 р. Промисловий переворот, що спершу відбувся в Англії, а згодом і в інших країнах Європи, зумовив швидке зростання числа банків, які акумулювали значні грошові ресурси та через розрахункові й кредитні операції почали обслуговувати весь процес суспільного виробництва.

Витоки сучасної банківської справи лежать у діяльності як стародавніх банкірів, так і мінял у середні віки. Банківська справа є невід'ємним елементом товарно-грошових відносин, розвиток яких і визначив процес формування універсальних інститутів кредитної системи – банків.

Отже, виникнення перших банків історично пов'язане з наявністю таких передумов:

- розвиток товарного обміну, грошових і кредитних відносин;
- розвиток кредитної справи і розширення операцій з обслуговування клієнтів;
- системність у кредитуванні;
- видача кредитів не лише для задоволення споживчих потреб, а й на проведення господарських операцій;
- одночасне виконання розрахункових і кредитних операцій установами банку;
- платність кредиту як умова прибутковості функціонування банку та виробничого використання банківської позики.

Тема 2. Центральний банк у банківській системі України

Мета: дослідити історичні аспекти виникнення центральних банків, розглянути діяльність та грошово-кредитну політику Національного банку України, проаналізувати діяльність Системи електронних платежів.

Питання для опитування:

1. Центральні банки в зарубіжних країнах.
2. Національний банк України та грошово-кредитна політика.
3. Система електронних платежів Національного банку України (СЕП).

Дати визначення термінів: банківський нагляд, грошово-кредитна політика, рефінансування банків, таргетування інфляції, облікова ставка, валютний курс, грошові агрегати, процентна ставка, рівень інфляції, монетарна політика, цінова стабільність, курсова політика, процентна політика, грошова база, грошова маса, СЕП.

1. Центральні банки в зарубіжних країнах.

У світовій практиці існують різні підходи до організації банківського нагляду. Так, можна виділити три групи країн, які відрізняються за місцем та роллю центрального банку в управлінні і способом побудови наглядових структур у державі (табл. 2.1).

Таблиця 2.1 Світові підходи до організації банківського нагляду

| Група | Організація банківського нагляду | Країни |
|-------------|---|---|
| Перша група | країни, у яких контрольні функції здійснює центральний банк | Австралія, Ісландія, Італія, Іспанія, Португалія |
| Друга група | країни, у яких контрольні функції виконують не центральним банком, з іншими органами | Австрія, Данія, Канада, Норвегія, Швеція, Фінляндія |
| Третя група | країни, у яких контрольні функції здійснюються центральним банком спільно з іншими органами | Швейцарія – Центральний банк, Федеральна Банківська комісія та Швейцарська банківська асоціація; Франція – Банк де Франс спільно з Банківською комісією; Німеччина – Німецький Федеральний банк спільно Федеральним відомством нагляду за кредитною справою; США – Федеральна Резервна система спільно з Міністерством фінансів, Казначейством – через Контролера грошового обігу, із незалежним агентством – Федеральною корпорацією страхування депозитів. |

У практиці зарубіжних країн центральні банки відрізняються не лише за правовим статусом та їх роллю в кредитній системі держави, але є дуже різноманітними за правовими формами, власністю на їх капітал, ступенем незалежності від виконавчої влади тощо (табл. 2.2).

Таблиця 2.2 Види центральних банків за правовими формами

| | |
|---|---|
| За правовими формами, власністю на їх капітал та ступенем незалежності від виконавчої влади центральні банки є: | Державними (Велика Британія, Франція, Німеччина, Канада тощо) |
| | Акціонерними (США, Італія) |
| | Мають змішану форму власності – частина капіталу належить державі, а частина перебуває у власності юридичних і фізичних осіб (Австрія, Бельгія, Японія) |

Велике значення для забезпечення стабільності економічного розвитку держави має ступінь незалежності центрального банку від виконавчої влади, який також відрізняється у різних країнах (табл. 2.3). **Таблиця 2.3 Групи країн за ступенем незалежності центрального банку від виконавчої влади**

| Країни | Характеристика |
|---------------------------------|--|
| Австрія, Німеччина, Швейцарія | центральні банки є найбільш незалежними від державних органів (в законодавстві цих країн відсутні норми щодо втручання уряду в грошово-кредитну політику, що регулюється центральним банком) |
| Канада, США, Нідерланди, Японія | центральні банки є частково незалежними від державних органів (за чинним у країні законодавством підзвітні різним органам влади). Японія – в законодавстві передбачено суворе право державних органів скасувати рішення центрального банку |
| Італія | в законодавстві закріплено право уряду на втручання в діяльність цього банку |

2. Національний банк України та грошово-кредитна політика.

Створення Національного банку України (НБУ) стало можливим після проголошення державного суверенітету України 16 липня 1990 року. Правовою основою став Закон «Про банки і банківську діяльність», ухвалений Верховною Радою України 20 березня 1991 року, за яким Українська республіканська контора **Держбанку СРСР** перетворилася на **Національний банк України** зі статусом центрального емісійного банку держави.

Національний банк України є центральним банком України, особливим центральним органом державного управління, юридичний статус, завдання, функції, повноваження і принципи організації якого визначаються Конституцією України, Закону України «Про Національний банк України» та інших законодавчих актів України.

Місцезнаходження Ради Національного банку України (далі – Рада Національного банку), Правління Національного банку України (далі – Правління Національного банку) та центрального апарату Національного банку – місто Київ.

Національний банк має статутний капітал, що є державною власністю.

Розмір статутного капіталу становить 10 мільйонів гривень. Розмір статутного капіталу може бути збільшений за рішенням Ради Національного банку.

Головне призначення НБУ як центрального банку – це управління грошовим обігом з метою забезпечення стабільного не інфляційного розвитку економіки. Центральний банк впливає на грошовий обіг через зміну пропозиції грошей і зміну ціни грошей.

Особливий правовий статус зумовлений тим, що він поєднує у собі окремі риси банківської установи і державного органу управління. Він здійснює банківські операції, що приносять дохід (кредитування комерційних банків, операції з цінними паперами на відкритому ринку, операції з іноземною валютою тощо), але метою проведення цих операцій не є отримання прибутку.

Центральний банк використовує ці операції як інструменти управління грошовим ринком (як інструменти монетарної політики), керуючись лише державними інтересами та чинним законодавством.

Правовий статус НБУ можна охарактеризувати таким чином: це державний орган управління з покладеними на нього особливими функціями у сфері грошово-кредитних відносин і банківської діяльності. Відповідно до Закону України «Про Національний банк України» (ст. 6, ст. 7 закону) Національний банк виконує функції, які перелічені в табл. 2.4.

Таблиця 2.4 Функції НБУ

| |
|--|
| – відповідно до Конституції України основною функцією НБУ є забезпечення стабільності грошової одиниці України (має виходити із пріоритетності досягнення та підтримки цінової стабільності в державі.); |
| – відповідно до розроблених Радою НБУ Основних засад грошово-кредитної політики визначає та проводить грошово-кредитну політику; |
| – монопольно здійснює емісію національної валюти України та організовує її обіг; |
| – виступає кредитором останньої інстанції для банків і організує систему рефінансування; |
| – встановлює для банків правила проведення банківських операцій, бухгалтерського обліку і звітності, захисту інформації, коштів та майна; |
| – організовує створення та методологічно забезпечує систему грошово-кредитної та фінансової статистики, статистики платіжного балансу, міжнародної інвестиційної позиції, зовнішнього боргу, статистичної інформації фінансових установ, державне регулювання та нагляд за діяльністю яких здійснює Національний банк; |
| – регулює діяльність платіжних систем та систем розрахунків в Україні, визначає порядок і форми платежів, у тому числі між банками; |
| – визначає напрями розвитку сучасних електронних банківських технологій, створює та забезпечує безперервне, надійне та ефективне функціонування, розвиток створених ним платіжних, облікових систем, національної системи електронної дистанційної ідентифікації Національного банку (системи BankID НБУ), встановлює умови взаємодії суб'єктів у цих системах, контролює створення платіжних інструментів, систем автоматизації банківської діяльності та засобів захисту банківської інформації; |
| – здійснює державне регулювання та нагляд на індивідуальній та консолідованій основі на ринках небанківських фінансових послуг за діяльністю небанківських фінансових установ та інших осіб, які не є фінансовими установами, але мають право надавати окремі фінансові послуги в межах, визначених Законом України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» та іншими законами України; |
| – здійснює погодження статутів банків і змін до них, ліцензування банківської діяльності та операцій у передбачених законом випадках, веде Державний реєстр банків, створює та веде Кредитний реєстр Національного банку України та ін. |

Для реалізації цих функцій НБУ наділяється відповідними державно-владними і цивільно-правовими повноваженнями:

- він є самостійною юридичною особою;
- його майно відокремлено від майна держави;

- НБУ може розпоряджатись майном як власник;
- не є комерційною організацією.

До структури Національного банку входять центральний апарат, відокремлені підрозділи та юридичні особи, створені Національним банком для забезпечення його діяльності, які здійснюють діяльність виключно в межах завдань та функцій Національного банку, встановлених законом. У межах Комплексної програми розвитку фінансового сектору України до 2020 року було проведено внутрішню трансформацію Національного банку України (рис. 2.1).

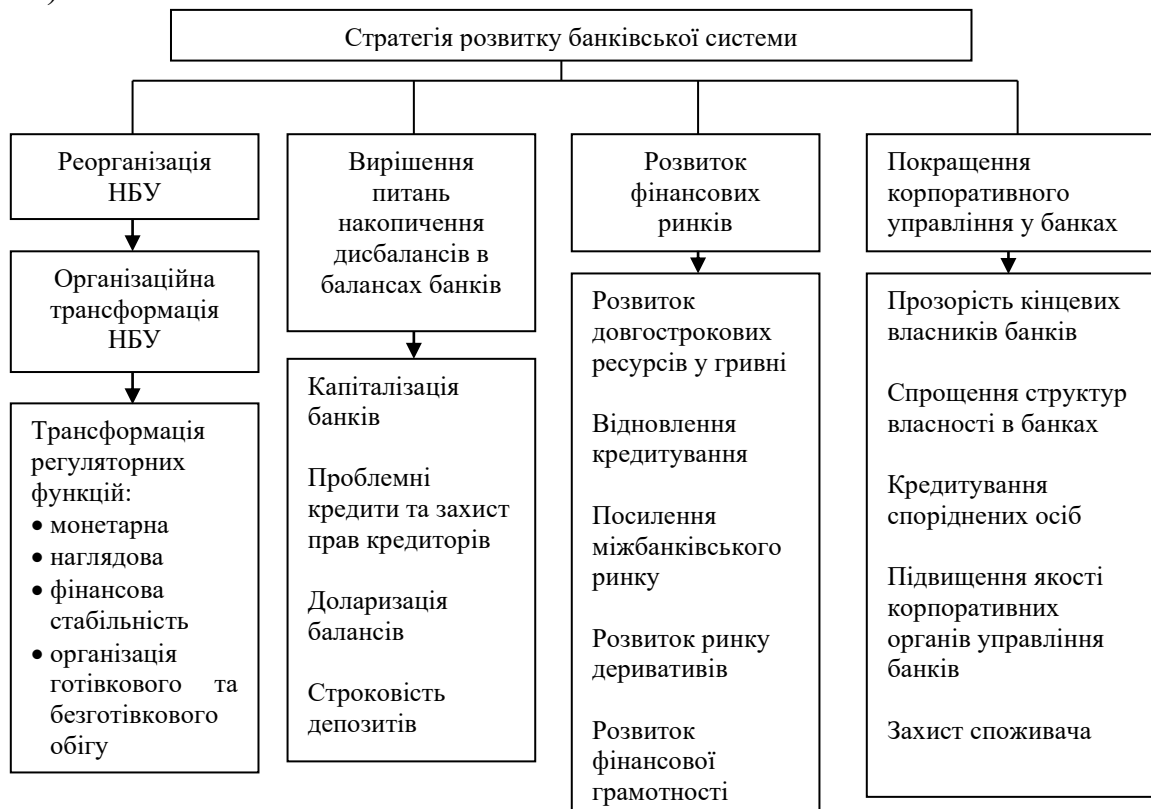


Рисунок 2.1 – Стратегія розвитку банківської системи України

Головною метою таких змін було – підвищення інституційної спроможності та створення сучасного європейського центрального банку. Це дозволило більш ефективно регулювати банківський сектор, стимулювати його розвиток, а також забезпечити більш прозоре та безпечне користування фінансовими послугами для споживачів.

Організаційна структура НБУ побудована за принципом централізації з вертикальним підпорядкуванням (рис. 2.2).

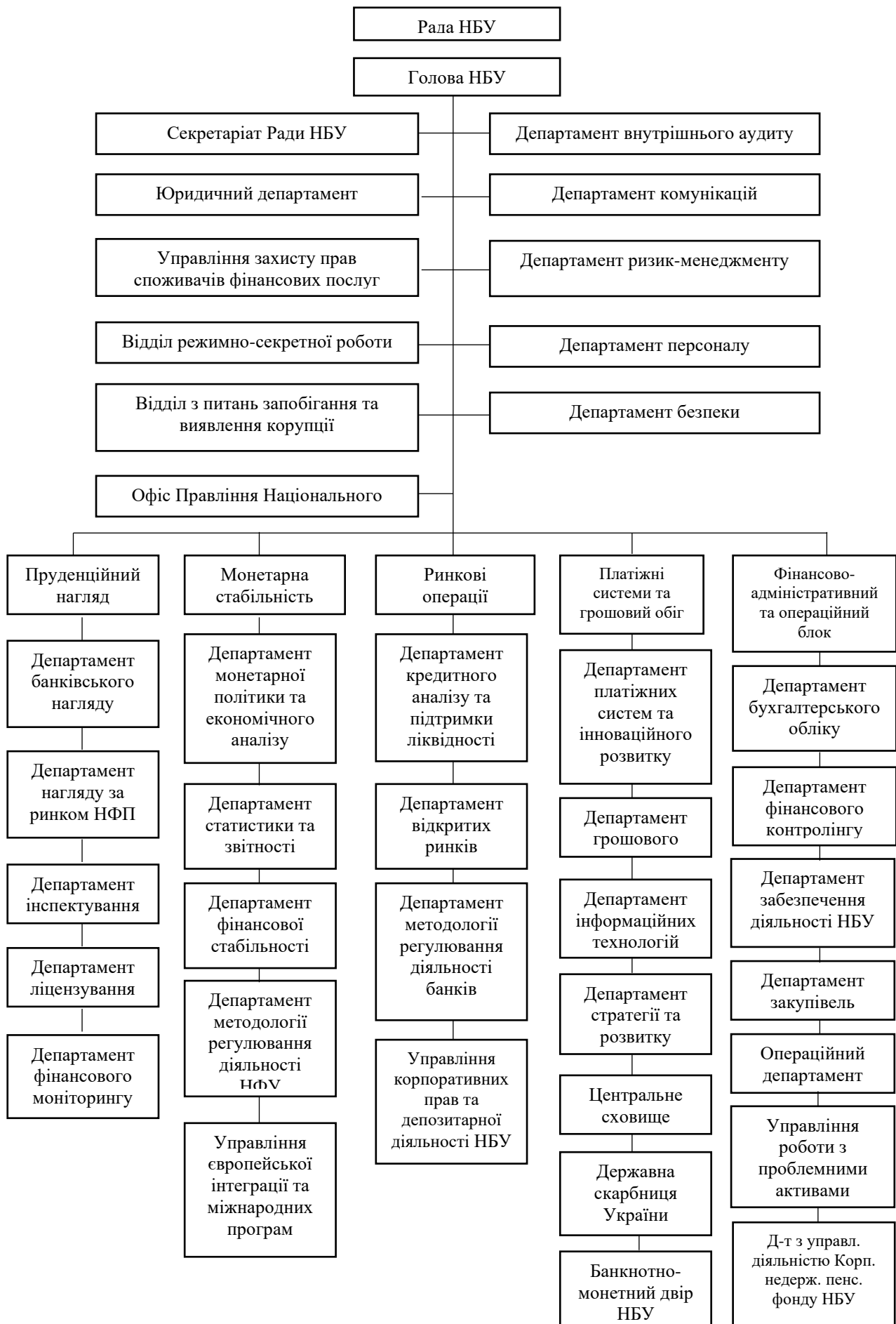


Рисунок 2.2 – Організаційна структура Національного Банку

Організаційний статус НБУ пов'язаний із вирішенням низки важливих питань, що стосуються його діяльності, а саме:

- визначення на законодавчому рівні завдань і функцій центрального банку;
- формування статутного капіталу банку першого рівня;
- визначення взаємовідносин банку з органами державної влади;
- порядку призначення і звільнення вищого керівного складу центрального банку.

Процес централізації функцій НБУ та виходу із мережевої системи, за якої Національний банк мав територіальні управління, було розпочато ще у 2015 році у всіх регіонах України. До того часу всі функції центрального банку повністю дублювалися на місцях в територіальних управліннях. Із початком централізації починаючи з 2015 року НБУ звужив свою представленість у регіонах до двох функцій:

- забезпечення готівкового обігу;
- підтримка роботи відділів по роботі з громадянами та юридичними особами «Єдине вікно».

Перехід з 25 Територіальних управлінь до нової функціонально-орієнтованої організаційної структури з 4 макрорегіонами (рис. 2.3) підвищив ефективність виконання політики на місцях, дозволив ефективно розподіляти наявні ресурси, оптимізувати затрати та чисельність персоналу.

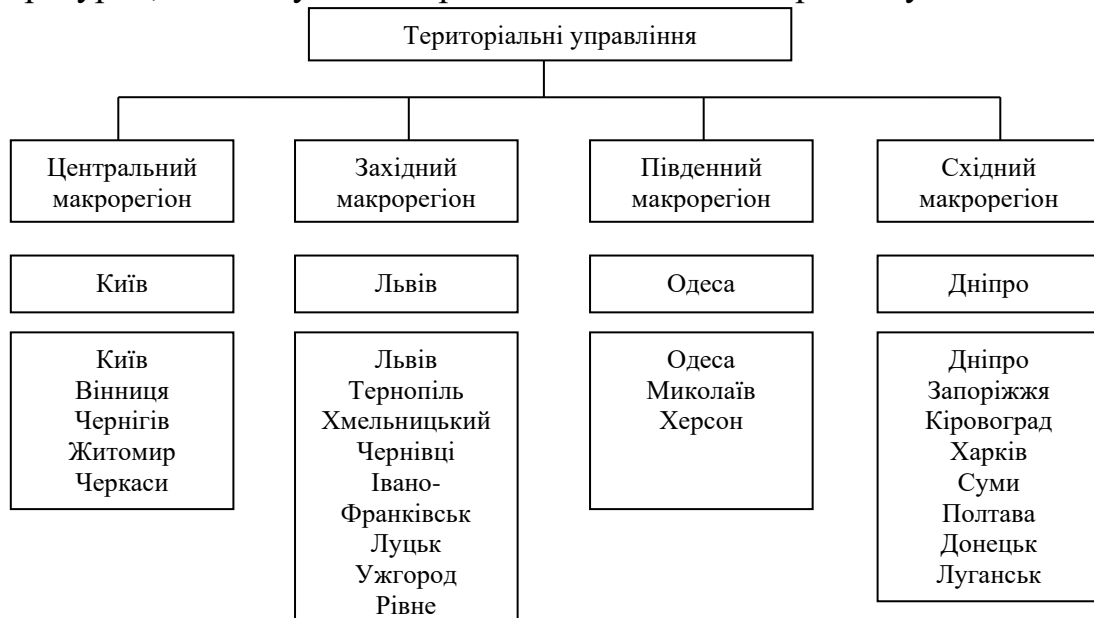


Рисунок 2.3 – Регіональна мережа НБУ

Вищим органом управління Національного банку України є Рада. До складу Ради Національного банку входять члени Ради Національного банку,

призначені Верховною Радою України та Президентом України. Голова НБУ, який призначається на посаду Верховною Радою України за поданням Президента України, входить до складу Ради Національного банку за посадою (ст.10. Закону України «Про Національний банк України»). Розподіл повноважень керівних органів НБУ подано на рис. 2.4.



Рисунок 2.4 – Розподіл повноважень керівних органів НБУ

Рада НБУ не має права втручатися в оперативну діяльність Правління НБУ. Іншими функціями Ради НБУ є:

- аналіз впливу грошово-кредитної політики на стан соціально-економічного розвитку країни;
- затвердження кошторису доходів та витрат НБУ;
- визначення аудиторської компанії для проведення зовнішньої аудиторської перевірки НБУ;
- розгляд аудиторського висновку та затвердження бухгалтерського балансу НБУ;
- розподіл прибутку НБУ за звітний бюджетний рік;
- оцінка діяльності Правління НБУ тощо.

Основним керівним органом НБУ є Правління, яке, згідно з Основними засадами грошово-кредитної політики, через відповідні монетарні та інші засоби банківського регулювання забезпечує реалізацію грошово-кредитної політики, організовує виконання інших функцій відповідно до законодавства та здійснює управління діяльністю НБУ.

Очолює Правління Голова Національного банку України.

Кількісний та персональний склад Правління затверджується Радою НБУ за поданням Голови банку.

До складу Правління за посадою входять перший заступник та два заступники Голови НБУ, яких він призначає та звільняє за погодженням з Радою НБУ. Голова Національного банку призначається на посаду Верховною Радою України за поданням Президента України строком на сім років. Голова Національного банку України несе одноосібну відповідальність за діяльність

банку перед Верховною Радою України та Президентом України. Взаємовідносини Національного банку України з іншими органами влади розглянуто на рис. 2.5.

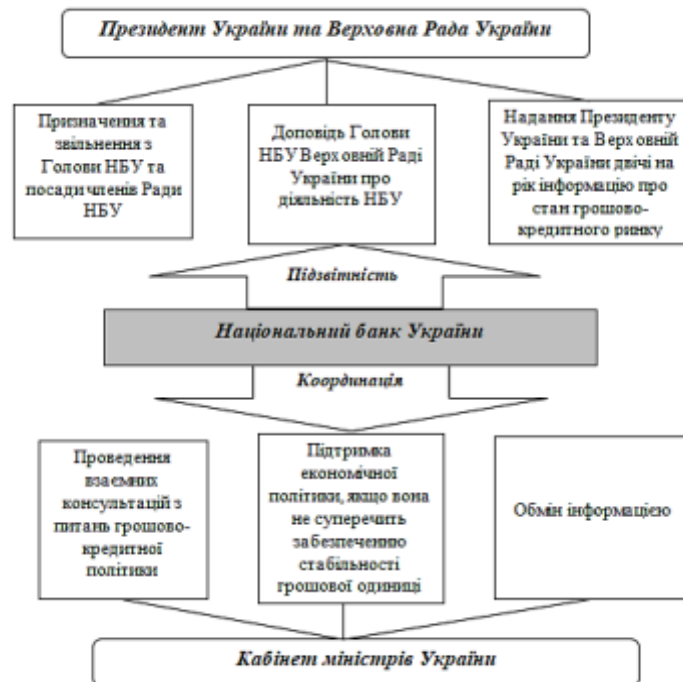


Рисунок 2.5 – Взаємовідносини НБУ з органами влади

Основні засади **грошово-кредитної політики** визначають показники діяльності Національного банку у середньостроковій перспективі для досягнення цілей Національного банку (забезпечення стабільності грошової одиниці України).

Рада Національного банку розробляє Основні засади грошово-кредитної політики на підставі пропозицій, наданих Правлінням Національного банку.

При розробленні основних засад грошово-кредитної політики використовуються макроекономічні показники, розраховані Кабінетом Міністрів України та Національним банком України, а також інша необхідна інформація.

Національний банк інформує Верховну Раду України про Основні засади грошово-кредитної політики та стан грошово-кредитного ринку в державі в порядку, передбаченому цим Законом.

Грошово-кредитна політика (monetary policy) – комплекс заходів у сфері грошового обігу та кредиту, спрямованих на забезпечення стабільності грошової одиниці України шляхом використання визначених Законом «Про Національний банк України» засобів і методів.

Відповідно до ст. 25 Закону України «Про Національний банк України» основними економічними засобами та методами грошово-кредитної політики є регулювання обсягу грошової маси через:

- визначення та регулювання норм обов'язкових резервів для банків;

- процентну політику;
- рефінансування банківських установ;
- валютні інтервенції (купівлю-продаж валютних цінностей на валютних ринках);
- операції з цінними паперами (крім цінних паперів, що підтверджують корпоративні права), у тому числі з казначейськими зобов'язаннями, на відкритому ринку;
- регулювання імпорту та експорту капіталу;
- запровадження на строк до шести місяців вимоги щодо обов'язкового продажу частини надходжень в іноземній валюті;
- зміну строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів;
- емісію власних боргових зобов'язань та операцій з ними;
- операції з деривативними фінансовими інструментами.

Національний банк має право надавати кредити для рефінансування банку, якщо це не тягне за собою ризиків для банківської системи.

Головним суб'єктом грошово-кредитної політики є Національний банк, який відповідно до Конституції України та Закону «Про Національний банк України» її визначає та реалізує. Крім нього, у виробленні грошово-кредитної політики беруть участь інші органи державного регулювання економіки - Міністерство фінансів, Міністерство економіки, безпосередньо уряд, Верховна Рада.

Органи виконавчої та законодавчої влади визначають основні макроекономічні показники, які слугують орієнтирами для формування цілей грошово-кредитної політики (обсяг ВВП, розмір бюджетного дефіциту, платіжний та торговельний баланси, рівень зайнятості та ін.).

Верховна Рада, крім того, регулярно заслуховує доповіді Голови НБУ та одержує інформацію банку про стан грошово-кредитного ринку в Україні. Об'єктами, на які частіше всього спрямовуються регулятивні заходи, є:

- грошова маса;
- відсоткова ставка;
- валютний курс;
- швидкість обігу грошей;
- індекс інфляції та ін.

Вибір об'єктів грошово-кредитного регулювання залежить від економічної ситуації в державі й означає, що Центральний банк повинен здійснювати орієнтацію на один або декілька об'єктів одночасно (табл. 2.5).

Таблиця 2.5 Грошово-кредитна політика НБУ

| | |
|---------------------|--|
| Мета | Економічне зростання, повна зайнятість, стабільність цін, стійкість платіжного балансу |
| Об'єкти регулювання | Грошові агрегати Рівень інфляції Процентна ставка |

| | |
|-------------------------|--|
| | Валютний курс |
| Методи | Регулювання грошової бази Регулювання валютного курсу Регулювання облікової ставки |
| продовження таблиці 2.5 | |
| Інструменти | Операції на відкритому ринку Операції на валютному ринку Рефінансування банків Таргетування інфляції Встановлення норм обов'язкових резервів |

Інструменти монетарної політики. Світова практика монетарної політики нагромадила значний досвід використання певних інструментів грошово-кредитного регулювання економічних процесів. Усі їх можна поділити на дві групи (рис. 2.6).



Рисунок 2.6 – Групи інструментів грошово-кредитного регулювання економічних процесів

Опосередкований вплив інструментів першої групи полягає у створенні таких умов, за яких посилюються чи послаблюються стимули економічних суб'єктів до певної поведінки, наприклад до накопичення чи до зменшення запасів грошей у своєму розпорядженні і відповідно до зменшення чи до збільшення їх попиту на товарних чи фінансових ринках.

Тому регулювання з допомогою таких інструментів належить до

економічних методів державного управління, воно має істотні переваги перед застосуванням інструментів прямої дії, вплив яких має переважно директивний характер. Тому в міру визрівання в країні ринкових відносин застосування інструментів опосередкованої дії неухильно розширюється, а інструментів прямої дії – скорочується. У перехідний період в Україні останні застосовувались широко і досить часто, оскільки цього вимагали особливі, часто критичні ситуації, що виникали на грошовому ринку і вимагали негайного втручання з боку регулятивних органів. Розглянемо детальніше механізм використання окремих інструментів опосередкованої дії як більш ефективних і перспективних в умовах України. Операції на відкритому ринку – це найбільш застосовуваний інструмент монетарної політики в країнах з високорозвинутими ринковими економіками. У країнах з перехідними економіками застосування цього інструменту обмежується недостатнім розвитком ринку цінних паперів (відкритого ринку), недостатньою ліквідністю державних цінних паперів тощо. Ці чинники стримування операцій на відкритому ринку досить відчутно проявляють себе і в умовах України. Проте цей інструмент у перспективі відіграватиме ключову роль і в монетарній політиці НБУ. Сутність операцій на відкритому ринку полягає у тому, що, купуючи цінні папери на ринку, центральний банк додатково спрямовує в оборот відповідну суму грошей і цим збільшує спочатку банківські резерви, а потім і загальну масу грошей за інших незмінних умов. Продаючи цінні папери зі свого портфеля, він вилучає на відповідну суму банківські резерви, а згодом зменшується і загальна маса грошей в обороті. У результаті цих операцій відповідно збільшується чи зменшується пропозиція грошей на ринку, що впливає в кінцевому підсумку на кон'юнктуру товарних ринків.

Операції на відкритому ринку бувають **динамічні й захисні**:

– **динамічні операції** застосовуються для збільшення чи зменшення загальної пропозиції грошей за умови, що інші чинники не впливають на масу грошей;

– **захисні операції** полягають у підтриманні загальної пропозиції грошей на незмінному рівні в умовах впливу на масу грошей інших чинників. Якщо ці чинники зменшують пропозицію грошей, то слід на певну суму купити цінні папери на відкритому ринку, щоб стабілізувати обсяг пропозиції, і навпаки. Регулятивного ефекту можна досягти купівлею-продажем будь-яких цінних паперів на відкритому ринку. Проте центральні банки, як правило, обмежуються операціями з державними цінними паперами.

Це пояснюється такими обставинами:

– можливістю зіткнення корпоративних інтересів на ринках, якщо центральний банк продасть чи купить цінні папери однієї корпорації, а другої – ні. Обсяги ж запланованої зміни пропозиції грошей не завжди дають можливість купувати чи продавати цінні папери всіх корпорацій;

– центральні банки за своїм статусом є фінансовими уповноваженими урядів, розмішують їх цінні папери на первинному ринку і своїми операціями з ними на вторинному ринку сприяють підвищенню їх рейтингу та попиту на них, а значить і доходів бюджету від їх продажу. Це позитивно впливає на стан бюджетного дефіциту, а отже - на стан грошового обороту;

– уряд, як правило, є найбільшим емітентом цінних паперів, а ринок їх - найбільшим сектором загального ринку цінних паперів. Це забезпечує центральному банку можливість здійснювати операції на відкритому ринку з однорідними документами в будь-яких обсягах, що диктуються потребами монетарної політики. Вплив на пропозицію грошей можна забезпечити купівлею-продажем цінних паперів як у комерційних банків, так і в інших власників. Якщо цінні папери продаються банкам, то їх надлишкові резерви скорочуються негайно, оскільки оплата здійснюється з їх кореспондентських рахунків у центральному банку. Тому регулятивний ефект настане досить швидко, майже негайно. Якщо цінні папери продаються юридичним чи фізичним особам, то надлишкові резерви банків теж скоротяться, бо гроші платників перебувають на їх рахунках у банках і в кінцевому підсумку будуть списані з їх коррахунків у центральному банку. Проте регулятивний ефект настане трохи пізніше, ніж у першому випадку.

Операції на відкритому ринку можуть проводитися у формі:

– **прямої купівлі-продажу** – на умовах зворотного викупу. В останньому випадку за первинного продажу чи купівлі одночасно укладається угода про зворотний викуп чи продаж цих цінних паперів через певний, як правило, досить короткий, термін. Такі операції називаються «РЕПО» і здійснюються переважно під час проведення захисних операцій на відкритому ринку.

В умовах високорозвинутого ринку цінних паперів цей інструмент монетарної політики має суттєві переваги:

– **по-перше**, він має високу оперативність і чіткість дії. Якщо центральний банк вирішив збільшити чи зменшити пропозицію грошей та їх розмір, то він може негайно дати розпорядження своїм дилерам купити чи продати цінні папери на відповідну суму, і проблема буде вирішена досить швидко. При цьому не має значення обсяг операції - він може бути незначним чи будь-яким великим;

– **по-друге**, на дію цього інструменту не можуть впливати ніякі інші суб'єкти ринку, крім центрального банку, що робить його регулюючий вплив досить значним, точним і ефективним;

– **по-третє**, цей інструмент має властивість «гальмування», тобто якщо допускається помилка при проведенні певної операції, то можна негайно запуснути операцію протилежної дії і виправити ситуацію з пропозицією грошей: при надмірному збільшенні пропозиції грошей негайно продати відповідну суму цінних паперів і зменшити пропозицію до потрібного рівня.

Регулювання норми обов'язкових резервів - високопотужний інструмент впливу на пропозицію грошей, що має невідворотну і негайну дію. Механізм цього інструменту полягає в тому, що центральний банк установлює для всіх банків та інших депозитних установ норму обов'язкового зберігання залучених коштів на кореспондентських рахунках без права їх використання і без виплати процентів по них. Збільшуючи норму обов'язкового резервування, центральний банк негайно скорочує обсяг надлишкових резервів банків, зменшує їх кредитну спроможність, знижує рівень мультиплікації депозитів. Відповідно зменшується загальний обсяг пропозиції грошей. Якщо центральному банку потрібно збільшити пропозицію грошей, то досить відповідно знизити норму обов'язкового резервування, і ситуація змінюватиметься на протилежну - збільшиться обсяг вільних резервів, підвищиться кредитна спроможність банків і рівень мультиплікації депозитів. Цей інструмент монетарної політики має ту перевагу, що він однаково впливає на всі банки, змінюючи пропозицію грошей негайно і досить потужно. Але він має і значні недоліки.

По-перше, підвищення норми обов'язкового резервування може привести всі банки з невеликими надлишковими резервами в неліквідний стан, підірвати їх становище на ринку. Щоб урятувати такі банки, центральному банку довелося би вживати компенсуючих заходів, наприклад посилити їх рефінансування чи збільшити купівлю цінних паперів, що буде розмивати регулятивний ефект від застосування інструменту обов'язкового резервування.

По-друге, підвищення норми резервування негативно позначається на фінансах банків, оскільки обмежує їхні доходи за активними операціями. У цьому зв'язку таке застосування даного інструменту рівноцінне підвищенню оподаткування банків.

По-третє, якщо потрібно змінити пропозицію грошей на короткий строк і в невеликих обсягах, то цей інструмент просто не годиться, бо зміна норми резервування на 1% може дати значно більшу зміну пропозиції, ніж це потрібно. А часті зміни норми резервування (вгору-вниз) взагалі можуть паралізувати діяльність банків. Зазначені недоліки цього інструменту обумовили дуже обережне його використання в розвинутих країнах: норма резервування там установлюється на невеликому рівні і змінюється дуже рідко, а деякі країни взагалі відмовилися від нього. У країнах з перехідною економікою, де амплітуди коливання грошової маси дуже великі, цей інструмент застосовується значно ширше. Він дає змогу оперативно пригнітити надмірну пропозицію грошей і урівноважити кон'юнктуру на відповідних ринках. Досить широко він застосовується НБУ протягом усього перехідного періоду. Для української практики монетарного регулювання характерні досить високий рівень норми обов'язкового резервування, широка амплітуда і висока частота їх зміни. Поточні нормативи обов'язкового резервування для

вітчизняних банків до 10 березня 2020 року розраховувались залежно від строковості залучених коштів.

Для строкових коштів вони становили 3%, для коштів, залучених на поточні рахунки – 6,5%.

В подальшому норми обов'язкових резервів банків залежатимуть від валюти залучених коштів, а не від їхньої строковості:

- для гривневих коштів встановлено нульову ставку резервування;
- для валютних – 10%.

Це сприятиме двом стратегічним цілям Національного банку – активізації банківського кредитування та дедоларизації економіки. Процентна політика – один із м'яких інструментів монетарної політики, подібний за характером впливу на пропозицію грошей до операцій на відкритому ринку. Механізм його полягає в тому, що центральний банк установлює ставки процентів за позичками, які він надає комерційним банкам у порядку їх рефінансування.

Для України найбільш типовою процентною ставкою центрального банку є облікова ставка НБУ.

Національний банк України в умовах воєнного стану залишається відданим режиму інфляційного таргетування. Водночас зараз через вимушене запровадження адміністративних обмежень ринкові монетарні інструменти, зокрема облікова ставка, не відіграють відчутної ролі у функціонуванні грошово-кредитного та валютного ринків.

З огляду на це в умовах широкомасштабної збройної агресії Національний банк відклав ухвалення рішення щодо розміру облікової ставки. Отже, облікова ставка залишатиметься незмінною на рівні 10%.

За умови нормалізації економічної ситуації Національний банк України відновить регулярні засідання Правління з монетарних питань з ухваленням рішень щодо облікової ставки та публікацію Інфляційного звіту з макроекономічним прогнозом.

Національний банк застосовуватиме ключову ставку та інші монетарні інструменти для утримання під контролем інфляційних очікувань та досягнення цілі з інфляції тоді, коли канали монетарної трансмісії відновлять функціонування та з'явиться можливість з прийнятною ймовірністю прорахувати ефекти від монетарних рішень на горизонті політики.

Збільшуючи рівень облікової ставки, НБУ досягає таких регулятивних наслідків:

- стримує попит комерційних банків на свої позички, гальмує зростання їх надлишкових резервів та банківського кредитування економічних суб'єктів, стримує мультиплікацію депозитів і зростання пропозиції грошей;

- сигналізує економічним суб'єктам про свій намір «здорожчити» гроші, що саме по собі спонукає економічних суб'єктів до більш обережної поведінки і зумовлює падіння ринкової кон'юнктури. Зниження центральним банком

облікової ставки має протилежні наслідки - збільшує попит комерційних банків на позички та їх надлишкові резерви, що спричинює зростання пропозиції грошей. У загальному виді завдання грошово-кредитної політики НБУ направлені на забезпечення фінансової та макроекономічної стабільності, створення умов для досягнення установами банків економічної політики держави, що потребує розширення інструментарію грошово-кредитної політики, а також його повноважень. Виходячи з цього та враховуючи кількісні параметри: інфляція, прогнозна динаміка ВВП, валютний курс, платіжний баланс, можна визначити основні напрямки розвитку грошово-кредитної політики, що включають основні орієнтири, виконання яких забезпечує цінову стабільність (табл. 2.6).

Таблиця 2.6 Основні напрями розвитку грошово-кредитної політики

| Цільові орієнтири | Основна індикатори | Основні показники індикаторів |
|----------------------------|--|--|
| Цінова стабільність | - ВВП - індекс інфляції - реальні грошові доходи громадян | - звичайний індекс споживчих цін - базовий індекс споживчих цін |
| Курсова політика | - обмінний курс - обсяг золотовалютних резервів - інтервенції на валютному ринку - обсяг зовнішнього боргу - сальдо платіжного балансу | - рівень доларизації зобов'язань - динаміка обмінного курсу - міжнародні резерви - чисті міжнародні резерви |
| Процентна політика | - облікова ставка НБУ - ставка рефінансування - процентні ставки за кредитами та депозитами | - операції на відкритому ринку - депозитні операції - рефінансування банків |
| Грошова база, грошова маса | - нормативи обов'язкового резервування - грошовий мультиплікатор - швидкість обігу грошей | - гроші поза банками - обсяг готівки у структурі грошової маси - обов'язкові резерви - випуск грошей через: валютний ринок, фондовий ринок, кредитний ринок |

Важливу роль у реалізації грошово-кредитної політики відіграє систематичний контроль за виконанням визначених показників та індикаторів. Число таких індикаторів може бути розширене заходами з розвитку інвестиційного кредитування, ринку іпотечних цінних паперів, системи обов'язкових та добровільних пенсійних накопичень, розширення операцій з рефінансування банків та операцій на відкритому ринку цінних паперів.

Оскільки центральний банк не обслуговує безпосередньо господарюючих суб'єктів, можливості його впливу на економічні процеси та грошовий обіг значною мірою зумовлюється взаємодією з комерційними банками, де депозитні та кредитні операції є головним джерелом емісії та визначають обсяг і структуру грошової маси. Тому механізм реалізації грошово-кредитної

політики центрального банку передбачає насамперед вплив на кредитну діяльність комерційних банків.

Кредитний ринок є похідною грошового ринку, тому активізація на грошовому ринку, збільшення обсягу грошової маси, зміна її структури автоматично призводять до відповідних змін на кредитному ринку.

В основному, всі регулюючі інструменти НБУ направлені на стабілізацію банківських установ, тому пріоритетними інструментами його грошово-кредитної політики можна визначити:

1. процентну політику;
2. політику обов'язкових резервів;
3. операції на відкритому ринку;
4. політику рефінансування;
5. курсову політику, які безпосередньо впливають на грошову масу, мають свою мету та регулюючі функції (табл. 2.7).

Таблиця 2.7 Основні інструменти грошово-кредитної політики НБУ

| Інструменти | Мета | Регулюючі функції |
|--------------------------------|---|--|
| Процентна політика | - сприяти зростанню економіки шляхом низьких ставок на кредити - стримувати ріст інфляції - забезпечити стабільність гривні на валютному ринку шляхом помірною підвищення процентних ставок | - регулювання рівня заощаджень та інвестицій - регулювання рівня ділової активності банків - вплив на рівень інфляції - вплив на ринок капіталів |
| Політика обов'язкових резервів | - збільшити контроль за ліквідністю установ банків для забезпечення здійснення поточних платежів - посилити залежність банків від рефінансування з боку НБУ | - регулювання грошової маси – вплив на рівень мультиплікації депозитів - вплив на динаміку грошової пропозиції - вплив на фінансовий результат банку |
| Операції на відкритому ринку | - зміна величини та структури банківських ліквідних коштів | - регулювання ліквідності банку - збільшення обсягів рефінансування та міжбанківського кредитування |
| Політика рефінансування | - підтримка ліквідності банків - участь у процесі відтворення | - регулювання грошової пропозиції - збільшення масштабів кредитування |
| Курсова політика | - забезпечення стабільності національної валюти | - регулювання динаміки валютного курсу - регулювання імпорту та експорту капіталу |

Депозитні та кредитні операції – важливий інструмент грошово-кредитної політики центральних банків. Вони є монетарними операціями і застосовуються

для регулювання ліквідності банківської системи з метою підтримання рівноваги на грошово-кредитному ринку. Кредитні та депозитні операції – гнучкий та оперативний ринковий інструмент, їх застосування призводить до змін в обсягах грошової бази, тобто пропозиції грошей.

Сучасний кредитний та депозитний ринки перебувають під впливом різних факторів, які визначають не тільки діяльність банків на внутрішньому ринку, а й знаходження джерел для покриття зовнішнього боргу, можливість отримання та використання фінансової допомоги міжнародних фінансово-кредитних структур, визначають можливості Уряду й НБУ в найбільш стислі строки подолати наслідки фінансової кризи. Основні чинники, які впливають на обсяг та ефективність цих ринків, що в свою чергу впливає на економіку України та ділову активність банківських установ розглянуто в табл. 2.8.

Таблиця 2.8 Чинники та їх вплив на ефективність депозитного та кредитного ринків

| Чинники | Вплив чинника на депозитний та кредитний ринок |
|---|---|
| Політична стабільність | Впровадження радикальних реформ покликані створити загальновизнані засади активності кредитного і депозитного ринку |
| Національне законодавство | Створити дієве законодавство на загальних правових засадах. Для інвесторів та кредиторів велике значення має стабільність законодавчої системи, дотримання правових норм та можливість їх виконання |
| Банківське право | Банківське право включає загальновизнані норми і правила, що регулюють діяльність банку на депозитному та кредитному ринках, взаємовідносини з клієнтурою, порядок здійснення операцій та їх відповідність міжнародним стандартам |
| Міцність державних інститутів | Відновлення і законодавче закріплення основ повноцінного грошового ринку, що створює сприятливі умови для вирішення проблем |
| Національний менталітет | Відсутність відповідальності за отримані ресурси банківською установою та клієнтом |
| Ступінь державного втручання в економіку | Регулювання та нагляд з боку НБУ та фінансових органів за стабільністю фінансової системи за допомогою розроблених методів регулювання |
| Загальний стан економіки та тенденції її розвитку | Визначає обсяги економічних благ, що впливає на життя населення, створення соціально-політичної ситуації в країні, її міжнародного авторитету |
| Стан банківської системи | Фінансові можливості щодо оплати залучених коштів, обумовлені ефективністю їх розміщення. Збільшення довіри до банків з боку населення |
| Рівень розвитку банківських продуктів | Широта номенклатури послуг, що надаються клієнтам у процесі обслуговування їх депозитних та кредитних операцій |
| Рівень кваліфікації підготовки кадрів | Кваліфікація персоналу та культура обслуговування клієнтів забезпечить ефективність конкурентної та маркетингової політики та імідж банківської установи |

Національний банк встановлює банкам **норматив обов'язкового резервування коштів**. При цьому:

1) норматив обов'язкового резервування встановлюється єдиним для банків в процентному відношенні до загальної суми залучених банком коштів в національній та іноземній валюті;

2) для різних видів зобов'язань можуть встановлюватися різні нормативи обов'язкового резервування;

3) рішення про підвищення нормативу обов'язкового резервування набирає чинності не раніше ніж через 10 днів після його опублікування.

Національний банк встановлює порядок визначення **облікової ставки** та інших процентних ставок за своїми операціями.

Національний банк має право нараховувати відсотки на кошти, розміщені на рахунках банків, відкритих у Національному банку. Таке нарахування здійснюється Національним банком із застосуванням визначених ним процентних ставок.

Національний банк забезпечує **управління золотовалютним резервом**, здійснюючи його розміщення у міжнародно визнані резервні активи за діючими на ринку ставками, у тому числі від'ємними.

Операціями відкритого ринку Національного банку, в тому числі з премією або з дисконтом, є купівля-продаж казначейських зобов'язань, а також інших цінних паперів (крім цінних паперів, що підтверджують корпоративні права) та боргових зобов'язань, визначених Правлінням Національного банку, у тому числі на умовах зворотного продажу або купівлі (угоди репо).

Національний банк відповідно до валютного законодавства регулює **імпорт та експорт капіталу**.

Кошти Державного бюджету України та місцевих бюджетів Кабінет Міністрів України, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, виконавчі органи відповідних місцевих рад зобов'язані зберігати бюджетні кошти у Національному банку на рахунку, відкритому центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, якщо інше не передбачено БКУ.

Умови та порядок обслуговування бюджетних коштів визначаються договором між НБУ та центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, при цьому послуги для центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, надаються НБУ безоплатно.

3. Система електронних платежів Національного банку України (СЕП).

Національний банк створив державну **Систему електронних платежів** –

СЕП – для забезпечення розрахунків банків та їхніх клієнтів у гривні в межах України.

Національний банк є Платіжною організацією та розрахунковим банком СЕП. СЕП забезпечує високий рівень безпеки і надійності переказу коштів між банками.

СЕП обслуговує 96% міжбанківських платежів у державі, тому вона визнана системно важливою платіжною системою України.

СЕП належить до системи валових розрахунків у режимі реального часу (за міжнародною класифікацією – RTGS). СЕП дає змогу відправляти платежі в одному з двох режимів: реального часу і файлового.

У режимі реального часу кошти потрапляють на рахунок банка-отримувача миттєво; у файлового режимі час проходження платежу від банка-відправника до банка-отримувача в середньому складає від 10 до 20 хвилин.

Учасниками СЕП є Національний банк, комерційні банки України та Державна казначейська служба України.

У середньому в день СЕП обробляє 1,6 млн платежів на суму близько 199 млрд грн. Проте потенціал СЕП значно більший - запас пропускної спроможності СЕП дозволяє щоденно обробити практично у 10 разів більше документів, ніж теперішні обсяги.



Система електронних платежів Національного банку (СЕП) – державна банківська платіжна система, що забезпечує проведення міжбанківського переказу через рахунки, відкриті в Національному банку України. Вона забезпечує здійснення розрахунків у межах України між банками як за дорученнями клієнтів банків, так і за зобов'язаннями банків та інших учасників системи. Саме СЕП здійснює понад 97% міжбанківських переказів у національній валюті в межах України. За допомогою системи комерційні банки здійснюють міжбанківські перекази у безготівковій формі за міжбанківськими електронними розрахунковими документами, що формуються ними на підставі паперових розрахункових документів клієнтів або банку та електронних розрахункових документів, отриманих засобами автоматизованих систем.

Міжбанківський розрахунковий документ - документ на переказ, сформований банком на підставі розрахункових документів банку, клієнтів та документів на переказ готівки або виконавчого документа.

Національна платіжна система ПРОСТІР – це система роздрібних платежів, у якій розрахунки за товари та послуги, отримання готівки та інші

операції з національною валютою здійснюються за допомогою електронних платіжних засобів, а саме платіжних карток ПРОСТІР.

Такі картки дають змогу здійснювати операції саме з національною валютою – гривнею, в межах України та на українських Інтернет сайтах.

Платіжна система ПРОСТІР забезпечує зростання рівня роздрібних безготівкових розрахунків в Україні.

Національний банк України, як платіжна організація, приділяє особливу увагу таким характеристикам побудови та роботи даних платіжних систем, як:

– здатність системи надавати швидкі, безпечні та економічно вигідні послуги суб'єктам економіки, що має значення для створення сприятливих умов функціонування фінансових ринків та економіки загалом;

– ефективність та надійність схем взаєморозрахунків за виконаними операціями з переказу коштів у платіжній системі;

– дієвість політики управління ризиками, яку проводить платіжна організація платіжної системи тощо.

Розвиток сфери функціонування платіжних систем в Україні характеризується постійним удосконаленням її елементів, а саме:

– нормативно-правової бази, що регулює платіжні відносини; бухгалтерської і технологічної моделі, що є основним операційним механізмом здійснення платежів; технологічної інфраструктури, що включає, зокрема, програмні та технічні засоби обробки та передачі даних, обслуговуючий персонал;

– захист інформації як сукупність програмно-технічних, нормативно-правових, адміністративно-організаційних засобів.

Національна платіжна система «ПРОСТІР» тимчасово скасувала комісію інтерчейндж за операціями оплати товарів і послуг за допомогою платіжних карток ПРОСТІР. Таке рішення НПС «Простір» ухвалила на підтримку пропозиції банківської спільноти.

Таке рішення спрямоване на стимулювання безготівкових операцій в умовах воєнного стану задля безпеки як громадян та бізнесу, так і банківських працівників. Ініціатива банків про скасування комісії за послуги еквайрингу дозволить підтримати торгово-сервісні підприємства, які забезпечують життєдіяльність в ці критичні для України.

Тема 3. Комерційні банки як провідні суб'єкти фінансового посередництва

Мета: дослідити діяльність фінансових посередників на грошовому ринку, вивчити сутність поняття «банк» та розглянути види комерційних банків, дослідити функції банків та види банківських операцій, розглянути особливості порядку реєстрації комерційного банку та ліцензування його діяльності.

Питання для опитування:

1. Фінансові посередники на грошовому ринку.
2. Сутність поняття «банк». Види комерційних банків.
3. Функції банків, види банківських операцій.
4. Порядок реєстрації комерційного банку та ліцензування його діяльності.

Дати визначення термінів: фінансові посередники, банк, державний банк, акціонерний банк, кооперативний банк, універсальні банки, спеціалізовані банки (ощадні, інвестиційні, іпотечні, розрахункові (клірингові)), банки з державною часткою, банки іноземних банківських груп, банки з приватним капіталом, пасивні операції, активні операції, комісійно-посередницькі операції, ліцензування, реорганізація банку, ліквідація банку.

1. Фінансові посередники на грошовому ринку.

Грошовий ринок за характером зв'язку між кредиторами та позичальниками розділяється на два сектори: сектор прямого фінансування та сектор непрямого (опосередкованого) фінансування. У секторі непрямого фінансування поряд з двома базовими суб'єктами, які умовно можна назвати кредитор-заощадник і позичальник-витратник, з'являється третій економічний суб'єкт, який є самостійним і рівноправним суб'єктом грошового ринку.

Подібно до базових суб'єктів він формує власні зобов'язання та вимоги і на цій підставі емітує власні фінансові інструменти, які стають об'єктом торгівлі на грошовому ринку. Вказані суб'єкти називаються фінансовими посередниками, а їх діяльність з акумуляції вільного грошового капіталу та розміщення його серед позичальників-витратників називається фінансовим посередництвом.

Фінансове посередництво істотно відрізняється від брокерсько-дилерської діяльності. Особливість останньої полягає в тому, що брокери і дилери не створюють власних вимог і зобов'язань, а діють за дорученням клієнтів, одержуючи дохід у вигляді комісійної плати (брокери) чи різниці в курсах купівлі і продажу (дилери).

Фінансові посередники – спеціалізовані професійні суб'єкти грошового ринку, інвестиційно-кредитні установи, що перерозподіляють ресурси між постачальниками та споживачами капіталу.

Головне завдання фінансових посередників – спрямований рух капіталу до найефективніших споживачів.

До фінансових посередників відносять:

- комерційні банки (універсальні, ощадні, інвестиційні, іпотечні);
- небанківські фінансово-кредитні інститути (біржа і біржові посередники (брокери, дилери, агенти тощо); кредитні спілки (ломбарди, кредитні спілки); ощадні (страхові компанії, пенсійні фонди); розрахункові (клірингові); інвестиційні (інвестиційні фонди, довірчі товариства); у сфері ЗЕД (маклери, брокери); на ринку нерухомості (іпотечні фонди); у сфері інформатики (консалтингові фірми, оцінщики майна); інші НФКУ (лізингові, факторингові компанії)).

Серед фінансових посередників ключову роль відіграють банківські установи, адже:

- на КБ припадає більша частка перерозподілів позичкового капіталу на грошовому ринку, ніж на будь-який інших вид фінансових посередників;
- КБ за своїм функціональним призначенням беруть участь у формуванні пропозиції грошей і мають можливість безпосередньо впливати на ринкову кон'юнктуру та економічного зростання, а інші посередники такої можливості не мають;
- КБ мають можливість надавати економічним суб'єктам широкий асортимент різних послуг тоді, як інші посередники спеціалізуються на окремих часто обмежених фінансових операціях.

Фінансові посередники діють на ринку зовсім по-іншому - від свого імені і за власний рахунок, створюючи власні зобов'язання і власні вимоги. Тому їх прибутки формуються як різниця між доходами від розміщення акумульованих коштів і витратами, пов'язаними з їх залученням.

Так, страхова компанія, акумулюючи кошти своїх клієнтів, створює нове зобов'язання - страховий поліс, а розмішуючи ці кошти в банках чи цінних паперах, створює нову вимогу до позичальника.

Загальний вигляд взаємовідносин між базовими суб'єктами грошового ринку та фінансовими посередниками можна подати у такому вигляді (рис. 3.1).



Рисунок 3.1 – Загальна схема фінансового посередництва

Механізм фінансового посередництва недостатньо досліджений у сучасній

українській та в колишній радянській літературі. Окремі суб'єкти грошового ринку і в теорії, і на практиці розглядаються, як правило, ізольовано один від одного, як непов'язані між собою структури, які функціонують у своїх замкнутих економічних сферах. Проте це не так.

Усі фінансові посередники функціонують на єдиному грошовому ринку, з одним і тим же об'єктом – вільними грошовими коштами, однаково відчутно впливають на кон'юнктуру цього ринку, можуть не тільки конкурувати між собою, а й взаємодіяти у вирішенні багатьох економічних та фінансових завдань. Тому дослідження фінансового посередництва як самостійного економічного явища має важливе теоретичне і практичне значення, особливо в сучасних умовах України, коли тільки формується грошовий ринок, його інфраструктура і механізм регулювання. Дуже важливо, щоб при вирішенні цих завдань урахувалася не тільки видова специфіка окремих фінансових посередників, а й їх родова єдність і функціональна взаємозалежність на грошовому ринку.

Фінансові посередники відіграють важливу роль у функціонуванні грошового ринку, а через нього – у розвитку ринкової економіки. Їх економічне призначення полягає в забезпеченні базовим суб'єктам грошового ринку максимально сприятливих умов для їх успішного функціонування. Тобто функціонально фінансові посередники спрямовані не всередину фінансової сфери, не на самих себе, а зовні, на реальну економіку, на підвищення ефективності діяльності її суб'єктів.

Звичайно, теоретично можна уявити ситуацію, коли економічні суб'єкти - кредитори і позичальники - будують свої взаємовідносини прямо, не звертаючись до посередників. Проте організація таких відносин була б для них і суспільства набагато дорожчою, уповільненою, високоризикованою і незручною.

Конкретні переваги фінансового посередництва виявляються у такому:

1) можливості для кожного окремого кредитора оперативно розмістити вільні кошти в дохідні активи, а для позичальника - оперативно мобілізувати додаткові кошти, необхідні для вирішення виробничих чи споживчих завдань, і так само оперативно повернути їх на висхідні позиції. Для цього кредитору достатньо звернутися до будь-якого посередника і розмістити у нього свої кошти, поклавши їх ніби в загальний котел, а позичальнику достатньо звернутися туди ж і одержати їх у позичку, ніби взявши їх з цього котла. Шукати їм один одного зовсім не потрібно і навіть знати про існування один одного не обов'язково. Потрібний лише широкий розвиток мережі фінансових посередників;

2) скороченні витрат базових суб'єктів грошового ринку на формування вільних коштів, розміщенні їх у дохідні активи та запозиченні додаткових коштів. Це зумовлюється такими чинниками: кредитору і позичальнику не потрібно багато часу та зусиль витратити на пошуки один одного (на рекламу, створення інформаційних систем тощо); не потрібно здійснювати складні оціночно-аналітичні заходи щодо потенціального клієнта, щоб визначити його надійність, платоспроможність. Цей клопіт і витрати бере на себе фінансовий посередник; не потрібно мати справу з великою кількістю дрібних кредиторів чи позичальників, на підтримання контактів з якими потрібні значні кошти. Їх консолідованим представником на ринку є посередник, підтримання контактів з яким обійдеться

значно дешевше.

Для забезпечення своєї діяльності фінансові посередники також витрачають значні кошти, і утримання цих посередників обходиться суспільству недешево. Проте завдяки великим обсягам виконуваних операцій, їх оптовому характеру, собівартість кожної окремої операції коштуватиме посередникам та суспільству значно дешевше, ніж якби вона виконувалась безпосередньо кредиторами та позичальниками;

3) послабленні фінансових ризиків для базових суб'єктів грошового ринку, оскільки значна частина їх перекладається на посередників. Це стає можливим завдяки широкій диверсифікації посередницької діяльності, створенню спеціальних систем страхування та захисту від фінансових ризиків;

4) збільшенні доходності позичкових капіталів, особливо зосереджених у дрібних власників, завдяки зменшенню фінансових ризиків, скороченню витрат на здійснення фінансових операцій та відкриттю доступу до великого, високодохідного бізнесу. Це зумовлено тим, що посередники мають можливість сконцентрувати значну кількість невеликих заощаджень і спрямувати їх на фінансування великих, високодохідних операцій та проектів;

5) можливості урізноманітнити відносини між кредиторами і позичальниками наданням додаткових послуг, які беруть на себе посередники. Це, зокрема, страхування кредитора від різних ризиків, задоволення потреб у пенсійному забезпеченні, забезпеченні житлом, набутті права власності й управління певними об'єктами тощо. Фінансові посередники спеціалізуються на наданні таких послуг, у зв'язку з чим формується широке коло їх окремих видів: депозитних інституцій, страхових компаній, пенсійних фондів, інвестиційних і фінансових компаній, взаємних фондів тощо. У кожній країні цей перелік може бути різним, причому чим більше в країні розвинутий грошовий ринок, тим більшим буде ряд різноманітних фінансових посередників.

Оскільки базові суб'єкти грошового ринку переважно є суб'єктами реального сектора економіки (ділові підприємства та домашні господарства), то, створюючи для їх функціонування сприятливі умови, фінансові посередники позитивно впливають на кругообіг капіталу в процесі розширеного відтворення, розвиток виробництва, торгівлі, інших сфер економіки. Особливо важлива їх роль у переміщенні грошових заощаджень домашніх господарств в оборот ділових підприємств. Це зумовлено тим, що ці заощадження є найбільшим джерелом інвестицій в економіку, проте вони перебувають у величезній кількості власників, індивідуальні розміри їх невеликі, отже перерозподілити їх без посередників було б технічно неможливо. Види фінансових посередників. Особливої уваги заслуговує класифікація фінансового посередництва. Щодо цього питання нема єдиної точки зору ні у вітчизняній, ні в зарубіжній літературі. У вітчизняній літературі найпоширенішим є поділ фінансових посередників на дві групи: - банки; - небанківські фінансово-кредитні установи, які інколи називають ще спеціалізованими фінансово-кредитними установами, чи парабанками.

В американській літературі фінансових посередників заведено поділяти на три групи:

- депозитні інституції;

- договірні ощадні інституції;
- інвестиційні посередники.

Такий різнобій у класифікації фінансового посередництва зумовлюється двома обставинами:

- відсутністю однозначного трактування самого поняття «банк»;
- відсутністю загально визнаних критеріїв класифікації всіх посередників.

В європейському законодавстві банк трактується значно ширше, ніж в американському. Тому деякі з інституцій, які за європейським законодавством належать до спеціалізованих банків, наприклад інвестиційні банки, за американським законодавством не є такими і в літературі їх відносять до спеціалізованих небанківських інституцій (інвестиційних посередників).

Критерій договірності відносин з клієнтами теж є недостатньо чітким для класифікації, оскільки на договірних засадах працюють сьогодні, по суті, всі фінансові посередники. Більше того, виділення трьох груп посередників в американській літературі зроблено за трьома різними критеріями, що видається не досить коректним. Тому більш правомірним є класифікація всіх фінансових посередників за одним критерієм – участю їх у формуванні пропозиції грошей.

За цим критерієм вони поділяються на:

- банки, які через грошово-кредитний мультиплікатор здатні впливати на пропозицію грошей;
- небанківські фінансові посередники (фінансово-кредитні установи), які такої здатності не мають.

У середині кожної з цих груп посередники можуть класифікуватися на види за іншими критеріями. Наприклад, розрізняють банки центральні та ділові; універсальні та спеціалізовані; комерційні, ощадні тощо.

Небанківських фінансових посередників поділяють на страхові компанії, інвестиційні інститути, кредитні спілки, пенсійні фонди, лізингові компанії, факторингові компанії тощо.

2. Сутність поняття «банк». Види комерційних банків.

Відповідно до ЗУ «Про банки та банківську діяльність» **банк** – юридична особа, яка має виключне право на підставі ліцензії НБУ здійснювати у сукупності такі операції:

- залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик;
- відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

Відповідно до ст. 334 ГКУ **банки** – це фінансові установи, функціями яких є залучення у вклади грошових коштів громадян і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах і на власний ризик, відкриття та ведення банківських рахунків громадян та юридичних осіб.

У ринкових економіках функціонують різні види банків, які класифікують за певними ознаками:

I. За формою власності:

- державні;

- акціонерні;
- кооперативні.

Згідно із законодавством України:

- **державним банком** є банк 100% статутного капіталу якого належить державі. Він засновується за рішенням Кабінету Міністрів України;
- **акціонерним є банк**, який формує свій капітал за рахунок об'єднання індивідуальних капіталів засновників шляхом випуску і розміщення акцій банку. Створюється у формі публічних акціонерних товариств (ПАТ);
- **кооперативні банки** створюються за принципом територіальності і поділяються на місцеві та центральний кооперативний банк. Мінімальна кількість учасників місцевого (у межах області) кооперативного банку повинна бути не менше 50 осіб. Учасниками центрального кооперативного банку є місцеві кооперативні банки. У разі зменшення кількості учасників і неспроможності кооперативного банку протягом одного року збільшити їх кількість до мінімальної необхідної кількості діяльність такого банку припиняється шляхом зміни організаційно-правової форми або ліквідації.

До **функцій** центрального кооперативного банку, крім стандартних функцій, належать **централізація та перерозподіл ресурсів**, акумульованих місцевими кооперативними банками, а також **здійснення контролю за діяльністю кооперативних банків** регіонального рівня.

II За колом виконуваних операцій в Україні можуть функціонувати:

- універсальні;
- спеціалізовані.

Універсальні банки здійснюють широкий спектр банківських операцій, охоплюють багато секторів грошового ринку та галузей економіки.

Спеціалізовані банки згідно вітчизняного законодавства, банки можуть бути:

- **ощадними;**
- **інвестиційними;**
- **іпотечними;**
- **розрахунковими (кліринговими).**

Банк набуває статусу спеціалізованого банку у разі, якщо більше 50 % його активів є активами одного типу. Банк набуває статусу спеціалізованого ощадного банку у разі, якщо понад 50 % його пасивів є вкладками фізичних осіб.

III. Для здійснення аналізу діяльності банківської системи України НБУ передбачено такі групи:

- **банки з державною часткою;**
- **банки іноземних банківських груп;**
- **банки з приватним капіталом.**

Банки з державною часткою - банки, в яких держава прямо або опосередковано володіє часткою більше 75% статутного капіталу банку.

Банки іноземних банківських груп - банки, контрольні пакети акцій яких належать іноземним банкам, або іноземним фінансово-банківським групам.

Банки з приватним капіталом - банки, в яких серед кінцевих власників істотної участі один або кілька приватних інвесторів, прямо і/або опосередковано

володіють не менш ніж 50% статутного капіталу банку.

Станом на 2021 року у групі банків з державною часткою – 5 банків (АТ «Укресімбанк», АТ «Ощадбанк», АТ КБ «Приватбанк», АБ «Укргазбанк» та ПАТ «Розрахунковий Центр»), у групі банків іноземних банківських груп – 20 банків та у групі банків з приватним капіталом – 48 банків.

IV. За належністю капіталу банку:

- вітчизняні;
- іноземні;
- банк з іноземним капіталом.

Вітчизняні - капітал належить вітчизняним інвесторам.

Іноземні - капітал належить іноземним інвесторам.

Банк з іноземним капіталом - банк, у якому частка капіталу, що належить хоча б одному іноземному інвестору, становить не менше 10 відсотків (табл. 3.1).

Таблиця 3.1 Кількість банків в Україні

| Станом на 01.01. відповідного року | Кількість діючих банків | З них з іноземним капіталом | У т. ч. зі 100% іноземним капіталом |
|------------------------------------|-------------------------|-----------------------------|-------------------------------------|
| 2008 | 175 | 47 | 17 |
| 2009 | 184 | 53 | 17 |
| 2010 | 182 | 51 | 18 |
| 2011 | 176 | 55 | 20 |
| 2012 | 176 | 53 | 22 |
| 2013 | 176 | 53 | 22 |
| 2014 | 180 | 49 | 19 |
| 2015 | 163 | 51 | 19 |
| 2016 | 117 | 41 | 17 |
| 2017 | 96 | 38 | 17 |
| 2018 | 82 | 38 | 18 |
| 2019 | 77 | 37 | 23 |
| 2020 | 75 | 35 | 23 |
| 2021 | 74 | 33 | 23 |
| 2022 | 71 | 33 | 23 |

Чинним законодавством України в окрему групу виділені **системоутворюючі** банки, тобто банки, зобов'язання яких становлять не менше 10 % від загальних зобов'язань банківської системи.

За результатами щорічного перегляду Національний банк оновив перелік системно важливих банків. До переліку системно важливих банків повернувся АТ «Кредобанк». Отже, в оновленому переліку 14 установ: АТ «А-БАНК»; АТ «АЛЬФА-БАНК»; АТ «КРЕДОБАНК»; АТ «ОТП БАНК»; АТ «Ощадбанк»; АБ «Південний»; АТ КБ «ПриватБанк»; АТ «ПУМБ»; АТ «Райффайзен Банк»; АТ «ТАСКОМБАНК»; АБ «УКРГАЗБАНК»; АТ «Укресімбанк»; АТ «УКРСИББАНК» та АТ «УНІВЕРСАЛ БАНК».

Перелік банків затверджено рішенням Правління Національного банку України від 09 березня 2022 року № 120-рш «Про визначення системно важливих банків».

3. Функції банків, види банківських операцій.

Банки виконують такі **функції**:

- **трансформаційну;**
- **емісійну.**

Трансформаційна функція банків зумовлена посередницькою місією банків взагалі і їх особливим місцем серед фінансових посередників зокрема. Полягає вона в зміні (трансформації) таких якісних характеристик грошових потоків, що проходять через банки, як рівень ризикованості, строковість, обсяги та просторове спрямування.

Через це можна виділити такі напрями цієї функції:

- **трансформація ризиків;**
- **трансформація строків;**
- **трансформація обсягів;**
- **просторова трансформація.**

Трансформація ризиків полягає в тому, що банки, діяльність яких пов'язана з високим ризиком, вживаючи відповідних заходів, можуть звести ці ризики для своїх вкладників та акціонерів до мінімуму.

До таких заходів належать: диверсифікація активних операцій, створення резервів, диференціація процентних ставок залежно від ризикованості кредитів, страхування депозитів тощо. Завдяки цим заходам банки беруть на себе переважну частину ризиків непогашення позичок.

Трансформація строків означає, що, мобілізуючи значні обсяги короткострокових коштів і постійно поповнюючи їх, банки одержують можливість деяку їх частину спрямовувати в довгострокові позички та інші довгострокові активи. Це вигідно не тільки банкам (вони одержують більш високий дохід), а й їхнім клієнтам. Позичальники одержують можливість профінансувати свої довгострокові проекти, а кредитори банків - одержати більший дохід за своїми вкладками в банках.

Трансформація обсягів капіталів виявляється в тому, що, мобілізуючи великі обсяги дрібних вкладів, банки дістають можливість акумулювати великі маси капіталу для реалізації масштабних проектів. Без банків ці кошти залишались би розпорошеними, використовувалися б з низькою віддачею чи взагалі не використовувалися.

Просторова трансформація означає, що банки можуть акумулювати ресурси з багатьох регіонів і навіть з інших країн і спрямовувати на фінансування проектів одного регіону, однієї країни, одного об'єкта. Таким чином розсуваються географічні межі грошового ринку, він перетворюється у міжнародний і світовий, що полегшує балансування попиту і пропозиції на грошовому ринку в будь-якому місці світового ринку.

Емісійна функція банківських установ полягає в тому, що тільки вони можуть створювати додаткові платіжні засоби і спрямовувати їх в оборот, збільшуючи пропозицію грошей, або ж вилучати їх з обороту, зменшуючи пропозицію грошей.

Виходячи із функціонального призначення банку, його операції поділяють на пасивні, активні, комісійні (активно-пасивні).

Пасивні операції – це операції, за допомогою яких комерційні банки формують власний капітал та ресурсну базу для проведення активних операцій:

- формування зареєстрованого (пайового) капіталу;
- залучення коштів на рахунки юридичних та фізичних осіб;
- випуск цінних паперів власного боргу;
- отримання кредитів від інших банків.

Активні операції – це операції з розміщення комерційними банками наявних ресурсів з метою отримання доходів, створення додаткових платіжних засобів і забезпечення своєї ліквідності:

- кредитні операції;
- інвестиційні операції;
- засновницькі операції;
- вкладення коштів на депозитні рахунки в інших банках.

Комісійно-посередницькі операції – це операції, які здійснюються комерційними банками за дорученням клієнтів за певну плату у вигляді комісії (операції для клієнтів, не пов'язані з рухом грошей):

- із розрахунково-касового обслуговування клієнтів (внутрішнього і міжнародного);
- торговельно-комісійного обслуговування на ринку цінних паперів, валютному ринку, ринку металів;
- трастове та консультаційне обслуговування клієнтів тощо.

4. Порядок реєстрації комерційного банку та ліцензування його діяльності.

Вимоги щодо здійснення державної реєстрації банку як фінансової установи наведено в Законі України «Про банки і банківську діяльність» та Положенні про ліцензування банків затвердженому Постановою Правління Національного банку України № 149 від 22.12.2018 року. Остаточне рішення про можливість створення комерційного банку з національним капіталом приймає Комісія з питань нагляду і регулювання діяльності банків. Для банків, що створюються за участю іноземного капіталу, таке рішення ухвалюється Правлінням НБУ.

Комерційні банки можуть відкривати відокремлені підрозділи (філії, відділення, представництва тощо) на території України у разі його відповідності вимогам щодо відкриття відокремлених підрозділів, встановленим нормативно-правовими актами НБУ.

Для відкриття відокремленого підрозділу банк зобов'язаний повідомити про це НБУ, який, в свою чергу, включає відомості про відокремлені підрозділи банку до Державного реєстру банків на підставі письмового повідомлення банку.

Відокремлений підрозділ банку має право розпочати свою діяльність через 10 днів після повідомлення банком Національного банку України про відкриття такого відокремленого підрозділу. У повідомленні про відкриття відокремленого підрозділу, що здійснюватиме діяльність від його імені, банк зобов'язаний зазначити:

- внутрішньобанківський реєстраційний код відокремленого підрозділу;
- повне найменування відокремленого підрозділу;
- місцезнаходження відокремленого підрозділу;
- прізвище, ім'я та по батькові керівника відокремленого підрозділу;
- обсяг та види діяльності, що виконуватиметься відокремленим підрозділом;
- інформацію про відповідне рішення уповноваженого органу банку про відкриття такого підрозділу;
- номер та дату затвердження положення про відокремлений підрозділ банку;
- підтвердження відповідності відокремленого підрозділу вимогам, встановленим цим Законом та нормативно-правовими актами Національного банку України, у тому числі щодо приміщення, обладнання відокремленого підрозділу банку і професійної придатності та ділової репутації керівників відокремленого підрозділу.

До повідомлення про відкриття відокремленого підрозділу, що виконуватиме функції представництва та захисту інтересів банку, додаються такі документи:

- рішення уповноваженого органу банку про відкриття представництва;
- положення про представництво, затверджене уповноваженим органом банку.

На відміну від представництв, котрі фінансуються банком і діють від свого імені без права виконувати банківські операції, філії виконують усі або деякі операції на підставі дозволу, наданого банком. На території України мають право відкривати філії та представництва іноземні банки. Іноземний банк має право на відкриття філії в Україні за таких умов:

- до держави, в якій зареєстровано іноземний банк, відсутні суттєві застереження з боку відповідних міжнародних органів щодо виконання нею міжнародних стандартів у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму;
- банківський нагляд у державі, в якій зареєстровано іноземний банк, відповідає Основним принципам ефективного банківського нагляду Базельського комітету з питань банківського нагляду;
- між Національним банком України та органом банківського нагляду держави, в якій зареєстровано іноземний банк, укладено угоду про взаємодію у сфері банківського нагляду, гармонізації їх принципів та умов;
- мінімальний розмір приписного капіталу (сума грошових коштів у вільно конвертованій валюті, надана іноземним банком філії для її акредитації) філії на момент її акредитації є не меншим 120 мільйонів гривень;
- наявність письмового зобов'язання іноземного банку про безумовне виконання ним зобов'язань, які виникли у зв'язку з діяльністю його філії на території України.

Підставою для здійснення банківської діяльності філією іноземного банку є її акредитація шляхом внесення відповідного запису до Державного реєстру

банків та видачі банківської ліцензії. Українські банки мають право створювати (у тому числі шляхом придбання) дочірні банки, філії чи представництва на території інших держав після отримання дозволу Національного банку України.

Для відкриття дочірніх банків, філій або представництв українських банків на території інших держав пред'являються такі самі вимоги, які встановлені для відкриття філій чи представництв банків на території України, за умови надання Національним банком України дозволу на здійснення інвестиції за кордон у зв'язку із створенням філії чи представництва банку на території іншої держави.

З метою підвищення надійності та стабільності банківської системи, забезпечення інтересів кредиторів, вкладників НБУ видає комерційним банкам спеціальний дозвіл - ліцензію на здійснення банківських операцій.

Видача банківської ліцензії відбувається після процедури реєстрації банку впродовж одного року.

Ліцензування – це порядок видачі комерційним банкам, які набули статусу юридичної особи, дозволу на здійснення деяких чи всіх банківських операцій.

Для отримання ліцензії кредитна установа повинна подати такі документи:

- копію статуту з відміткою державного реєстратора про проведення державної реєстрації юридичної особи;
- копії зареєстрованого Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку звіту про результати закритого (приватного) розміщення акцій та свідоцтва про реєстрацію випуску акцій (для банку, що створюється у формі публічного акціонерного товариства);
- відомості про кількісний склад спостережної ради, правління, ревізійної комісії;
- відомості за формою, визначеною Національним банком, що дають змогу зробити висновок про:
 - наявність як мінімум трьох осіб, призначених членами правління, у тому числі голови правління, їх професійну придатність та ділову репутацію;
 - професійну придатність головного бухгалтера та керівника підрозділу внутрішнього аудиту;
 - ділову репутацію членів спостережної ради, головного бухгалтера та керівника підрозділу внутрішнього аудиту;
- наявність організаційної структури та відповідних спеціалістів, необхідних для забезпечення надання банківських та інших фінансових послуг, банківського обладнання, комп'ютерної техніки, програмного забезпечення, приміщень, що відповідають вимогам, встановленим НБУ;
- копії внутрішніх положень банку, що регламентують надання банківських та інших фінансових послуг, визначають порядок здійснення внутрішнього контролю та процедуру управління ризиками;
- бізнес-план на три роки, складений згідно з вимогами, встановленими Національним банком;
- копію платіжного документа про внесення плати за видачу банківської

ліцензії, розмір якої встановлюється Національним банком України.

Національний банк України приймає рішення про надання банківської ліцензії чи про відмову в її наданні протягом двох місяців з дня отримання повного пакета документів.

Відкликання ліцензії означає припинення банківської діяльності.

Підставами для цього є:

- недостовірність інформації в документах, наданих для отримання ліцензії;
- не проведення банком жодної операції протягом року з дня отримання ліцензії
- недотримання обов'язкових умов для одержання ліцензії протягом року з дати реєстрації банку
- наявність порушень законів і нормативно-правових актів НБУ, які призвели до значної втрати активів та неплатоспроможності банку;
- недоцільність виконання плану тимчасової адміністрації щодо реорганізації банку.

Припинення діяльності комерційного банку відбувається шляхом ліквідації або реорганізації.

Реорганізація банку – це злиття, приєднання, виділення, поділ банку, перетворення його організаційно-правової форми, наслідком яких є передача, прийняття його майна, коштів, прав та обов'язків правонаступникам.

Злиття означає припинення діяльності двох або кількох банків як юридичних осіб та передачу належних їм майна коштів, прав та обов'язків до банку – правонаступника, який створюється у результаті злиття.

Приєднання означає припинення діяльності одного банку як юридичної особи та передачу належних йому майна, коштів, прав та обов'язків до іншого банку. Поділ означає припинення діяльності одного банку як юридичної особи та передачу належних йому майна, коштів, прав та обов'язків у відповідних частинах до банків, які створюються внаслідок реорганізації цього банку шляхом поділу.

Виділення означає перетворення банку як юридичної особи та передачу певної частини належного йому майна, коштів, прав та обов'язків до банку, який створюється внаслідок реорганізації.

Перетворення передбачає зміну організаційно-правової форми товариства.

Реорганізація може бути добровільною та примусовою (обов'язковою).

Добровільна реорганізація проводиться за ініціативою самого банку (за рішенням загальних зборів акціонерів). Примусова реорганізація застосовується до проблемних банків за ініціативою НБУ або Верховною Радою України (щодо державних банків) у порядку, визначеному Законом України «Про банки і банківську діяльність» та нормативно-правовими актами НБУ.

Ліквідація банку - процедура припинення функціонування банку як юридичної особи відповідно до положень цього Закону «Про банки і банківську діяльність» та Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб».

Змістовий модуль 2. Банківські установи в національній економіці. Контроль та безпека діяльності комерційних банків.

Тема 4. Операції комерційних банків по обслуговуванню платіжного обігу

Мета: дослідити основи організації грошових розрахунків та порядок оформлення розрахункових документів, надати характеристику форм безготівкових розрахунків, з'ясувати особливості порядку відкриття рахунків у банках, розглянути організацію готівкових грошових розрахунків.

Питання для опитування:

1. Основи організації грошових розрахунків та порядок оформлення розрахункових документів.
2. Форми безготівкових розрахунків та їх характеристика.
3. Порядок відкриття рахунків у банках.
4. Організація готівкових грошових розрахунків.

Дати визначення термінів: грошові розрахунки, безготівкові розрахунки, меморіальний ордер, платіжне доручення, платіжна вимога-доручення, платіжна вимога, розрахунковий чек, чекодавець, чекодержатель, банк-емітент, інкасове доручення, дата валютування, електронний платіжний засіб, мобільні платіжні інструменти, платіжні картки, електронні гроші, вкладний (депозитний) рахунок, поточний рахунок, рахунок умовного зберігання, договір банківського рахунку, договір банківського вкладу, готівкові розрахунки/розрахунки готівкою, касові операції.

1. Основи організації грошових розрахунків та порядок оформлення розрахункових документів.

В Україні, як і в інших державах багато уваги приділяється організації грошових розрахунків.

В залежності від форми використання грошових коштів розрізняють дві сфери розрахунків:

- 1) Сфера готівкових розрахунків;
- 2) Сфера безготівкових розрахунків.

При здійсненні безготівкових розрахунків в Україні враховано такі принципи:

- 1) Підприємства всіх форм власності повинні зберігати свої грошові кошти в банках і використовують їх для міжгосподарських розрахунків у безготівковому порядку, шляхом перерахування з рахунку платника на рахунок одержувача.
- 2) У даний момент здійснення платежу повинен бути максимально наближеним до відвантаження товарів або надання послуг.
- 3) Платежі з розрахунку підприємства здійснюється банком за згодою власника рахунку, без згоди платника списання коштів з його рахунку допускається в окремих випадках, визначених законодавством.

4) Господарюючі суб'єкти мають право вибору форми розрахунків та способу платежу.

5) Господарюючі суб'єкти мають право вибору банківських установ для відкриття своїх рахунків.

При організації та проведенні роботи у сфері грошового обороту існує розподіл завдань між НБУ та комерційними банками.

НБУ та його територіальні відділення виконують такі завдання з організації готівкового грошового обороту:

1. Проводять та організують роботу таким чином, щоб впливати на дотримання основних пропорцій економічного та соціального розвитку.

2. Систематизують показники, що характеризують стан грошового обороту.

3. Здійснюють у встановленому порядку регулювання касових ресурсів забезпечуючи своєчасність розрахунку готівки та прискорення оборотності касових ресурсів.

4. Контролюють роботу банків з готівкового обороту.

Установи КБ систематично аналізують стан надходжень і видатків готівки, причини відхилення фактичних надходжень та видач готівки від прогнозів касових оборотів, а також здійснюють контроль за дотриманням підприємствами касової дисципліни.

Розрахункові документи повинні містити наступні реквізити: назву документа; номер документа; число, місяць, рік його випуску; назва платника та одержувача коштів; назва банків платника та одержувача, їх місцезнаходження; сума платежу цифрами та літерами; призначення платежу.

2. Форми безготівкових розрахунків та їх характеристика.

Безготівкові розрахунки є ланкою, що безпосередньо з'єднує кожного із суб'єктів грошового обігу з оточуючим ринковим середовищем, державними фінансами та сприяє прийняттю участі у виробничому процесі, процесах розподілу та споживання. Безготівкові розрахунки сприяють зменшенню витрат обігу, пов'язаних з грошовими розрахунками у господарстві та зведенню до мінімуму суми грошей, яка функціонує в обігу. Є чимало видів безготівкових платіжних документів та форм безготівкових розрахунків, які мають свої переваги і недоліки.

Форма безготівкових розрахунків - це порядок здійснення безготівкових розрахунків, який характерний для певного виду платіжного інструмента

Відповідно до **Інструкції Національного банку України про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті**, безготівкові розрахунки можуть здійснюватися за такими видами платіжних інструментів:

- меморіальний ордер;
- платіжне доручення;
- платіжна вимога-доручення;
- платіжна вимога;
- розрахунковий чек;
- інкасове доручення (розпорядження).

Використання векселів та електронних платіжних засобів, зокрема

платіжних карток, регулюється законодавством України, у тому числі нормативно-правовими актами НБУ.

Клієнти банків для здійснення розрахунків самостійно обирають платіжні інструменти (за винятком меморіального ордера) і зазначають їх під час укладення договорів.

Банк під час здійснення розрахункових операцій застосовує платіжні інструменти, що визначені Інструкцією про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті, згідно із нормативно-правовими актами Національного банку України та внутрішніми процедурами банку.

Платіжні інструменти строго уніфіковані, мають єдину стандартну форму та визначений набір реквізитів.

Меморіальний ордер - розрахунковий документ, який складається за ініціативою банку для оформлення операцій щодо списання коштів з рахунку платника і внутрішньобанківських операцій (тобто інструмент є внутрішньобанківським документом) відповідно до Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» та нормативно-правових актів Національного банку.

Платіжне доручення - розрахунковий документ, що містить письмове доручення платника обслуговуючому банку про списання зі свого рахунку зазначеної суми коштів та її перерахування на рахунок отримувача. Розрахунки платіжними дорученнями - одна з найпоширеніших в Україні форм розрахунків.

Розрахунки платіжними дорученнями - одна з найпоширеніших в Україні форм розрахунків.

Під час розрахунків за товари та послуги платіжні доручення використовують у таких випадках:

- для погашення кредиторської заборгованості за товарними операціями;
- при розрахунках за товари та послуги за рішеннями суду та арбітражу;
- при сплаті оренди за приміщення;
- при сплаті транспортним, комунальним, побутовим підприємствам за експлуатаційне обслуговування;
- при розрахунках за отримані товари/послуги за наявності в дорученні номера і дати товарно-транспортного документа;
- для платежів за попередньої оплати товарів та послуг (за умови посилання в дорученні на номер договору, угоди, контракту, в яких передбачена попередня оплата).

У розрахунках за нетоварними операціями платіжні доручення використовують для:

- платежів у бюджет;
- погашення банківських позик і відсотків за позиками;
- перерахування коштів органам державного і соціального страхування;
- внесків коштів у статутні фонди;
- придбання акцій, облігацій, депозитних сертифікатів, банківських векселів;
- сплати пені, штрафів.

Платіжне доручення оформляється платником та подається до банку, що

обслуговує його, у кількості примірників, потрібних для всіх учасників безготівкових розрахунків.

Банк у договорі з платником - фізичною особою має право передбачати можливість подання цим платником платіжного доручення в довільній формі, яке має містити такі обов'язкові реквізити:

- назву документа;
- дату складання і номер;
- прізвище, ім'я, по батькові (за наявності), код платника та номер його рахунку;
- найменування банку платника;
- найменування/прізвище, ім'я, по батькові (за наявності), код отримувача та номер його рахунку;
- найменування банку отримувача;
- суму цифрами та словами;
- призначення платежу;
- підпис платника.

Платник має право зазначати в платіжному дорученні дату валютування, яка не може бути пізніше 10 календарних днів після складання платіжного доручення. Банк платника не приймає платіжного доручення, якщо дата валютування визначена пізніше 10 календарних днів після складання платіжного доручення.

Дата валютування - зазначена платником у розрахунковому документі або в документі на переказ готівки дата, починаючи з якої кошти, переказані платником отримувачу, переходять у власність отримувача. До настання дати валютування сума переказу обліковується в банку, що обслуговує отримувача, або в установі - члені платіжної системи.

Банк отримувача до настання дати валютування, що зазначена в електронному розрахунковому документі, зараховує переказані кошти на відповідний рахунок і не пізніше наступного робочого дня згідно з порядком, передбаченим у договорі, повідомляє отримувача про надходження на його адресу коштів та дату їх валютування.

Банк, що обслуговує отримувача, зобов'язаний зарахувати кошти на рахунок отримувача на початок операційного дня, який визначений датою валютування.

Платник до настання дати валютування може відкликати кошти, які до зарахування на рахунок отримувача обліковуються в банку, що обслуговує отримувача. Лист про відкликання коштів платник подає до свого банку, який того самого дня надає банку отримувача вказівку про повернення коштів.

Банк отримувача, одержавши цю вказівку, цього самого операційного дня перераховує кошти з відповідного рахунку на той самий рахунок у банку платника, з якого вони надійшли, якщо на час надходження вказівки кошти не зараховані на рахунок отримувача, та повідомляє отримувача про відкликання коштів платником.

Банк платника приймає платіжне доручення до виконання протягом 30 календарних днів з дати його виписки. День оформлення платіжного доручення

не враховується.

Платіжне доручення від платника банк приймає до виконання за умови, що його сума не перевищує суму, яка є на рахунку платника. Договором між банком та платником може бути передбачено інший порядок приймання та виконання платіжних доручень.

Реквізит «Призначення платежу» платіжного доручення заповнюється платником так, щоб надавати повну інформацію про платіж та документи, на підставі яких здійснюється перерахування коштів отримувачу. Повноту інформації визначає платник з урахуванням вимог законодавства України.

Платник відповідає за дані, що зазначені в реквізиті платіжного доручення «Призначення платежу», а банк перевіряє заповнення цього реквізиту лише за зовнішніми ознаками.

Якщо фізична особа не має рахунку в банку, то розрахунки з нею платник може здійснювати, перераховуючи кошти за платіжним дорученням на повідомлений цією особою відповідний рахунок у банку, який здійснюватиме виплату цих коштів готівкою.

У реквізиті «Призначення платежу» такого платіжного доручення платник обов'язково має зазначати повністю прізвище, ім'я та по батькові цієї фізичної особи, інша інформація надається за бажанням платника.

Якщо фізична особа не має рахунку в банку або розрахунки безпосередньо з фізичною особою чи підприємством через банк неможливі, то платник також може здійснювати розрахунки з ними через підприємство поштового зв'язку шляхом перерахування відповідної суми на рахунок з переказних операцій підприємства зв'язку.

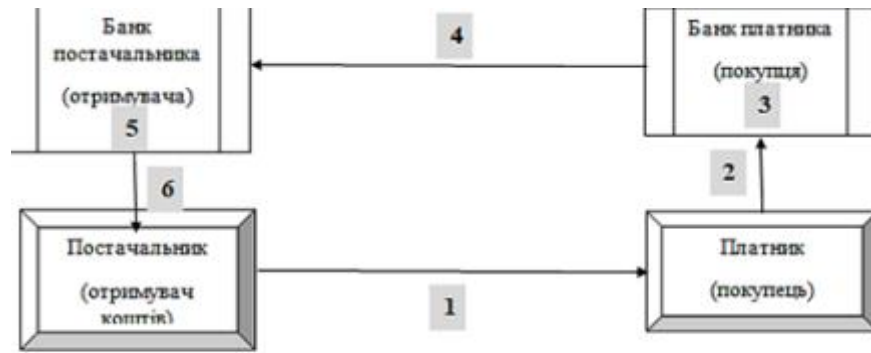
Через підприємства поштового зв'язку здійснюються перекази:

– **на ім'я окремих фізичних осіб** - коштів, що належать їм особисто (пенсії, аліменти, заробітна плата, витрати на відрядження, авторський гонорар тощо);

– **підприємствам** - коштів на виплату заробітної плати, для організованого набору працівників, заготівлі сільськогосподарської продукції тощо в тих населених пунктах, у яких немає банків.

Для перерахування коштів підприємству зв'язку платник подає до обслуговуючого банку платіжне доручення, у якому зазначає реквізити підприємства поштового зв'язку, з рахунку якого сплачуватимуться перекази їх отримувачам, та номери списків отримувачів коштів.

Схема документообігу при розрахунках платіжними дорученнями виглядає наступним чином (рис. 4.1).



- 1 - Постачальник відвантажує товар, надає послуги чи виконує роботи й надає покупцеві відповідний рахунок-фактуру та інші документи згідно з договором. Рахунок-фактура містить опис та ціну товарів (робіт, послуг)
- 2 - Платник (покупець), одержавши товар і перевірявши його якість, комплектність та ін., виписує платіжне доручення й надсилає його до банку, де відкрито його поточний рахунок
- 3 - Банк платника (покупця) списує кошти з поточного рахунку свого клієнта. Якщо постачальник і платник обслуговуються в одному банку, то проводиться списання коштів з поточного рахунку платника і зарахування їх на поточний рахунок одержувача (постачальника).
- 4 - Якщо постачальника й покупця обслуговують різні банківські установи, то банк платника (покупця) повідомляє банк постачальника про списання коштів з рахунку платника
- 5 - Банк постачальника зараховує кошти на поточний рахунок постачальника
- 6 - Банк постачальника передає постачальнику виписку з поточного рахунку про зарахування коштів, до якої додається копія платіжного доручення з відміткою банку платника

Рисунок 4.1 – Схема документообігу при розрахунках платіжними дорученнями

Перевагою розрахунків платіжними дорученнями є проста схема організації, дешевизна та швидкість розрахунків, недоліком є відсутність гарантії платежу для постачальника.

Платіжна вимога-доручення - розрахунковий документ, який складається з двох частин:

- верхньої - вимоги отримувача безпосередньо до платника про сплату визначеної суми коштів;
- нижньої - доручення платника обслуговуючому банку про списання зі свого рахунку визначеної ним суми коштів та перерахування її на рахунок отримувача.

Платіжні вимоги-доручення можуть застосовуватися в розрахунках усіма учасниками безготівкових розрахунків. Верхня частина вимоги-доручення оформляється отримувачем коштів згідно з вимогами до заповнення реквізитів розрахункових документів і передається безпосередньо платнику не менше ніж у двох примірниках.

Доставку вимог-доручень до платника може здійснювати банк отримувача через банк платника на договірних умовах.

У разі згоди оплатити вимогу-доручення платник заповнює її нижню частину (від руки чи із застосуванням технічних засобів - незалежно від того, як

заповнено верхню частину цього розрахункового документа) і подає до банку, що його обслуговує.

Сума, яку платник погоджується сплатити отримувачу та зазначає в нижній частині вимоги-доручення, не може перевищувати суму, яку вимагає до сплати отримувач і яка зазначена у верхній частині вимоги-доручення.

Платіжна вимога-доручення повертається без виконання, якщо сума, що зазначена платником, перевищує суму, що є на його рахунку. Банк платника приймає вимогу-доручення від платника протягом 20 календарних днів з дати оформлення її отримувачем.

Причини неоплати платником вимоги-доручення з'ясовуються безпосередньо між платником та отримувачем коштів без втручання банку.

Схема документообігу при розрахунках платіжними вимогами-дорученнями зображена на рис. 4.2.



Рисунок 4.2 – Схема документообігу при розрахунках платіжними вимогами-дорученнями

Перевагою розрахунків платіжними вимогами-дорученнями є можливість здійснювати оплату проти документів, а не проти товару, що пришвидшує розрахунки. Відповідно, недоліком являється неможливість попередньо перевірити якість товару в разі проведення оплати проти документів.

Платіжна вимога - розрахунковий документ, що містить вимогу стягувача або в разі договірної списання обтяжувача чи отримувача до банку, що обслуговує платника, здійснити без погодження з платником переказ визначеної суми коштів з рахунку платника на рахунок отримувача.

Відповідно до статті 1071 Цивільного кодексу України кошти можуть бути списані з рахунку клієнта без його доручення на підставі рішення суду, а також у

випадках, установлених законом.

Платіжна вимога застосовується при:

– **примусовому списанні коштів** - списанні коштів, що здійснюється стягувачем без згоди платника на підставі встановлених законом виконавчих документів у випадках, передбачених законом;

– **договірному списанні** - списанні банком з рахунку клієнта коштів без подання клієнтом платіжного доручення, що здійснюється банком у порядку, передбаченому в договорі, укладеному між ним і клієнтом.

Примусове списання коштів банки виконують з рахунків, які відкриті клієнтами в банках відповідно до нормативно-правових актів Національного банку з питань відкриття і закриття рахунків.

Примусове списання коштів з рахунків, на яких обліковуються кошти Державного бюджету України та місцевих бюджетів або бюджетних установ, здійснюється органами, що здійснюють казначейське обслуговування бюджетних коштів в порядку, установленому Кабінетом Міністрів України.

У разі надходження до банку платіжних вимог на примусове списання коштів з цих рахунків вони передаються для виконання відповідному органу, що здійснює казначейське обслуговування бюджетних коштів, якщо це передбачено договором між банком та органом, що здійснює казначейське обслуговування бюджетних коштів, або повертаються стягувачу без виконання.

Для примусового списання коштів стягувач оформляє не менше ніж у трьох примірниках платіжну вимогу згідно з вимогами щодо заповнення реквізитів розрахункових документів.

Платіжну вимогу стягувач подає до банку, що його обслуговує, разом із двома примірниками реєстру платіжних вимог.

Банк, що обслуговує стягувача, приймає платіжні вимоги протягом 10 календарних днів з дати їх складання, а банк платника - протягом 30 календарних днів з дати їх складання.

Якщо платник і стягувач обслуговуються в різних банках, то банк, що обслуговує стягувача, надсилає банку платника не менше ніж два примірники платіжної вимоги на примусове списання коштів. Крім того, стягувачу повертається не менше ніж один примірник платіжної вимоги та реєстру платіжних вимог. Один примірник реєстру платіжних вимог залишається в банку, що обслуговує стягувача.

Якщо стягувач сам надсилає до банку платника платіжну вимогу на примусове списання коштів, то банк, що обслуговує стягувача, повертає стягувачу всі примірники платіжної вимоги та не менше ніж один примірник реєстру. Примірник реєстру платіжних вимог із написом про одержання примірників платіжної вимоги, засвідчений підписом стягувача, залишається в банку, що обслуговує стягувача.

Банк платника приймає до виконання платіжну вимогу стягувача незалежно від наявності достатнього залишку коштів на рахунку платника і не має права повертати її в разі неподання стягувачем реєстру платіжних вимог.

У разі недостатності коштів на рахунку платника банк виконує платіжну вимогу в межах залишку коштів. Часткову оплату платіжної вимоги банк

оформляє меморіальним ордером, у реквізиті «Призначення платежу» якого зазначає номер і дату платіжної вимоги, яку частково сплачено, суму, що залишилася до сплати, та повторює текст, що наведений у реквізиті «Призначення платежу» цієї платіжної вимоги. Для підтвердження часткової оплати відповідальний виконавець на примірнику платіжної вимоги окреслює реквізит «Сума» та зазначає на зворотному боці дату, суму часткового платежу, засвідчуючи це своїм підписом.

Примірник платіжної вимоги, на підставі якого здійснено часткову оплату, залишається на зберіганні в банку платника.

Банк не пізніше ніж наступного робочого дня повідомляє платника про надходження платіжної вимоги на примусове списання коштів з його рахунку, якщо умова про таке повідомлення передбачена договором банківського рахунку.

Стягувач може відкликати платіжну вимогу в будь-який час до списання коштів з рахунку платника шляхом подання листа про відкликання до банку, що обслуговує стягувача. Платіжна вимога відкликається лише в повній сумі. цього платника (у порядку, передбаченому договором).

Банк стягувача не пізніше наступного робочого дня надсилає до банку платника лист про відкликання платіжної вимоги. Якщо стягувач самостійно доставив у банк платника лист про відкликання платіжної вимоги, на якому є підпис відповідального виконавця та відбиток штампа банку, що обслуговує стягувача, то банк платника приймає цей лист до виконання.

Банк платника не має права на списання коштів з рахунку платника коштів за платіжною вимогою після отримання листа про її відкликання. Якщо всупереч отриманому листу про відкликання платіжної вимоги її суму списано з рахунку платника та перераховано стягувачу, то повернення цієї суми платник здійснює в судовому порядку.

Договірне списання коштів банком за дорученням платника з його рахунку обумовлюється в договорі банківського рахунку. або іншому договорі про надання банківських послуг.

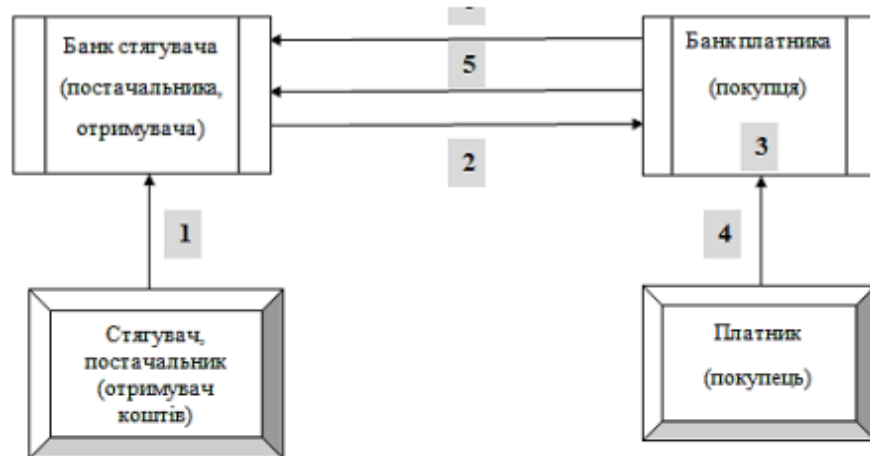
Договір має містити інформацію, яка потрібна для виконання банком доручення платника, зокрема:

- умови, за якими банк повинен здійснити договірне списання;
- номер рахунку платника, з якого має здійснюватися договірне списання;
- найменування отримувача;
- номер і дату договору з отримувачем, яким передбачене право отримувача на договірне списання коштів з рахунку платника;
- перелік документів, які отримувач має надати банку, що обслуговує платника (якщо вони передбачені в договорі).

Отримувач коштів для здійснення договірного списання оформляє платіжну вимогу, яку подає до банку, що обслуговує платника. Платник у договорах банківського рахунку або інших договорах про надання банківських послуг може передбачати доручення банку на договірне списання коштів з його рахунків на користь третіх осіб або на свої рахунки, які відкриті в цьому чи іншому банку.

Схема документообігу при розрахунках платіжними вимогами зображена

на рис. 4.3.



- 1 - Стягувач (одержувач) коштів виписує і здає в установу банку, що його обслуговує, платіжну вимогу до платника і реєстр платіжних вимог.
- 2 - Банк стягувача (одержувача) пересилає платіжну вимогу і реєстр банку платника.
- 3 - На основі перевіреної платіжної вимоги установа банку списує зазначену суму з рахунку платника.
- 4 - Банк платника видає платникові платіжну вимогу і повідомляє про платіж.
- 5 - З банку платника надходять документи про перерахування коштів в банк стягувача (одержувача).
- 6 - Банк стягувача (одержувача) зараховує зазначену суму на рахунок одержувача коштів.

Рисунок 4.3 – Схема документообігу при розрахунках платіжними вимогами

Розрахунковий чек - розрахунковий документ, що містить нічим не обумовлене письмове розпорядження власника рахунку (чекодавця) банку-емітенту, у якому відкрито його рахунок, про сплату чекодержателю зазначеної в чеку суми коштів.

Розрахункові чеки використовуються в безготівкових розрахунках підприємств та фізичних осіб з метою скорочення розрахунків готівкою за отримані товари (виконані роботи, надані послуги).

Учасниками розрахунків чеками є:

– **чекодавець** - підприємство або фізична особа, яка здійснює платіж за допомогою чека та підписує його;

– **чекодержатель** - підприємство або фізична особа, яка є отримувачем коштів за чеком;

– **банк-емітент** - банк, що видав розрахунковий чек (розрахункову чекову книжку).

Розрахункові чеки виготовляються на замовлення банку на Банкнотно-монетному дворі НБУ на спеціальному папері та брошуруються по 10, 20 та 25 аркушів. Строк дії чекової книжки, яка виготовляється для юридичних осіб, - один рік, а розрахункового чека, який видається фізичній особі для разового розрахунку, - три місяці. Строк дії невикористаної чекової книжки може продовжуватися за погодженням з банком-емітентом, про що він робить

відповідну відмітку на обкладинці чекової книжки (у правому верхньому куті), засвідчуючи її підписом головного бухгалтера і відбитком штампа банку.

У разі припинення подальших розрахунків чеками до закінчення строку дії чекової книжки та наявності за нею невикористаного ліміту чекодавець подає до банку чекову книжку. Банк повертає кошти в сумі невикористаного ліміту чекової книжки на поточний рахунок клієнта на підставі його заяви.

Якщо після повного використання чеків із чекової книжки її ліміт буде невикористаним, то чекодавцю може надаватися нова чекова книжка на суму невикористаного ліміту. Строк дії нової чекової книжки встановлюється з дня її видачі. Чекодавець подає до банку-емітента заяву про отримання нової чекової книжки разом з використаною чековою книжкою та корінцями використаних чеків.

Чек із чекової книжки пред'являється до оплати в банк чекодержателя протягом 10 календарних днів (день виписки чека не враховується).

Чеки та чекові книжки є бланками суворого обліку. Банк веде облік номерів чеків у реєстраційній картці, форма якої встановлена внутрішніми правилами банку. Видача чеків на пред'явника не проводиться.

Для гарантованої оплати чеків чекодавець бронює кошти на окремому аналітичному рахунку «Розрахунки чеками» відповідних балансових рахунків у банку-емітенті.

Чекодавець подає до банку-емітента платіжне доручення на переказ коштів на аналітичний рахунок «Розрахунки чеками» (фізична особа має право вносити суму готівкою) та заяву про видачу чекової книжки (чека). Форма заяви про видачу чекової книжки (чека) встановлюється внутрішніми правилами банку.

Чекову книжку на ім'я чекодавця (фізичної особи) банк-емітент видає на суму, що не перевищує залишок коштів на рахунку чекодавця.

Один або кілька чеків на ім'я чекодавця (фізичної особи) банк-емітент може видати на суму, що не перевищує залишок коштів на рахунку чекодавця, або на суму, що внесена ним готівкою.

Чеки використовуються лише для безготівкових перерахувань з рахунку чекодавця на рахунок отримувача коштів і не підлягають сплаті готівкою. Підприємствам не дозволяється здійснювати обмін чека на готівку та отримувати готівкою здачу із суми чека.

Винятком є фізичні особи, які можуть обмінювати чек на готівку або отримувати здачу із суми чека готівкою (але не більше ніж 20 відсотків від суми цього чека). Власник чека повертає до банку-емітента невикористаний чек для зарахування суми на свій рахунок або обміну його на готівку. Повертаючи чекову книжку з невикористаними чеками, її власник одночасно подає до банку-емітента платіжне доручення на перерахування коштів, що заброньовані на аналітичному рахунку «Розрахунки чеками», на свій поточний рахунок.

Чекодавець виписує чек із чекової книжки під час здійснення платежу і видає за отримані ним товари (виконані роботи, надані послуги). Виписуючи чек, чекодавець переписує на його корінець залишок ліміту з корінця попереднього чека і зазначає новий залишок ліміту. Чек підписує службова особа чекодавця, яка має право підписувати розрахункові документи.

Чекодержатель здає в банк чеки разом з трьома примірниками реєстру розрахункових чеків - якщо рахунки чекодавця і чекодержателя відкриті в одному банку, і в чотирьох примірниках - якщо рахунки чекодавця і чекодержателя відкриті в різних банках.

Схема документообігу при розрахунках розрахунковими чеками зображена на рис. 4.4.

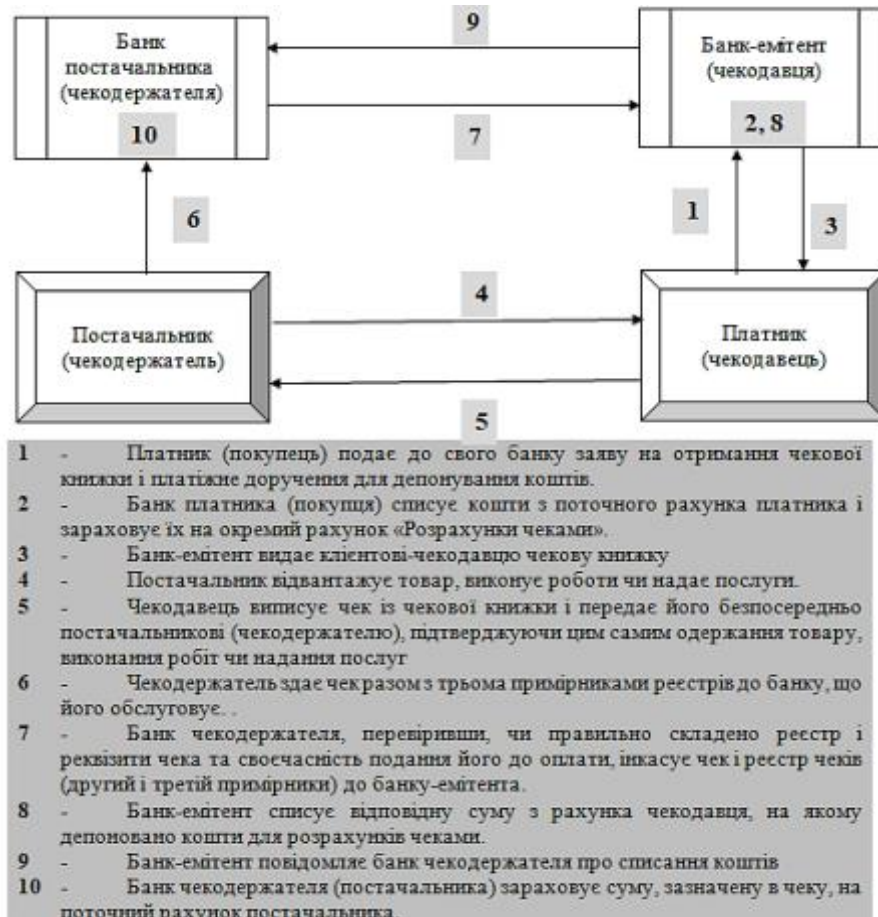


Рисунок 4.4 – Схема документообігу при розрахунках розрахунковими чеками

Порядок ведення документації та зберігання документів за розрахунками із застосуванням розрахункових чеків визначається внутрішніми правилами банку з урахуванням вимог нормативно-правових актів Національного банку.

На даний час банк самостійно своїми внутрішніми правилами встановлює:

- форму заяви про видачу чекової книжки;
- форму реєстраційної картки, у якій банк веде облік номерів чеків;
- порядок оформлення й отримання чекової книжки (чека);
- форму відомості про прийняті до оплати розрахункові чеки;
- форму заяви про повернення коштів у разі припинення подальших розрахунків чеками;
- форму заяви про втрату чекової книжки (чека).

Перевагою чекової форми розрахунків є те, що постачальник має гарантію оплати, оскільки покупець заздалегідь депонує кошти на окремому рахунку. Проте вилучення коштів з обігу платника у зв'язку з необхідністю їх

депонування є недоліком цієї форми розрахунків.

Інкасове доручення (розпорядження) - розрахунковий документ, що містить вимогу стягувача (контролюючий орган) до банку, що обслуговує платника, здійснити без погодження з платником переказ визначеної суми коштів з рахунку платника на рахунок отримувача. Органом стягнення боргу за допомогою інкасових доручень, відповідно до Податкового кодексу України та Бюджетного кодексу України, є органи державної податкової служби.

Стягувач ініціює стягнення коштів у випадках:

1. з рахунків платників податків - на підставі рішення суду або рішення керівника (його заступника або уповноваженої особи) контролюючого органу (за умов, визначених пунктом 95.5 статті 95 Податкового кодексу України);

2. з рахунків суб'єктів господарювання - на підставі рішення суду. Стягувач для стягнення коштів оформляє не менше ніж у трьох примірниках інкасове доручення (розпорядження).

Банк, що обслуговує стягувача, приймає інкасові доручення (розпорядження) протягом 10 календарних днів з дати їх складання, а банк платника - протягом 30 календарних днів з дати їх складання.

Стягувач доставляє інкасове доручення (розпорядження) в банк платника самостійно (через працівника стягувача, рекомендованим або цінним листом тощо). Банк платника приймає до виконання інкасове доручення (розпорядження) стягувача незалежно від наявності достатнього залишку коштів на рахунку платника. Якщо інкасові доручення надійшли до банку протягом операційного часу, але на час надходження на рахунок платника немає коштів або їх недостатньо, то банк виконує ці інкасові доручення (розпорядження) з урахуванням сум, що надійдуть на рахунок платника протягом операційного часу (поточні надходження). Якщо для виконання цих інкасових доручень недостатньо коштів (з урахуванням поточних надходжень), то вони виконуються частково. Якщо на рахунку платника коштів немає і протягом операційного часу кошти на його рахунок не надходили, то після закінчення операційного часу ці інкасові доручення повертаються без виконання.

Оформлення платіжних документів регламентується Інструкцією про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті у редакції постанови Правління Національного банку України від 06 листопада 2019 року № 127.

Із 13 січня 2020 р. вітчизняні банки здійснюють розрахунки виключно за міжнародним стандартом. Відповідно, рахунки клієнтів (у тому числі, і «прив'язані» до платіжних карток), переформатували під стандарти IBAN (International Bank Account Number) – міжнародного номера банківського рахунку.

IBAN – це стандартна форма подання рахунку, в якій зашифровано код країни, банк і рахунок клієнта. Для України IBAN складається із 29 літерно-цифрових символів. Перші 10 знаків – дві літери коду країни, двозначне контрольне число і код банківської установи (шестизначний код МФО банку). Друга група символів із 19 знаків – безпосередньо номер рахунку клієнта. При цьому перші п'ять цифр цієї групи – нулі, які «технічно» доповнюють IBAN до 29 знаків. Тобто, для усіх рахунків вони однакові. Останні 14 символів –

безпосередньо номер рахунку (рис. 4.5).

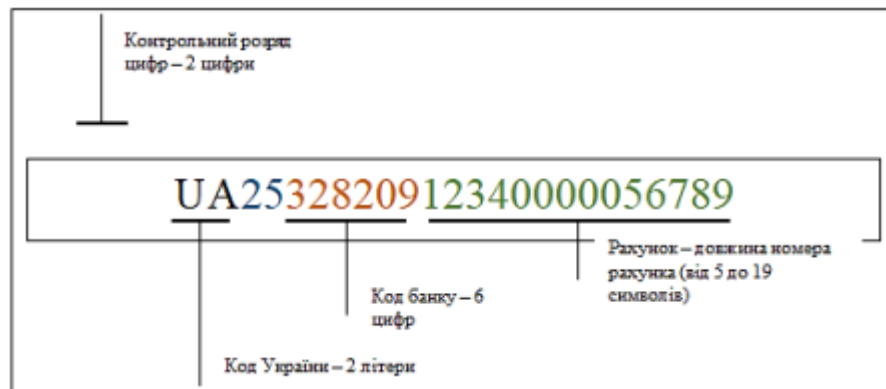


Рисунок 4.5 – Структура IBAN

За допомогою контрольного розряду можна перевірити правильність внесених реквізитів, що унеможливорює випадкове зарахування коштів на чужий рахунок при помилках у оформленні транзакцій.

Заміна двох реквізитів (МФО і номер рахунку) одним кодом зробить оформлення розрахункових документів зручнішим.

Переваги для клієнтів банків:

- зручність оформлення розрахункових документів (оскільки зменшилась кількість реквізитів у платіжних дорученнях);
- легкість отримання переказів на валютні рахунки із-за кордону;
- спрощення та підвищення точності внутрішніх і закордонних вихідних переказів;
- міжбанківські платежі за цим стандартом здійснюються швидше і коштують дешевше.

Електронний платіжний засіб - платіжний інструмент, який надає його держателю можливість за допомогою платіжного пристрою отримати інформацію про належні держателю кошти та ініціювати їх переказ.

Відповідно до частини 14.1 статті 14 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» електронний платіжний засіб може існувати в будь-якій формі, на будь-якому носії, що дає змогу зберігати інформацію, необхідну для ініціювання електронного переказу.

Таким чином, законодавець не обмежує форми, в яких може існувати електронний платіжний засіб.

Можна виділити такі **форми електронних платіжних засобів** як:

– **мобільні платіжні інструменти** – електронний платіжний засіб, реалізований в апаратно-програмному середовищі мобільного телефону або іншого бездротового пристрою користувача (пункт 1.19-3 статті 1 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні»);

– **платіжні картки** – електронний платіжний засіб у вигляді емітованої в установленому законодавством порядку пластикової чи іншого виду картки, що використовується для ініціювання переказу коштів з рахунку платника або з відповідного рахунку банку з метою оплати вартості товарів і послуг, перерахування коштів зі своїх рахунків на рахунки інших осіб, отримання коштів

у готівковій формі в касах банків через банківські автомати, а також здійснення інших операцій, передбачених відповідним договором (пункт 1.27 статті 1 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні»).

Слід зазначити, що з урахуванням положення до частини 14.1 статті 14 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні», не виключено, що з розвитком банківської сфери, можливе виникнення нових форм електронних платіжних засобів:

– до форми електронних платіжних засобів можна віднести електронні гроші.

Електронні гроші – одиниці вартості, які зберігаються на електронному пристрої, приймаються як засіб платежу іншими особами, ніж особа, яка їх випускає, і є грошовим зобов'язанням цієї особи, що виконується в готівковій або безготівковій формі.

Випуск електронних грошей може здійснювати виключно банк, який бере на себе зобов'язання з їх погашення.

Випуск електронних грошей здійснюється шляхом їх надання користувачам або комерційним агентам в обмін на готівкові або безготівкові кошти.

Банк, що здійснює випуск електронних грошей, зобов'язаний погашати випущені ним електронні гроші на вимогу користувача.

Користувачем електронних грошей може бути суб'єкт господарювання або фізична особа. **Користувач** – суб'єкт господарювання має право використовувати електронні гроші для здійснення оплати товарів, робіт та послуг, а отримувати електронні гроші та пред'являти їх до погашення лише в обмін на безготівкові кошти.

Користувач - фізична особа має право використовувати електронні гроші для здійснення оплати товарів, робіт та послуг і переказувати електронні гроші іншим користувачам - фізичним особам. Отримувати електронні гроші та пред'являти їх до погашення в обмін на готівкові або безготівкові кошти.

Національний банк України врегулював питання щодо використання банками України хмарних послуг у своїй діяльності. Це розширить можливості забезпечення стабільного функціонування банківської системи України в період дії воєнного стану.

Так, банки отримали можливість надавати банківські послуги, а також здійснювати процесинг за операціями із застосуванням електронних платіжних засобів, зокрема платіжних карток, використовуючи хмарні сервіси, що надаються з використанням обладнання, розміщеного на території держав Європейського Союзу, Великої Британії, Сполучених Штатів Америки та Канади. Ця норма діятиме на період воєнного стану та впродовж двох років після його скасування.

Також банки отримали право під час оброблення банківських операцій та персональних даних клієнтів із застосуванням хмарних сервісів використовувати як вітчизняні засоби криптографічного захисту інформації, так і такі, що відповідають вимогам законодавства держави, на території якої розташовано обладнання для надання хмарних сервісів.

Відповідні норми містить постанова Правління Національного банку України від 08 березня 2022 року № 42 «Про використання банками хмарних послуг в умовах воєнного стану в Україні», що набирає чинності з 09 березня 2022 року.

3. Порядок відкриття рахунків у банках.

Порядок відкриття, ведення та закриття рахунків у комерційних банках регламентується Законом України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» № 2346–III від 05.04.2001 р. та Інструкцією про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах, затвердженою Постановою НБУ № 492 від 12.11.2003 року.

Банки мають право відкривати рахунки резидентам України (юридичним особам, їх відокремленим підрозділам, фізичним особам), нерезидентам України (юридичним особам, представництвам юридичних осіб в Україні, інвестиційним фондам та компаніям з управління активами, що діють від імені таких інвестиційних фондів, фізичним особам).

Порядок відкриття банками рахунків та їх режими визначаються Національним банком України. Умови відкриття рахунка та особливості його функціонування передбачаються в договорі, що укладається між банком і його клієнтом - власником рахунка.

Банки мають право відкривати своїм клієнтам:

– **вкладний (депозитний) рахунок** – рахунок, що відкривається банком клієнту на договірній основі для зберігання коштів, що передаються клієнтом банку в управління на встановлений строк та під визначений процент (дохід) відповідно до умов договору;

– **поточний рахунок** – рахунок, що відкривається банком клієнту на договірній основі для зберігання коштів і здійснення розрахунково-касових операцій за допомогою платіжних інструментів відповідно до умов договору та вимог законодавства України.

– **рахунок умовного зберігання (ескроу)** – рахунок, що відкривається банком клієнту на договірній основі для зарахування на рахунок коштів та перерахування їх особі (особам), вказаній (вказаним) клієнтом (бенефіціару або бенефіціарам), або повернення таких коштів клієнту за настання підстав, передбачених договором.

– **кореспондентський рахунок** – рахунок, що відкривається одним банком іншому банку для здійснення міжбанківських переказів.

Порядок відкриття банками рахунків та їх режими визначаються Національним банком України. Умови відкриття рахунка та особливості його функціонування передбачаються в договорі, що укладається між банком і його клієнтом - власником рахунка.

Договір банківського рахунку – це банківський договір, за яким одна сторона (банк або інша фінансова установа) зобов'язується приймати і зараховувати на рахунок, відкритий клієнтові (власникові рахунка), грошові кошти, що йому надходять, виконувати розпорядження клієнта про перерахування і видачу відповідних сум із рахунка та проведення інших операцій

за рахунком.

Договір банківського вкладу – це специфічний різновид договору банківського рахунку, відповідно до якого одна сторона (банк), що прийняла від іншої сторони (вкладника) грошову суму (вклад), зобов'язується виплачувати вкладникові відсотки на неї. Форма будь-якого договору – письмова. Відсутність письмової форми договору вказує на його недійсність.

Під час відкриття нових рахунків клієнтам (як резидентам, так і нерезидентам) подання в банк картки із зразками підписів, засвідчених нотаріально, не вимагається. Перелік осіб, які відповідно до законодавства України мають право розпоряджатись рахунком клієнта, та документи, що підтверджують повноваження цих осіб, подаються/надсилаються до банку в паперовій/електронній формі (засобами інформаційних, телекомунікаційних, інформаційно-телекомунікаційних систем) у порядку, визначеному внутрішніми документами банку.

До банку подається/надсилається оновлений перелік розпорядників рахунком та документи, що підтверджують їх повноваження, у разі зміни або доповнення осіб, які відповідно до законодавства України мають право розпоряджатись рахунком клієнта банку.

Цей перелік може надаватись клієнтом у довільній формі, якщо банк не передбачив інше своїми внутрішніми документами, що регламентують порядок відкриття рахунків.

При цьому банки під час ідентифікації і верифікації осіб, які мають право розпоряджатися рахунком, встановлюють їх ідентифікаційні дані та перевіряють їх повноваження щодо права підписування розрахункових документів.

Банк відкриває поточний рахунок юридичній особі - нерезиденту, яка не має рахунку в цьому банку, на підставі таких документів:

- заяви про відкриття поточного рахунку (обов'язково зазначається мета відкриття рахунку - для здійснення інвестицій в Україну, для здійснення підприємницької діяльності в Україні, для проведення операцій без здійснення підприємницької діяльності в Україні);

- копії легалізованого або засвідченого шляхом проставлення апостиля витягу з торговельного, банківського або судового реєстру/реєстраційного посвідчення місцевого органу влади іноземної держави про реєстрацію юридичної особи/документа, що свідчить про реєстрацію юридичної особи відповідно до законодавства країни її місцезнаходження, засвідченої в установленому законодавством України порядку;

- копії легалізованої або засвідченої шляхом проставлення апостиля довіреності на ім'я особи, яка має право відкривати рахунок/документа, що підтверджує повноваження особи, яка має право відкривати рахунок без довіреності, засвідченої в установленому законодавством України порядку. У разі видачі юридичною особою - нерезидентом такої довіреності на території України подається копія цієї довіреності, засвідченої в установленому законодавством України порядку;

- копії документа, що підтверджує взяття юридичної особи - нерезидента на облік у відповідному контролюючому органі як платника єдиного внеску, у

разі якщо юридична особа - нерезидент використовує найману працю і відповідно до законодавства України є платником єдиного внеску.

Банки відкривають рахунки юридичним особам - нерезидентам та представництвам юридичних осіб - нерезидентів в Україні (у тому числі представництву іноземного інвестора за угодою про розподіл продукції на території України) за умови подання копії документа про взяття їх на облік у контролюючому органі. Ця вимога не застосовується під час відкриття рахунків іноземних інвесторів (фізичних і юридичних осіб, банків), номінальних утримувачів та кореспондентських рахунків, які відкриваються банкам нерезидентам в банках України.

Відкриття фізичною особою поточного рахунку в банку здійснюється у такому порядку:

1. фізична особа пред'являє уповноваженому працівникові банку паспорт або інший документ, що посвідчує особу. Фізичні особи - резиденти додатково мають пред'явити документ, виданий контролюючим органом, що засвідчує їх реєстрацію в Державному реєстрі фізичних осіб - платників податків;

2. фізична особа, яка займається підприємницькою та/або незалежною професійною діяльністю, зобов'язана зазначити про свій статус підприємця або особи, яка провадить незалежну професійну діяльність, у заяві про відкриття поточного рахунку у рядку «Додаткова інформація». Фізична особа - нерезидент, яка відкриває поточний рахунок для здійснення інвестицій в Україну, зазначає про це в заяві про відкриття поточного рахунку у рядку «Додаткова інформація»;

3. фізична особа, яка займається незалежною професійною діяльністю, зобов'язана також подати до банку копію документа, що підтверджує взяття на облік такої особи відповідним контролюючим органом;

4. фізична особа заповнює заяву про відкриття поточного рахунку;

5. між фізичною особою і банком укладається договір банківського рахунку.

Видаткові операції за поточними рахунками фізичних осіб здійснюються за розпорядженням власника або за його дорученням на підставі довіреності (копії довіреності), засвідченої нотаріально.

Банк відкриває поточні рахунки на ім'я малолітніх осіб (дітей, які не досягли 14 років) за зверненням їх законних представників - батьків (усиновлювачів) або опікунів за умови пред'явлення законним представником малолітньої особи паспорта або іншого документа, що посвідчує особу законного представника, та документів, що дають змогу банку ідентифікувати цю малолітню особу - свідоцтва про народження малолітньої особи або іншого документа, що посвідчує малолітню особу. Опікун також має пред'явити документ, що підтверджує статус законного представника малолітньої особи (відповідне посвідчення, рішення суду тощо). Додатково подаються документи, видані відповідними контролюючими органами, що засвідчують їх реєстрацію в Державному реєстрі фізичних осіб - платників податків, якщо малолітня особа та її законний представник є резидентами України. Коштами на поточному рахунку, відкритому на ім'я малолітньої особи, розпоряджаються її батьки (усиновителі) або опікуни після здійснення банком ідентифікації та верифікації цих осіб. Банк

відкриває поточний рахунок неповнолітній особі віком від 14 до 18 років в порядку передбаченому для фізичних осіб. Неповнолітня особа має право самостійно розпоряджатися внесеними нею коштами на рахунок, відкритий нею на своє ім'я, а також заробітною платою (заробітком), стипендією або іншими доходами, що надходять на її рахунок. При унесенні коштів на поточний рахунок неповнолітньої особи будь-якою іншою особою - за згодою органу опіки та піклування і батьків (усиновителів) або піклувальників. Для відкриття юридичною особою або фізичною особою – підприємцем вкладного рахунку до установи банку подається пакет документів, аналогічний пакету документів для відкриття поточного рахунку, та укладається договір банківського вкладу між банком і суб'єктом господарювання у письмовій формі. За вкладним (депозитним) рахунком суб'єкта господарювання забороняється проведення розрахункових операцій та видача коштів готівкою. Кошти на вкладний (депозитний) рахунок суб'єкта господарювання перераховуються з його поточного рахунку. Нараховані відсотки (дохід в іншій формі) за депозитом суб'єкта господарювання відповідно до умов договору банківського вкладу можуть перераховуватися на поточний рахунок або зараховуватися на поповнення вкладу.

При відкритті вкладного рахунку між банком і фізичною особою укладається договір банківського вкладу у письмовій формі. Кошти на вкладний (депозитний) рахунок фізичної особи можуть бути внесені готівкою або перераховані з її іншого власного вкладного (депозитного) чи поточного рахунку. За вкладним (депозитним) рахунком фізичної особи можуть проводитися операції, пов'язані з реалізацією майнових прав на суму коштів, що зберігаються на вкладному (депозитному) рахунку. Нараховані відсотки (дохід в іншій формі) за вкладом (депозитом) фізичної особи відповідно до умов договору банківського вкладу можуть перераховуватися на її поточний рахунок або зараховуватися на поповнення вкладу (депозиту), або виплачуватися фізичній особі готівкою.

Закриття рахунків клієнтів банку здійснюється на підставі заяви клієнта, на підставі рішення відповідного органу, на який покладено функції щодо припинення діяльності юридичної особи або припинення підприємницької діяльності фізичної особи-підприємця, а також у разі смерті власника рахунку (фізичної особи) за зверненням спадкоємця. Банк може відмовитися від договору банківського рахунку та закрити поточний рахунок клієнта, якщо операції за цим рахунком не здійснюються протягом трьох років поспіль і на цьому рахунку немає залишку коштів. Банк закриває поточний рахунок юридичної особи на підставі документа, виданого державним реєстратором в порядку, встановленому законодавством України, який підтверджує державну реєстрацію припинення юридичної особи. Закриття поточного рахунку за бажанням клієнта здійснюється на підставі його заяви про закриття поточного рахунку, складеної у довільній формі із зазначенням найменування банку, найменування власника рахунку, номера рахунку, який закривається, та дати складання заяви.

Вкладні (депозитні) рахунки клієнтів у разі залучення строкових вкладів закриваються після закінчення строку зберігання вкладу та повернення коштів вкладнику. У разі залучення вкладу на умовах його видачі на першу вимогу

вкладний (депозитний) рахунок закривається після повернення коштів вкладнику. Для дострокового розірвання дії договору банківського вкладу або повернення частини вкладу за бажанням вкладника він зобов'язаний повідомити про це банк шляхом подання заяви.

Таку заяву вкладник подає до банку у двох примірниках не пізніше, ніж за два робочих дні до дати отримання коштів, зазначеної у заяві. Один примірник заяви з відміткою банку про отримання повертається вкладнику – фізичній особі. Другий примірник заяви після повернення коштів вкладникові зберігається у справі з юридичного оформлення рахунку.

4. Організація готівкових грошових розрахунків.

Готівка – грошові знаки національної валюти України (банкноти і монети, у тому числі розмінні, обігові, пам'ятні банкноти та монети, які є платіжними засобами).

Готівкова виручка (готівка) – сума фактично одержаної готівки від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), а також від операцій, що безпосередньо не пов'язані з реалізацією продукції (товарів, робіт, послуг) та іншого майна.

Готівкові розрахунки/розрахунки готівкою – платежі готівкою суб'єктів господарювання і фізичних осіб за реалізовану продукцію (товари, виконані роботи, надані послуги), а також за операціями, які безпосередньо не пов'язані з реалізацією продукції (товарів, робіт, послуг) та іншого майна.

Журнал реєстрації прибуткових і видаткових касових документів – документ, що застосовується для реєстрації прибуткових та видаткових касових ордерів та інших касових документів.

Каса – приміщення або місце здійснення готівкових розрахунків, а також приймання, видачі, зберігання готівки, інших цінностей, касових документів.

Касова книга – документ установленої форми, що застосовується для здійснення первинного обліку готівки в касі.

Касовий ордер – первинний документ (прибутковий або видатковий касовий ордер), що застосовується для оформлення надходжень (видачі) готівки з каси.

Касові документи – документи (касові ордери та відомості на виплату готівки, розрахункові документи, електронні розрахункові документи, квитанції програмно-технічних комплексів самообслуговування, відомості закупівлі сільськогосподарської продукції, інші прибуткові та видаткові касові документи), за допомогою яких відповідно до законодавства України оформляються касові операції, звіти про використання коштів, а також відповідні журнали встановленої форми для реєстрації цих документів та книги обліку.

Касові операції – операції суб'єктів господарювання між собою та з фізичними особами, пов'язані з прийманням і видачею готівки під час проведення розрахунків через касу з відображенням цих операцій у відповідних книгах обліку.

Касові операції – операції комерційного банку, пов'язані з обслуговуванням готівкового обігу та є базовими комісійно-посередницькими

операціями.

Книга обліку – касова книга, книга обліку виданої та прийнятої старшим касиром готівки, книга обліку розрахункових операцій (у разі її використання), книга обліку доходів і витрат.

Книга обліку доходів і витрат – документ установленної форми, що застосовується відповідно до законодавства України для відображення руху готівки. Форма відповідної книги обліку доходів і витрат затверджується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної фінансової політики, відповідно до вимог Податкового кодексу України.

Книга обліку виданої та прийнятої старшим касиром готівки – книга, що застосовується для обліку готівки та сплачених документів.

Ліміт залишку готівки в касі (далі - ліміт каси) – граничний розмір суми готівки, що може залишатися в касі в позаробочий час та забезпечити роботу на початку наступного робочого дня;

Операційний час – частина операційного дня банку або іншої установи - учасника платіжних систем, протягом якої приймаються документи на переказ і документи на відкликання, що мають бути оброблені, передані та виконані цим банком протягом цього самого робочого дня. Тривалість операційного часу встановлюється банком або іншою установою - учасником платіжних систем самостійно та закріплюється в його внутрішніх актах.

Оприбуткування готівки – проведення суб'єктами господарювання обліку готівки в касі на повну суму її фактичних надходжень у касовій книзі/книзі обліку доходів і витрат/фіскальному звітному чеку/електронному фіскальному звітному чеку/розрахунковій квитанції.

Національний банк унормував низку питань стосовно порядку ведення касових операцій у національній валюті в Україні відповідно до вимог законодавства.

Відтепер обмеження на готівкові розрахунки (у розмірі 50 тис. грн) не будуть поширюватися на використання готівкових коштів фонду оперативно-розшукових (негласних слідчих) дій, створеного на виконання Закону України «Про Державне бюро розслідувань». Аналогічна норма вже діє під час використання готівкових коштів із фонду оперативно-розшукових (негласних слідчих) дій, створеного на виконання Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України».

Крім того, Національний банк:

- на виконання вимог Закону України № 1368-IX «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» передбачив можливість використання е-паспорта під час видачі готівки за видатковим касовим ордером окремим фізичним особам;

- уточнив вимоги щодо забезпечення суб'єктами господарювання наявності у касах банкнот, обігової та/або розмінної монети для видачі здачі, з урахуванням бонусних програм лояльності, та/або наявності пристроїв для приймання монет.

Відповідні норми містить постанова Правління Національного банку від 03

грудня 2021 року № 132 «Про внесення змін до Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні», яка набрала чинності 10 грудня 2021 року.

Тема 5. Пасивні операції комерційних банків

Мета: охарактеризувати капітал комерційного банку, його склад та структуру, набути теоретичних знань щодо власного капіталу комерційного банку та особливостей його формування, розглянути характеристику залученого капіталу комерційного банку, дослідити особливості управління залученим капіталом комерційного банку.

Питання для опитування:

1. Капітал комерційного банку, його склад та структура.
2. Вимоги до капіталу банків.
3. Залучений капітал комерційного банку та його характеристика.
4. Управління залученим капіталом комерційного банку.

Дати визначення термінів: капітал банку, основний капітал, додатковий капітал, депозит, вкладна (депозитна) операція, вклади (депозити) на вимогу, вклади (депозити) строкові, накопичувальний вклад, ощадний вклад, розрахунковий вклад.

1. Капітал комерційного банку, його склад та структура.

Передумовою ефективної діяльності комерційного банку виступає створення відповідної ресурсної бази, тобто сукупності грошових коштів, що надходять у розпорядження банку з різних джерел. Первісну роль у цьому процесі відіграє формування власного капіталу банку.

Капітал банку – це фонд ресурсів, що були внесені замовниками, акціонерами (учасниками) банку, і належать їм.

Капітал банку – власні кошти, залишкова вартість активів банку після вирахування всіх його зобов'язань.

Призначення банківського капіталу виражається в його функціях:

1. **Захисна:** власний капітал слугує насамперед, як уже зазначалося, для страхування інтересів вкладників і кредиторів банку, а також для покриття поточних збитків від банківської діяльності.

2. **Забезпечення оперативної діяльності (операційна функція):** є другорядною для власного капіталу банку. Ця функція відчутна на перших кроках діяльності банку, коли за рахунок власного капіталу формується його інфраструктура і розгортається діяльність (фінансується придбання комп'ютерної та оргтехніки, будівництво (оренда) офісів і т. д.).

3. **Регуюча:** через фіксацію розміру власного капіталу регулюючі органи впливають на діяльність банку в цілому, (тобто використання капіталу як бази для розрахунку відповідних обов'язкових економічних нормативів, що регулюють діяльність комерційних банків).

Згідно з «Інструкцією про порядок регулювання діяльності банків в Україні» регулятивний капітал є одним з найважливіших показників діяльності банків, основним призначенням якого є покриття негативних наслідків різноманітних ризиків, які банки беруть на себе в процесі своєї діяльності, та забезпечення захисту вкладів, фінансової стійкості й стабільної діяльності банків.

Тому розмір регулятивного капіталу є важливим фактором забезпечення надійності функціонування банку і повинен перебувати під контролем Національного банку України.

Структурна побудова регулятивного капіталу комерційного банку встановлена Законом України «Про банки і банківську діяльність» (ст. 30) і полягає у виділенні елементів двох рівнів:

- 1) основний капітал;
- 2) додатковий капітал.

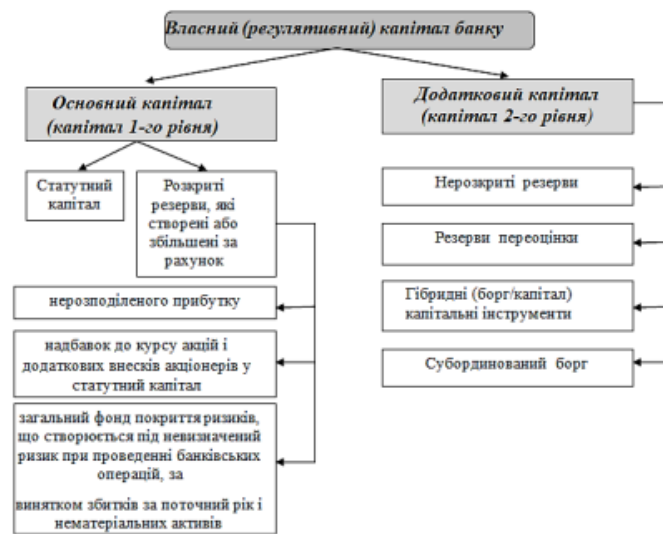


Рисунок 5.1 – Структурна побудова власного (регулятивного) капіталу комерційного банку

Згідно Інструкції про порядок регулювання діяльності банків, яка більш деталізує структуру регулятивного капіталу, в Україні **основний капітал** (капітал 1-го рівня) включає:

- фактично сплачений зареєстрований статутний капітал;
- додаткові внески акціонерів у статутний капітал;
- фінансову допомогу акціонерів банку (суми безповоротної фінансової допомоги, прощення кредитів, вкладів (депозитів), субординованого боргу тощо) може включатися до основного капіталу банку після отримання дозволу Національного банку;
- прибуток, спрямований на збільшення статутного капіталу;
- розкриті резерви – резерви і фонди, створені або збільшені за рахунок нерозподіленого прибутку та оприлюднені у фінансовій звітності банку: емісійні різниці, резервні фонди, що створюються згідно із законами України, загальні резерви, що створюються під невизначений ризик під час проведення банківської діяльності, інші фонди банку.

Загальний розмір основного капіталу визначається з урахуванням розміру очікуваних (можливих) збитків за невиконаними зобов'язаннями будь-якої фізичної чи юридичної особи як резидента, так і нерезидента, яка має з банком відносини фінансового характеру (далі - контрагент) та зменшується на суму:

- нематеріальних активів за мінусом суми амортизації;
- капітальних вкладень у нематеріальні активи;
- активів з права користування, базовими активами яких є нематеріальні активи, за мінусом суми амортизації;
- збитків минулих років;
- збитків поточного року;
- збитків від операцій з акціонерами, що отримані після 04 червня 2016 року.

Основний капітал вважається незмінним і таким, що не підлягає передаванню, перерозподілу та повинен повністю покривати поточні збитки.

Додатковий капітал (капітал 2-го рівня) складається з таких елементів:

1) нерозкриті резерви (крім того факту, що такі резерви не відображаються в опублікованому балансі банку, вони повинні мати такі самі якість і природу, як і розкритий капітальний резерв);

2) резерви переоцінки (основні засоби та нереалізована вартість "прихованих" резервів переоцінки в результаті довгострокового перебування у власності цінних паперів, відображених у балансі за історичною вартістю їх придбання);

3) гібридні (борг/капітал) капітальні інструменти, які повинні відповідати таким критеріям:

- вони є незабезпеченими банком, субординованими і повністю сплаченими;
- вони не можуть бути погашені за ініціативою власника;
- вони можуть вільно брати участь у покритті збитків без пред'явлення банку вимоги про припинення торгових операцій;
- вони дозволяють відстрочення обслуговування зобов'язань щодо сплати відсотків, якщо рівень прибутковості не дозволяє здійснити такі виплати;

4) субординований борг (звичайні незабезпечені банком боргові капітальні інструменти, які за умовою договору не можуть бути забрані з банку раніше 5 років, а у випадку банкрутства чи ліквідації повертаються інвестору після погашення претензій всіх інших кредиторів). При цьому сума субординованого боргу, включеного у капітал, щорічно зменшується на 20 відсотків її первинного розміру протягом п'яти останніх років дії договору.

Сума субординованого боргу, включеного до капіталу, щорічно зменшується на 20 відсотків її первинного розміру протягом п'яти останніх років дії договору.

Субординований борг може включатися до капіталу банку після отримання дозволу Національного банку.

Під час розрахунку загальної суми регулятивного капіталу загальний розмір додаткового капіталу не може бути більше ніж 100 відсотків основного капіталу.

2. Вимоги до капіталу банків.

З метою регулювання банківської діяльності на основі безвиїзного нагляду для здійснення моніторингу діяльності окремих банків і банківської системи в цілому Національним банком України встановлені економічні нормативи діяльності банків.

Встановлено такі нормативи капіталу:

- мінімального розміру регулятивного капіталу (Н1);
- достатності (адекватності) регулятивного капіталу (Н2);
- достатності основного капіталу (Н3).

Згідно вимог НБУ мінімальний розмір регулятивного капіталу банку (Н1), що отримав банківську ліцензію після 11 липня 2014 року, має становити 500 мільйонів гривень.

Мінімальний розмір регулятивного капіталу банку (Н1), що отримав банківську ліцензію до 11 липня 2014 року, має становити:

- 120 мільйонів гривень - до 17 червня 2016 року;
- 200 мільйонів гривень - з 11 липня 2017 року;
- 300 мільйонів гривень - з 01 січня 2021 року;
- 400 мільйонів гривень - з 11 липня 2022 року;
- 500 мільйонів гривень - з 11 липня 2024 року.

Норматив достатності (адекватності) (Н2) регулятивного капіталу визначається як співвідношення регулятивного капіталу до сумарної балансової вартості активів і позабалансових зобов'язань, зважених за ступенем кредитного ризику.

Для розрахунку адекватності регулятивного капіталу банку його активи поділяються на групи за ступенем ризику та підсумовуються з урахуванням відповідних коефіцієнтів зваження.

Він відображає здатність банку своєчасно і в повному обсязі розрахуватися за своїми зобов'язаннями, що впливають із торговельних, кредитних або інших операцій грошового характеру. Чим вище значення показника достатності (адекватності) регулятивного капіталу, тим більша частка ризику, що її беруть на себе власники банку; і навпаки, чим нижче значення показника, тим більша частка ризику, що її приймають на себе кредитори/вкладники банку.

Нормативне значення нормативу Н2 діючих банків має бути не менше ніж 10 відсотків.

Для банків, що розпочинають банківську діяльність, цей норматив має становити:

- протягом перших 12 місяців діяльності (з дня отримання ліцензії) - не менше 15 відсотків;
- протягом наступних 12 місяців - не менше 12 відсотків;
- надалі - не менше 10 відсотків.

Норматив достатності основного капіталу (Н3) визначається як співвідношення основного капіталу до суми активів та позабалансових зобов'язань, зважених на відповідні коефіцієнти кредитного ризику.

Нормативне значення нормативу Н3 має бути не менше ніж 7 відсотків.

Відповідно до постанови Правління НБУ «Про деякі питання діяльності

банків України та банківських груп» до відповідальної особи банківської групи не застосовуватимуться заходи впливу за порушення вимог Положення про порядок регулювання діяльності банківських груп, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 20 червня 2012 року № 254, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 12 липня 2012 року за № 1178/21490 (зі змінами), в частині:

1) дотримання банківською групою вимог щодо достатності регулятивного капіталу, економічних нормативів ліквідності, кредитного ризику, інвестування, якщо такі порушення виникли починаючи з 24 лютого 2022 року та спричинені негативним впливом військової агресії Російської Федерації проти України;

2) строків подання та оприлюднення річної консолідованої фінансової звітності банківської групи разом з аудиторським звітом, подання проміжної консолідованої звітності банківської групи та проміжної субконсолідованої звітності підгруп банківської групи.

Основними вимогами до капіталу банків відповідно до «Базель-III» є:

1. Підвищення вимог до достатності капіталу.
2. Формування буферів капіталу.

Підвищення вимог до достатності капіталу. До капіталу I-го рівня рекомендовано включати лише акції та нерозподілений прибуток. Акціонерний капітал має зрости з 2 до 4,5%; капітал першого рівня збільшиться з 4 до 6%; вимоги до сукупного капіталу залишились на рівні 8%, але додатково було введено буфер консервації капіталу розміром 2,5%, що збільшує вимоги до сукупного капіталу з 8 до 10,5%, за капіталом 1-го рівня – з 4 до 8,5%, а за акціонерним капіталом – з 2 до 7%; також запроваджено контрциклічний буфер у розмірі від 0 до 2,5%, тобто вимоги щодо сукупного капіталу уже збільшуються до 13%. Для системно важливих банків запроваджено додаткові вимоги до капіталу у розмірі від 1 до 2,5%, тобто для них цільове значення достатності капіталу може підвищитися до 15,5%.

Формування буферів капіталу, а саме: буфер запасу (консервації) капіталу, контрциклічний буфер. Створюються з метою покриття збитків, пов'язаних із негативними змінами у фінансовому і економічному середовищі.

Банк формує буфери капіталу понад нормативне значення нормативу достатності основного капіталу (НЗ).

Буфер запасу (консервації) капіталу розраховується від загального обсягу ризику. Банк формує буфер запасу (консервації) капіталу починаючи з:

- 01 січня 2020 року - у розмірі 0,625 відсотка;
- 01 січня 2021 року - у розмірі 1,25 відсотка;
- 01 січня 2022 року - у розмірі 1,875 відсотка;
- 01 січня 2023 року - у розмірі 2,5 відсотка.

Контрциклічний буфер капіталу розраховується від загального обсягу ризику в розмірі 0 - 2,5 відсотка.

Розмір власного капіталу КБ залежить від рівня мінімальних вимог НБУ до елементів регулятивного капіталу банку, від кількості вкладників, характеру активних операцій, які мають різний рівень ризикованості тощо.

3. Залучений капітал комерційного банку та його характеристика.

Однією з основних функцій банків є акумулювання тимчасово вільних коштів юридичних та фізичних осіб та перерозподіл їх у різні галузі економіки з метою отримання прибутку та досягнення соціально-економічного ефекту. Основна частина ресурсів банку формується за рахунок залучення коштів клієнтів на депозитні рахунки. Від обсягу та структури залучених коштів банківською установою залежить можливість здійснення активних операцій.

Депозит (від латинського «depositum») – переданий на зберігання.

Згідно Закону «Про банки і банківську діяльність»: **вклад (депозит)** – це грошові кошти в готівковій або безготівковій формі у валюті України або в іноземній валюті, або банківські метали, які банк прийняв від вкладника або які надійшли для вкладника на договірних засадах на визначений строк зберігання чи без зазначення такого строку (під процент або дохід в іншій формі) і підлягають виплаті вкладнику відповідно до законодавства України та умов договору.

Вкладна (депозитна) операція – операція банку із залучення грошових коштів або банківських металів від вкладників на їх рахунки в банку на договірних засадах або депонування грошових коштів вкладниками з оформленням їх ощадними (депозитними) сертифікатами.

Узагальнений розподіл депозитів за різними класифікаційними ознаками наведено в табл. 5.1.

Таблиця 5.1 Розподіл депозитів за різними класифікаційними ознаками

| Класифікаційна ознака | Депозити: |
|--|---|
| за категорією вкладників | – юридичні особи; – фізичні особи; – банківські установи; – за рахунок бюджетних коштів. |
| за резидентністю | – резидентів; – нерезидентів. |
| за економічним змістом | – активні (кошти розміщені банком на рахунках інших КБ); – пасивні (кошти залучені банком від своїх клієнтів). |
| за строком користування | – на вимогу; – строкові. |
| за валютою, в якій номінований депозит | – в національній валюті; – в іноземній валюті; – мультивалютні (пропонує вкладнику можливість тримати свої кошти в декількох валютах – одночасно в різних пропорціях, або конвертуючи їх). |
| за способом юридичного оформлення зобов'язань за депозитом | – оформлені договором банківського рахунку; – оформлені договором банківського вкладу з видачею ощадної книжки; – оформлені договором банківського вкладу з видачею ощадного (депозитного) сертифіката; – оформлені договором банківського вкладу з видачею іншого документа, що підтверджує внесення грошової суми або банківських металів і відповідає вимогам, установленим законом, іншими нормативно-правовими актами у сфері банківської діяльності. |

| продовження таблиці 5.1 | |
|---|--|
| за формою вилучення депозиту та нарахування процентів | <ul style="list-style-type: none"> – безумовні (без попереднього повідомлення або з попереднім повідомленням); – умовні (кошти можуть бути вилучені за настання певних обставин, обумовлених угодою). |
| за методом нарахування процентів | <ul style="list-style-type: none"> – з фіксованою процентною ставкою; – плаваючою процентною ставкою; – за якими нараховуються «прості» проценти; – за якими нараховуються «складні» проценти. |
| за терміном нарахування процентів | <ul style="list-style-type: none"> – зі щомісячним нарахуванням процентів; – зі щоквартальним нарахуванням процентів; – зі щорічним нарахуванням процентів; – «авансові». |

Перевага депозиту перед готівкою в тому, що депозит приносить дохід у вигляді процента, а недолік у тому, що процент депозиту нижчий порівняно з тим, який виплатять на капітал, якщо його позичити. Тому саме при вкладних (депозитних) операціях дуже виразно виступає сутність комерційної діяльності банків – платити за депозит дешевше, а розміщувати його за вищу плату.

Положенням «Про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій» визначаються такі 2 види вкладів (депозитів):

вклади (депозити) на вимогу – це грошові кошти або банківські метали, що розміщені вкладниками в банках на умовах видачі вкладу (депозиту) на першу вимогу вкладника;

вклади (депозити) строкові – це грошові кошти або банківські метали, розміщені вкладниками в банку на визначений договором строк.

На практиці, строкові вклади поділяються на ще кілька підгруп:

– накопичувальний – можливо поповнювати депозит протягом усього терміну зберігання;

– ощадний – типовий вид строкового вкладу, за умовами можна поповнювати або знімати будь-які суми;

– розрахунковий – універсальний внесок, в якому можливо контролювати і проводити будь-які операції з поповнення та зняття сум.

Крім того, вкладну (депозитну) операцію можна здійснювати шляхом депонування грошових коштів вкладниками з оформленням їх ощадними (депозитними) сертифікатами.

Ощадні (депозитні) сертифікати можуть випускатися:

– одноразово або серіями;

– іменними або на пред'явника;

– як у національній валюті, так і в іноземній валюті;

– на строк.

Ощадними (депозитними) сертифікатами на пред'явника, номінованими як у національній, так і в іноземній валюті, оформляються лише вклади (депозити) на строк більше ніж 30 днів.

Депозитний сертифікат багато в чому подібний до довгострокового банківського вкладу з досить жорсткими умовами:

- термін дії сертифікату стартує від 6 місяців;
- відсоткова ставка не змінюється протягом дії сертифікату;
- частково чи повністю зняти кошти до закінчення терміну неможливо;
- поповнення вкладу не передбачено;
- після закінчення строку депозитного сертифікату відсотки не нараховуються;
- автопродлонгація неможлива.

Як і у випадку депозитів, ФГВФО гарантує повернення коштів, які клієнт вніс під час оформлення депозитного сертифікату, у розмірі не більше 200 тис. грн.

В умовах воєнного стану НБУ та Фонд гарантування вкладів фізичних осіб підтримують ініціативу Президента України щодо запровадження 100% гарантії держави на депозити населення на період дії воєнного стану. Додаткова підтримка вкладників з боку держави є необхідним важливим кроком для впевненості українців у збереженні їхніх заощаджень у повному обсязі. Запровадження 100% гарантії на банківські вклади на період дії воєнного стану – це додатковий механізм підтримання банків.

Запровадження 100% покриття вкладів гарантіями, так звана «бланкова гарантія», це – світова практика. До прикладу, цей крок був застосований під час глобальної кредитної кризи 2008 року в Ірландії, Данії, Ісландії та Німеччині, коли протягом кризового періоду (у деяких країнах – до 24 місяців) держава гарантувала повернення 100% суми депозитів фізичних осіб. Таку можливість, зокрема, передбачено Ключовими принципами Міжнародної Асоціації Страхування Депозитів (МАСД), що затверджені Базельським комітетом з банківського нагляду. Перше і основне, що дасть запровадження 100% гарантій закладами – це впевненість українців у збереженні їхніх заощаджень, а отже дасть змогу запобігти дестабілізації на банківському ринку.

Станом на 1 лютого 2022 року загальна сума вкладів фізичних осіб (зокрема і фізичних осіб-підприємців) у банках-учасниках Фонду гарантування вкладів склала 658,3 млрд грн.

В Україні активно банки розміщували сертифікати серед клієнтів у період, існування обмеження НБУ на зняття коштів із депозитних рахунків протягом дня. Після скасування ліміту на зняття валютної готівки у серпні 2017 року, інтерес до депозитних сертифікатів значно знизився.

Комерційні банки можуть залучати вільні кошти юридичних і фізичних осіб за допомогою банківського векселя. На відміну від сертифіката банківський вексель може бути використаний його власником як платіжний засіб за товари та послуги, причому новий власник векселя може передавати його третій особі шляхом індосаменту.

Щоб придбати банківський вексель, покупець має переказати гроші на рахунок банку-продавця, після чого останній виписує бланк банківського векселя на ім'я покупця і позначає дату зарахування грошей. Погашення банківських векселів відбувається через їх викуп після закінчення терміну обертання або ж через достроковий викуп векселів. У банківських векселях

указується величина прибутку у вигляді процента до номіналу, який одержує власник векселя. Це означає, що продаються векселі за номіналом, а викуповуються банком за ціною продажу.

4. Управління залученим капіталом комерційного банку.

Управління банківськими ресурсами – діяльність, пов'язана із залученням грошових коштів вкладників, визначенням розміру та структури, джерел грошових коштів у взаємозв'язку з їх розміщенням.

Існують два рівні управління ресурсами КБ:

1) Державний – управління здійснюється через НБУ з використанням норм законодавства;

2) Рівень комерційних банків.

Основними інструментами, що впливають на ресурси КБ є інструменти грошово-кредитної політики НБУ, а саме:

- облікова ставка, яка виступає фактором регулювання попиту на міжбанківські кредити;
- операції з купівлі-продажу державних цінних паперів;
- встановлення економічних показників регулювання банківських ресурсів.

У процесі управління своїми ресурсами банк повинен вирішувати наступні завдання:

- виконувати вимоги НБУ щодо встановлення економічних нормативів;
- не допускати наявності у КБ коштів, які не приносять доходу;
- підтримувати повне співвідношення між власними і залученими коштами, надмірна наявність залучених коштів збільшує ризик і підтверджує загрозу неплатоспроможності;
- забезпечувати одержання банком прибутку за рахунок залучених якомога дешевших ресурсів;
- забезпечувати узгодження між депозитними операціями з видачі позик (за строками, за сумами);
- здійснювати заходи щодо розвитку банківських послуг, підвищення якості обслуговування клієнтів, що буде сприяти залученню грошових коштів.

При управлінні залученими ресурсами КБ використовуються такі показники:

1) Середній строк зберігання вкладів:

$$\frac{\text{середній залишок коштів за квартал} \cdot \text{кількість днів у періоді}}{\text{оборот за видатками}};$$

2) Показник осідання вкладів:

$$\frac{\text{залишок коштів на кінець періоду} - \text{залишок коштів на початок періоду}}{\text{оборот за надходженнями}};$$

3) Оборотність вкладів:

$$\frac{\text{оборот за видатками}}{\text{середньоквартальний залишок коштів}}.$$

Тема 6. Активні операції комерційних банків

Мета: дослідити сутність банківського кредиту та його класифікацію, розглянути кредитну угоду та етапи процесу кредитування, розглянути способи нарахування відсотків за кредитом.

Питання для опитування:

1. Поняття банківського кредиту та його класифікація.
2. Кредитна угода та етапи процесу кредитування.
3. Способи нарахування відсотків за кредитом.
4. Формування та використання резерву на покриття можливих втрат за позиками комерційних банків.

Дати визначення термінів: активні операції банків, банківський кредит, кредитори, позичальники, перерозподільча функція, емісійна функція, контрольна функція, банківський кредит, державний кредит, міжнародний кредит, товарний кредит, комерційний кредит, забезпечений заставою кредит, забезпечений гарантією кредит, кредит під поруку, бланковий (без застави) кредит, стандартний кредит, одноразовий кредит, револьверний кредит, кредитна діяльність банку, кредитоспроможність, кредитний договір, кредитна історія, бюро кредитних історій.

1. Поняття банківського кредиту та його класифікація.

Активні операції банків – операції, спрямовані на розміщення та використання наявних у банку власних та залучених ресурсів із метою одержання прибутку при раціональному розподілі ризиків за окремими видами операцій та підтриманні необхідного рівня ліквідності.

Базисом для правового регулювання діяльності банківського кредитування є Закон України «Про банки та банківську діяльність», Цивільний кодекс, у якому банківському кредитуванню присвячено ст. 380-385 та Господарський кодекси України, який регулює відносини комерційних банків між собою а також між комерційними банками та клієнтами, а також інші нормативні акти, спрямовані на регулювання кредитної діяльності.

Банківський кредит – будь-яке зобов'язання банку надати певну суму грошей, будь-яка гарантія, будь-яке зобов'язання придбати право вимоги боргу, будь-яке продовження строку погашення боргу, яке надано в обмін на зобов'язання боржника щодо повернення заборгованої суми, а також на зобов'язання на сплату процентів та інших зборів з такої суми.

Тобто кредит – це грошові кошти або інші матеріальні ресурси, які передаються у тимчасове користування за певну винагороду (відсотки) на умовах повернення.

Об'єктом кредиту є вартість, яка передається одним суб'єктом іншому на певних умовах. Така передача оформляється відповідною угодою з

дотриманням вимог чинного законодавства і називається позикою. Надання позики породжує кредитні відносини між кредитором та позичальником. Тому поняття кредиту ширше за поняття позики, бо передбачає не тільки факт її надання, але й відносини між сторонами, що виникають у зв'язку із подальшим погашенням позики та регулюванням взаємних претензій.

Суб'єктами кредитних відносин є кредитор та позичальники.

Кредитори – це учасники кредитних відносин, які мають у своїй власності (чи розпорядженні) вільні кошти і передають їх у тимчасове користування іншим суб'єктам.

Позичальники – це учасники кредитних відносин, які мають потребу у додаткових коштах і одержують їх у позику від кредиторів.

Законом України «Про банки і банківську діяльність» до кредитних операцій банку віднесено:

- розміщення залучених у вклади (депозити), у тому числі на поточні рахунки, коштів та банківських металів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик;
- здійснення операцій на ринку цінних паперів від свого імені;
- надання гарантій і поручительств та інших зобов'язань від третіх осіб, які передбачають їх виконання у грошовій формі;
- придбання права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги, приймаючи на себе ризик виконання таких вимог та прийом платежів (факторинг);
- лізинг.

Основні функції кредиту розглянуто на рисунку 6.1.

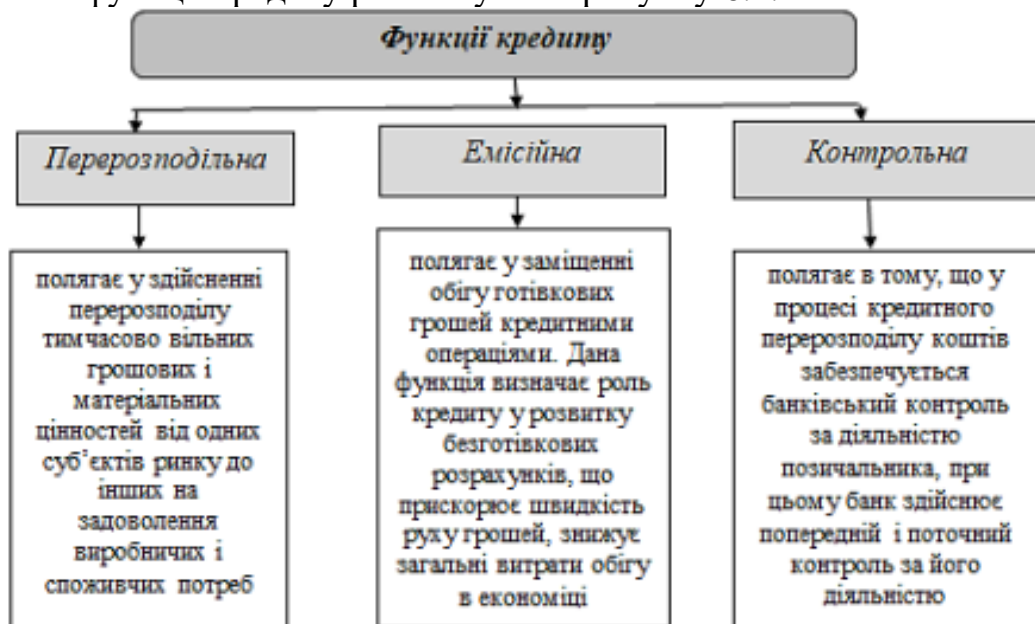


Рисунок 6.1 – Функції кредиту

Банк зобов'язаний при наданні кредитів додержуватись основних принципів кредитування, у тому числі перевіряти кредитоспроможність позичальників та наявність забезпечення кредитів, додержуватись

встановлених Національним банком України вимог щодо концентрації ризиків.

Основними принципами організації кредитних відносин є:

1. Позичені кошти повинні бути повернуті повністю.
2. Повернути гроші необхідно в певний, чітко встановлений строк.
3. Позичальник платить кредитору винагороду за користування коштами.
4. Кредитор має право вимагати забезпечення або заставу.

Види кредитів за типом кредитора:

1. **Банківські** – видаються банками юридичним або фізичним особам у вигляді готівкових або безготівкових коштів.

2. **Державні** – кредитування підприємств з державного бюджету або запозичення коштів державою за допомогою емісії грошей, випуску облігацій державної позики. В свою чергу державні кредити є таких видів (табл. 6.1.)

3. **Міжнародні** – фінансування країни або її суб'єктів іншими країнами під державні гарантії повернення з виплатою відсотків.

Таблиця 6.1 Види державних кредитів

| Характеристика | Вид |
|-------------------------------------|--|
| В залежності від місця отримання | Внутрішні – залучені на території країни |
| | Зовнішні – надані зовнішніми кредиторами (МВФ, Міжнародний банк реконструкції та розвитку) |
| В залежності від виду позичальника | Централізовані – отримує уряд, уповноважені державні органи |
| | Децентралізовані – отримують місцеві органи влади |
| В залежності від способу оформлення | Облігаційні – з випуском облігацій для розміщенні |
| | Безоблігаційні – розміщуються під забезпечення або кошти видаються з державної скарбниці |
| За видом дохідності | Відсоткові - з фіксованою у відсотках дохідністю |
| | Безвідсоткові – державні цінні папери реалізуються за ціною, нижчою від собівартості |
| | Виграшні – державні цінні папери беруть участь у розіграшу для виграшного погашення |

Види кредитів за способом кредитування:

1. **Товарні** – надаються виробником або продавцем у вигляді товарів під боргові зобов'язання, з відстроченням платежу до певного строку й виплатою заборгованості з відсотками. Товарні кредити допомагають пришвидшити реалізацію продукції та грошовий обіг.

2. **Комерційні** – надання фінансовою установою коштів в борг під відсотки з метою отримання прибутку. Кошти надаються з цільовим призначенням для сплати вартості товарів чи послуг або на будь-які цілі. Кредит надається на умовах поетапного повернення боргу й сплати відсотків за користування грошима згідно з встановленим угодою графіком або в певний строк.

Види кредитів в залежності від терміну:

1. **Довгострокові** – понад 3 роки
2. **Середньострокові** – від 1 до 3 років

3. Короткострокові – до 1 року.

Види кредитів за забезпеченням:

1. **Забезпечені заставою** – з оформленням в заставу нерухомості, коштовного майна, цінних паперів. До них відносяться іпотечні кредити (під заставу нерухомого майна), кредити на авто, кредити на квартиру, на придбання основних фондів (обладнання, транспорт, виробничі лінії).

2. **Забезпечені гарантіями** – кредитні лінії для підприємств, чи комерційні кредити для розвитку бізнесу, часто видають під гарантії інших юридичних осіб. Гарантувати повернення кредиту можуть інші банки, великі корпорації, страхові компанії.

3. **Під поруку** – забезпечені поручительством іншої приватної чи юридичної особи, які несуть відповідальність за виплату боргу. Кредитори вимагають оформити поручительство третьої особи при оформленні незабезпеченого заставою кредиту людям з непідтвердженими доходами.

4. **Бланкові (без застави)** – нічим не забезпечені готівкові кредити для фізичних осіб. До них відносяться кредитні картки, студентські кредити на навчання, персональні споживчі кредити.

За суб'єктами кредитування:

1. **Юридичним особам на виробничі цілі** – юридичним особам під заставу основних засобів і обігових коштів.

2. **Споживчий кредит** – грошова позика для потреб окремого домогосподарства, зазвичай має цільове призначення, видається для конкретних видів споживання. Регламентується законом України Про споживче кредитування від 15.11.2016 № 1734-VIII.

За призначенням:

1. **Товарні (розстрочки)** – безпосередньо пов'язані з торгівлею й призначені для купівлі будь-яких товарів з виплатою вартості товару частинами.

2. **Грошові (кредити готівкою)** – для кредитування фізичних осіб без певного цільового призначення.

Готівку можна зняти з карти або отримати в касі банку, витратити, наприклад – на лікування, навчання, подорож, купівлю товарів. Види готівкових кредитів розглянуто в табл. 6.2.

Таблиця 6.2 Види готівкових кредитів

| Вид грошового кредиту | На які цілі видається |
|---------------------------------------|---|
| Інвестиційний кредит | Домогосподарствам на будівництво або ремонт |
| На розвиток приватного господарства | На придбання техніки, худоби, кормів, матеріалів тощо |
| На побутові товари | На авто, побутову техніку, меблі для дому |
| На оплату будь-яких товарів чи послуг | Для особистих потреб без необхідності їх вказувати |
| Ломбардні позики | На особисті потреби під заставу цінного майна |
| Кредитні картки | Особиста кредитна лінія для кредитування споживчих потреб |

За способом оформлення:

1. **Стандартні** – надаються постійним клієнтам фінансових установ, без повторної подачі документів, можливо в автоматичному режимі.

2. **Одноразові** – видають новим клієнтам, які звертаються вперше, й раніше не мали кредитних відносин з банком. Для оформлення позики позичальник подає необхідні документи, довідки.

3. **Револьверні** – це кредити, які автоматично поновлюються у встановлений угодою термін. Конткорентні – поточний рахунок з кредитним лімітом, який автоматично погашається з кожним надходженням коштів та автоматично поновлюється після погашення заборгованості. Наприклад – *кредитні картки з лімітом, овердрафт*.

2. Кредитна угода та етапи процесу кредитування.

Кредитна діяльність банку – це складова банківської діяльності, що являє собою узгоджену за стратегічними і тактичними цілями сукупність внутрішньобанківських процесів і практичних дій, спрямованих на формування кредитних ресурсів та їх розподіл за контрольованого рівня ризиків з метою отримання прибутку.

Виходячи з цього виділяють основні етапи організації кредитної діяльності (рис. 6.2).



Рисунок 6.2 – Етапи кредитування

Перший етап. У банк подається письмове клопотання (заява) на отримання кредиту за формою, визначеною банком. У заяві наводиться мета кредитування, сума позики, строк користування, забезпечення та бажана відсоткова ставка.

Заява на отримання позики подається співробітнику кредитного відділу для

розгляду її на предмет надання згоди або відмови позичальнику. Окрім заяви надається пакет документів для ідентифікації особи та підтвердження її фінансового, матеріального та соціального стану. Його склад залежить від характеру кредитної операції і для різних категорій клієнтів він може бути різним.

Для юридичних осіб такими документами можуть бути:

- копії установчих документів, документів про державну реєстрацію, а також підтвердження про повноваження керівників;
- копії паспортів керівників, які мають право підпису;
- бізнес-план або техніко-економічне обґрунтування проекту;
- баланси, звіти про фінансові результати, звіти про фінансово-майновий стан підприємства;
- копії договорів оренди приміщень і транспорту;
- виписка про рух коштів на розрахунковому рахунку за відповідний період;
- довідка з обслуговуючого банку про відсутність заборгованості за кредитами;
- копії дозволів та ліцензій на види діяльності, необхідні для реалізації проекту;
- документи, що підтверджують право власності чи користування на можливий предмет застави;
- інформація щодо юридичної структури боржника із зазначенням часток володіння;
- інформація про менеджмент боржника;
- будь-які інші документи, що можуть сприяти прийняттю рішення про надання кредиту.

Фізичні особи-підприємці для отримання кредиту подають до банку такі документи:

- копію свідоцтва про державну реєстрацію;
- копію документа про реєстрацію у податковому органі;
- копії патентів, ліцензій та інших дозвільних документів на заняття певними видами діяльності (за наявності) тощо;
- копії декларацій про доходи за останні звітні періоди;
- інші документи, що підтверджують отримання додаткового доходу.

Фізичні особи подають до банку документи, що підтверджують особу позичальника та її доходи, а саме:

- копію паспорта та копію довідки про присвоєння ідентифікаційного номера платника податків, завірені підписом власника;
- довідку з місця роботи із зазначенням посади та суми фактично отриманих доходів за останні 6 місяців (зі щомісячним розподілом).

Довідка повинна бути завірена підписом директора та бухгалтера підприємства, печаткою підприємства, із зазначенням адреси, телефону, ЄДРПОУ підприємства.

Окрім вказаних документів, потенційні позичальники подають до банку документи, що стосуються забезпечення позики, а саме:

- договори застави (іпотеки) та додаткові договори до них, гарантійні листи;
- документи, що підтверджують повноваження особи підписувати договори застави (іпотеки) та додаткові договори до них від імені боржника/контрагента банку;
- юридична документація заставодавця/поручителя;
- копії правовстановлюючих документів на майно (майнові права), що передається в забезпечення;
- документи, що підтверджують ринкову вартість заставленого майна;
- документи, що свідчать про наявність та якість збереження заставленого майна (акти, довідки, матеріали перевірок);
- документи, що свідчать про обтяження майна та його державну реєстрацію відповідно до вимог законодавства України;
- договори страхування заставленого майна та документи, що підтверджують сплату страхового платежу (за наявності).

Банк може розширити перелік даних про боржника, попередньо визначивши їх у внутрішньобанківському положенні.

При розгляді заяви та пакету документів щодо надання кредиту визначається можливість співпраці з клієнтом із урахуванням основних положень кредитної політики банку. Процедура розгляду заяви може бути відмінною для різних категорій клієнтів. При цьому вибір потенційних позичальників залежить від інформації про клієнтів, що має у своєму розпорядженні банк, або даних, що надаються службою безпеки банку.

Другий етап передбачає оцінку фінансового стану позичальника, визначення його кредитоспроможності, платоспроможності, а також кредитного ризику. Банк розробляє внутрішньобанківські положення, а також устанавлює оптимальні, економічно обґрунтовані значення показників оцінки фінансового стану боржників, що забезпечують своєчасну та адекватну оцінку розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями, з урахуванням законодавства України, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку, особливостей, видів, обсягів та складності здійснюваних операцій. Банк визначає клас боржника на підставі оцінки його фінансового стану окремо для кожного клієнта за моделлю розрахунку інтегрального показника боржника.

Кредитоспроможність – це наявність у позичальника передумов для проведення кредитної операції та його спроможність повернути позику та відсотки за нею у повному обсязі та в обумовлені договором строки.

Джерелами інформації для оцінки кредитоспроможності можуть бути:

- інформація, отримана від позичальника;
- внутрішня інформаційна база даних банку;
- зовнішні джерела інформації (кредитори, постачальники, клієнти, співробітники, а також кредитні бюро).

Оскільки банк як кредитор може мати різних клієнтів – позичальників (юридичні та фізичні особи, банки і бюджетні установи), оцінювання їхньої кредитоспроможності здійснюється за різними методиками.

Оцінку фінансового стану юридичної особи банк здійснює шляхом

розрахунку інтегрального показника фінансового стану позичальника з метою визначення значення коефіцієнта імовірності дефолту. Інтегральний показник розраховується на основі фінансових коефіцієнтів діяльності позичальника, які визначаються на підставі даних фінансової звітності (коефіцієнти ліквідності, покриття боргу, оборотності, рентабельності тощо).

Залежно від значення інтегрального показника, банк визначає клас позичальника-юридичної особи за галузевим принципом і розміром підприємства. Чинне банківське законодавство визначає 9 класів боржників-юридичних осіб, кожному з яких відповідає певний діапазон значень коефіцієнта дефолту. За допомогою визначеного коефіцієнта дефолту та розміру позики розраховується резерв на відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банку.

Банк із метою визначення значення коефіцієнта ймовірності дефолту боржника - фізичної особи, у тому числі тієї, яка є суб'єктом господарювання, здійснює оцінку його фінансового стану на підставі таких кількісних та якісних показників.

До кількісних показників відносять такі:

- сукупні чисті надходження (щомісячні сукупні надходження, зменшені на щомісячні сукупні витрати та зобов'язання) - регулярні доходи, отримувані на території України та з джерел за межами України у вигляді заробітної плати, інших виплат та винагород, що сплачуються відповідно до умов трудового та цивільно-правового договору, доходів від надання в оренду (користування) майна, розташованого в Україні, включаючи рухомий склад транспорту, приписаний до розташованих в Україні портів, з відрахуванням податків та обов'язкових платежів; пенсії; соціальна допомога; проценти, дивіденди, роялті та будь-які інші пасивні (інвестиційні) доходи з відрахуванням податків; дохід від діяльності фізичної особи як суб'єкта господарювання або від здійснення незалежної професійної діяльності з відрахуванням податків і щомісячних сукупних витрат, пов'язаних із веденням господарської діяльності;

- накопичення на рахунках у банку (інформація надається боржником - фізичною особою за бажанням);

- коефіцієнти, які характеризують поточну платоспроможність фізичної особи-позичальника і його фінансові можливості виконати зобов'язання за кредитом, зокрема:

- співвідношення сукупних доходів і витрат боржника;
- співвідношення обсягу боргу за кредитом до вартості об'єкта кредитування;

- співвідношення щомісячних витрат боржника на обслуговування боргу до обсягу його щомісячних доходів.

Оптимальні значення цих коефіцієнтів банк встановлює самостійно з урахуванням виду кредиту, залежно від форми його надання, призначення, строку користування, наявності забезпечення та способу погашення.

Якісні показники:

- загальний матеріальний стан клієнта (тобто наявність у власності майна, крім майна, переданого в заставу);

- соціальна стабільність клієнта (тобто наявність постійної роботи, ділова репутація, сімейний стан тощо);
- вік клієнта;
- кредитна історія боржника.

Оцінка фінансового стану боржника - фізичної особи, яка є суб'єктом господарювання, має здійснюватися банком також з урахуванням аналізу податкової декларації.

Чинне банківське законодавство визначає 5 класів боржників-фізичних осіб із відповідним діапазоном значень коефіцієнта імовірності дефолту. Банк визначає клас боржника на підставі результатів оцінки його фінансового стану відповідно до наведених характеристик, у тому числі з урахуванням фактора своєчасності сплати боргу з метою визначення суми резервування коштів за кредитною операцією.

Третій етап. На цьому етапі банком розглядається питання щодо ухвалення рішення про надання (чи відмову) кредитування та визначаються умови (вид та сума кредиту, розмір відсоткової ставки, термін та порядок погашення, забезпечення і додаткові умови, метою яких є мінімізація ризиків).

При ухваленні рішення щодо надання кредиту, питання, що пов'язані з банківським кредитуванням, вирішуються позичальником і банком шляхом укладання кредитного договору.

Кредитний договір – це цивільно-правовий документ, який визначає взаємні юридичні права і обов'язки та економічну відповідальність банку і клієнта (позичальника) з приводу проведення кредитної операції.

За кредитним договором банк або інша фінансова установа (кредитодавець) зобов'язується надати грошові кошти (кредит) позичальникові у розмірі та на умовах, встановлених договором, а позичальник зобов'язується повернути кредит та сплатити проценти (ст.1054 Цивільного Кодексу України).

Предмет договору містить такі відомості:

- надання кредиту (відкриття кредитної лінії);
- мета кредиту;
- сума кредиту (прописом і цифрами);
- процентна ставка за користування кредитом;
- термін, на який видається кредит (строк погашення);
- дата погашення кредиту.

Процес структурування позики відбувається із дотриманням:

– *визначення оптимального виду кредиту* є важливим для встановлення реальних джерел погашення кредиту. Банк дотримується принципу диференційованого підходу тобто враховуються - категорія позичальника, оцінка його можливостей щодо погашення заборгованості, забезпеченість, об'єкт кредитування тощо.

Якщо кредит надається на формування оборотного капіталу позичальника і є короткостроковим, то джерелом його повернення будуть поточні грошові надходження. Позика, надана на відтворення основного капіталу позичальника, є, як правило, довгостроковою і має повертатися за рахунок доходу від експлуатації прокредитованого об'єкта.

– визначення строку кредитування. Для прийняття оптимального рішення щодо своєчасного повернення кредиту банк повинен враховувати власні можливості щодо використання залучених ресурсів (їх вартість і строки залучення) та здатність позичальників ефективно використати позичені кошти і погасити кредит у запропонований банком термін.

Визначення забезпечення за кредитом. Менеджмент банку повинен виходити із положень кредитної політики щодо використання відповідних форм забезпечення для мінімізації ризиків, а також враховувати тенденції на ринку того чи іншого майна (при використанні майнових форм забезпечення).

Вид забезпечення кредитної операції встановлюється відповідно до значень коефіцієнтів PD та LGD (Положення НБУ «Про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями»).

Коефіцієнт PD – коефіцієнт імовірності дефолту – компонент розрахунку розміру кредитного ризику, що відображає ймовірність припинення виконання боржником/контрагентом своїх зобов'язань.

Коефіцієнт LGD – коефіцієнт втрати в разі дефолту – компонент розрахунку розміру кредитного ризику, що відображає рівень втрат (збитків) унаслідок дефолту боржника/ контрагента), що відповідають вищим (гіршим) граничним значенням діапазону;

– визначення порядку видачі і погашення кредиту. Повернення одноразового кредиту може здійснюватися різноманітними способами: або одночасним погашенням по закінченню терміну позики, або рівномірними платежами в процесі всього періоду дії кредитного договору, при цьому розробляється графік погашення відповідно із термінами оборотності того виду капіталу, на формування якого був наданий кредит; або шляхом перерахування виторгу від реалізації продукції для повернення кредиту;

– визначення ціни кредитної операції. Після завершення структурування кредиту банк проводить переговори з позичальником щодо укладання кредитної угоди. Види витрат на кредит зображено на рис. 6.3.

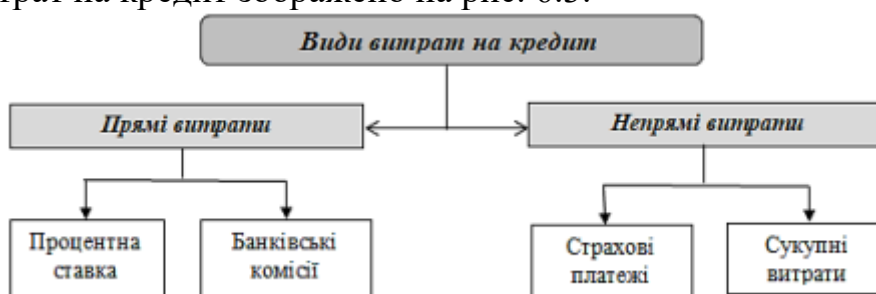


Рисунок 6.3 – Витрати, які впливають на вартість кредиту

Четвертий етап кредитного процесу полягає у оформленні кредитної документації, що передбачає укладення кредитного договору та формування кредитної справи позичальника. У якості додатків до кредитного договору також укладаються договори застави, поруки, гарантії чи страхування.

Банки розробляють типові кредитні договори, основними положеннями яких є:

- опис суб'єктів угоди, визначення юридичних прав сторін;
- опис умов кредитування – вказуються сума і строк кредиту, порядок його видачі і погашення, вартість кредиту;
- зобов'язання позичальника повернути суму кредиту та сплатити проценти по ньому;
- опис забезпечення кредиту з посиланням на угоду, що є частиною договору (договір застави, гарантії, поручительства, страхова угода);
- обмежувальні умови – захисні статті (список умов, яких повинен дотримуватись позичальник протягом дії договору – надання періодично фінансової документації, інформації про господарську діяльність, тощо) та негативні статті (список умов, які не повинен допустити позичальник – заборона отримання додаткових кредитів, передачу в заставу третім особам активів, надання гарантій та інше);
- права суб'єктів угоди – банк залишає за собою право дострокового відкликання кредиту у випадку порушень умов кредитної угоди;
- санкції за порушення умов договору;
- строк набуття угодою чинності;
- можливості зміни умов угоди;
- юридичні адреси суб'єктів угоди, підписи уповноважених осіб.

Після визначення всіх параметрів майбутнього кредитного договору складається «Висновок по кредиту». Цей документ розглядається кредитним комітетом (комісією). У випадку позитивного рішення здійснюється підписання кредитного договору представником керівництва банку і клієнтом.

Банк за кожним кредитом боржника формує кредитну документацію яка формується банком на паперових носіях і повинна містити дані, згруповані хронологічно за визначеними розділами:

1. Установчі та реєстраційні документи боржника.
2. Документи про прийняття рішення щодо надання кредиту.
3. Документи щодо застави (у тому числі, її моніторингу).
4. Документи щодо моніторингу та супроводження кредиту.
5. Інші документи.

Наведений перелік не є вичерпним і може доповнюватися іншими документами на розсуд банку.

Відповідно до «Правил надання банками України інформації споживачу про умови кредитування та сукупну вартість кредиту», банки зобов'язані в кредитному договорі зазначати сукупну вартість кредиту з урахуванням процентної ставки за ним, вартості всіх супутніх послуг та інших фінансових зобов'язань споживача, які пов'язані з отриманням, обслуговуванням і погашенням кредиту.

На п'ятому етапі відбувається надання позики, а також здійснюється контроль за виконанням умов кредитного договору. Після підписання кредитного договору співробітник кредитного відділу оформляє бухгалтерські документи, які містять вказівки щодо відкриття позичкового рахунка.

Банківське кредитування здійснюється із застосуванням таких позичкових рахунків:

– простий рахунок – є найпоширенішою формою банківського строкового кредитування. На ньому може бути тільки активне (дебетове) сальдо, кожний факт видачі і погашення кредиту оформляється відповідними документами клієнта або банку (платіжне доручення, розпорядження кредитного відділу банку операційному відділу);

– спеціальний рахунок – застосовується банком в окремих випадках, наприклад, при кредитуванні позичальника під заставу векселів;

– контокорентний рахунок - активно-пасивний рахунок, який поєднує в собі позичковий і поточний рахунок, він може мати дебетове або кредитове сальдо (за дебетом на ньому відображають заборгованість банку і всі платежі з рахунку за дорученням клієнта, а за кредитом - надходження коштів у банк від платника у вигляді вкладів, повернення позичок тощо). ;

– поточний рахунок з овердрафтом - рахунок, за яким на основі угоди між банком і клієнтом допускається перевищення суми списання з рахунку понад величину залишку коштів, що означає надання позики.

Протягом терміну дії договору банк підтримує ділові контакти з позичальником і періодично здійснює перевірку фінансового стану та забезпечення, що передбачено у кредитному договорі. Зокрема, може здійснюватися контроль за цільовим використанням кредиту, станом погашення відсотків та заборгованості за кредитом, станом та вартістю застави, відстеження змін у фінансовому стані позичальника тощо.

У разі невиконання позичальником умов кредитного договору банк має право використовувати певні санкції (пені, штрафи) або достроково розірвати договір та вимагати погашення заборгованості за позичкою.

Кредитори застосовують наступні санкції:

- одноразовий штраф за прострочення в перший день його виникнення;
- пеня за кожний день прострочення;
- збільшення відсоткової ставки починаючи з 1-3 дня;
- внесення в чорний список позичальників (у випадку значного прострочення, банкрутства позичальника й неповернення кредиту).

Всі позичальники з поганою кредитною історією автоматично потрапляють до чорного списку всіх банків, тому що інформація надходить до бюро кредитних історій.

Кредитна історія – це сукупність інформації про юридичну або фізичну особу, що її ідентифікує, відомостей про виконання нею зобов'язань за кредитними правочинами, іншої відкритої інформації відповідно до Закону.

Бюро кредитних історій – юридична особа, виключною діяльністю якої є збір, зберігання, використання інформації, яка складає кредитну історію.

Погашення заборгованості та відсотків за кредитом здійснюється позичальниками, як правило, щомісяця, відповідно до обраної схеми погашення тіла кредиту:

– класична схема погашення кредиту передбачає щомісячне погашення тіла кредиту рівними частинами та нарахування відсотків на залишок заборгованості.

– ануїтетна схема погашення кредиту передбачає виплату рівних сум щомісячно, незалежно від заборгованості по тілу кредиту. Ця сума складається з

частини погашення тіла кредиту та відсотків за користування кредитом.

3. Способи нарахування відсотків за кредитом.

Суму кредиту разом з відсотками визначають за формулою простих або складних відсотків в залежності від умов кредитного договору.

$$S = P * (1 + r * t) \text{ – прості відсотки; } S = P * (1 + r)^t \text{ – складні відсотки.}$$

де, S – сума погашення кредиту з відсотками (нарошеного боргу);

P – початкова сума кредиту;

r – сплата відсотків;

t – період дії договору;

$1+r*t$ – множник нарощення простих відсотків.

4. Формування та використання резерву на покриття можливих втрат за позиками комерційних банків.

У сучасних умовах формування резервів за кредитними операціями банків здійснюється відповідно до Міжнародних стандартів фінансової звітності (МСФЗ) і Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку (МСБО).

За участі експертів МВФ, Світового банку, між народної компанії Oliver Wyman, USAID роз роблено Положення № 351 від 30.06.2016, сумісне з МСФЗ 9 «Фінансові інструменти».

Для розрахунку величини кредитного ризику згідно з рекомендаціями Базельського комітету з питань банківського нагляду розраховуються:

- імовірність дефолту боржника (PD – probability of default);
- рівень втрат у разі дефолту (LGD – loss given default);
- борг за активом (EAD – exposure at default).

Діапазони значень коефіцієнта PD (наведено в Додатку 9 до Положення № 351) залежать від класу боржника (п'ять класів для фізичних осіб, банків і бюджетних установ, 10 класів – для юридичних осіб), валюти кредиту і виду заставного майна. Діапазони значень коефіцієнта LGD залежать від виду заставного майна, валюти кредиту і рівня покриття боргу заставою.

Існування кредитних ризиків обумовлює необхідність формування банками резерву за кредитними операціями. **Створення резерву** – це визнання витрат для відображення реального результату діяльності банку з урахуванням імовірності підвищення кредитного ризику. Формування резервів є одним з методів зниження кредитного ризику на рівні банку. Банк формує резерви за кредитами, наданими фізичним та юридичним особам, які обліковуються за групами балансових рахунків, наведеними в табл. 6.3.

Таблиця 6.3 Групи балансових рахунків, за якими формують резерви

| Кошти, надані: | Групи балансових рахунків |
|--------------------------|---|
| банкам | – строкові вклади (депозити); – кредити; – кошти на вимогу (активні залишки) |
| суб'єктам господарювання | – кредити, що надані за операціями репо; – кредити, що надані за врахованими вексями; – вимоги, що придбані за операціями факторингу; |

| | |
|---|---|
| | <ul style="list-style-type: none"> – кредити в поточну діяльність; – кредити в інвестиційну діяльність; – іпотечні кредити; <p style="text-align: right;">продовження таблиці 6.3</p> |
| | – кошти на вимогу (активні залишки) |
| органам державної влади та місцевого самоврядування | <ul style="list-style-type: none"> – кредити; – іпотечні кредити |
| фізичним особам | <ul style="list-style-type: none"> – кредити на поточні потреби; – фінансовий лізинг (оренда); – кредити, що надані за врахованими векселями; – іпотечні кредити; – кошти на вимогу (активні залишки); |

Підходи, визначені Положенням про визнання банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями, ґрунтуються на принципах і рекомендаціях Базельського комітету з банківського нагляду, включаючи застосування компонентів кредитного ризику (EAD - експозиція під ризиком, PD - імовірність дефолту боржника/контрагента, LGD - втрати в разі дефолту).

Банк не формує резерву:

- за кредитними операціями між установами в системі одного банку (наприклад, за розрахунками банку зі 100% іноземним капіталом з материнською компанією, яка має кредитний рейтинг не нижчий, ніж «інвестиційний клас»);
- за коштами, що перераховані Національному банку України.

Формування резервів за кредитними операціями банк здійснює на індивідуальній основі (Individual Loan Loss Provisions – ILLP) і на груповій основі (Portfolio-based Loan Loss Provisions – PLLP) (табл. 6.4).

Таблиця 6.4 Визначення підходів для розрахунку резерву (на індивідуальній / груповій основі)

| Підхід | Суттєвість фінансового активу | Наявність ознак зменшення корисності |
|--------|--|---|
| PLLP | Несуттєві активи – кредити, | - |
| ILLP | надані фізичним особам (які не є суб'єктами господарювання) і суб'єктам господарювання (в т. ч. фізичним особам), якщо сума зобов'язань позичальника перед банком $\leq 5\ 000$ дол. США | <ul style="list-style-type: none"> – значні фінансові труднощі позичальника; – невиконання зобов'язань чи прострочення платежів, відсотків або основної суми (за договорами з фіз. особами понад 30 днів; за договорами з юр. особами понад 15 днів); – надання позичальникові (крім співробітників банку) пільгових умов, що банк не розглядав би за інших умов; – можливість оголошення банкрутства |

| | |
|--|--|
| | позичальника або інша фінансова реорганізація |
| | продовження таблиці 6.4 |
| Суттєві активи – кредити, надані фізичним особам (які не є суб'єктами господарювання) і суб'єктам господарювання (в т. ч. фізичним особам), якщо сума зобов'язань позичальника перед банком > 5 000 дол. США | +/- |

Для розрахунку резерву на груповій основі фінансові активи об'єднують у групи на основі подібних характеристик кредитного ризику:

– кредити, надані фізичним особам: іпотечні кредити, автокредити, овердрафти, споживчі кредити тощо;

– кредити, надані юридичним особам та фізичним особам – суб'єктам господарювання: торгівля, будівництво, сільське господарство, промисловість.

Розрахунок суми резерву на груповій основі здійснюється за кожною групою фінансових активів за формулою:

$$PLL P = \sum GE * PD * LGD,$$

де GE (Gross Exposure) – балансова вартість кредитів (основний борг, дисконт/премія, нараховані доходи) у групі фінансових активів на звітну дату;

PD – показник вірогідності дефолту, який показує частку прострочення платежів, відсотків або основної суми понад 90 днів або інші ознаки дефолту за кожною групою фінансових активів;

LGD – показник рівня втрат за дефолту.

$$LGD = 1 - \frac{(C * K) + RC}{GE},$$

де C * K – справедлива вартість забезпечення за кредитом з урахуванням коефіцієнта ліквідності забезпечення;

RC – інші надходження, зокрема страхове відшкодування, фінансова порука, реалізація майна боржника/майнового поручителя, крім наданого в заставу.

У свою чергу, розрахунок суми резерву на індивідуальній основі PLLP здійснюється залежно від кількості днів прострочення платежів, відсотків або основної суми боргу за такими формулами:

– від 0 до 90 днів включно:

$$PLL P = GE - PV,$$

– більше ніж 90 днів:

$$PLL P = GE - WCV,$$

де PV – теперішня вартість попередньо оцінених майбутніх грошових потоків за кредитом;

WCV – дисконтована вартість забезпечення за кредитом.

Тема 7. Сучасний інструментарій аналізу комерційних банків

Мета: розглянути стратегії та моделі управління активами і пасивами банку, засвоїти особливості декомпозиційного аналізу прибутковості власного капіталу банку, дослідити показник GAP як індикатор чутливості балансу, здійснити аналіз дюрації та імунізації балансу банку, проаналізувати стратегії управління валютним ризиком банку.

Питання для опитування:

1. Стратегії та моделі управління активами і пасивами банку.
2. Декомпозиційний аналіз прибутковості власного капіталу банку.
3. Показник GAP як індикатор чутливості балансу.
4. Аналіз дюрації та імунізації балансу банку.
5. Стратегії управління валютним ризиком банку.

Дати визначення термінів: стратегічне фінансове планування, декомпозиційний аналіз, мультиплікатор капіталу, розрив ліквідності, дюрація, стратегія валютного метчингу, стратегія максимізації прибутку.

1. Стратегії та моделі управління активами і пасивами банку.

Значну роль у забезпеченні ефективної роботи банківської установи відіграють розробка та реалізація її стратегії. Фінансова стратегія КБ складається в залежності від напрямів його діяльності та поділяється на:

1. Стратегії управління активами та пасивами.
2. Стратегії управління власними ресурсами КБ.
3. Стратегії управління ризиками.

У процесі управління **активами** вирішальним завданням є забезпечення прибутковості роботи комерційного банку і дотримання його ліквідності, за рахунок цілеспрямованого впливу на зміну структури активу.

Методи управління активами визначаються завданнями, що вирішуються у конкретному періоді.

У процесі управління **пасивами** вирішуються такі завдання:

1. Усунення наявних в банку засобів, що не приносять доходу (крім частини, що пов'язана з формуванням обов'язкових резервів).
2. Мобілізація кредитних ресурсів, що потрібні КБ для виконання зобов'язань перед клієнтами, а також розвитку активних операцій.
3. Гарантія одержання запланованого прибутку.

При розширенні переліку активних операцій і зростанні обсягів депозитів з'являється необхідність у збільшенні власного капіталу.

Управління власним капіталом пов'язане з обґрунтуванням критеріїв його достатності та вибору показників, що дозволяють його оцінити.

У банківській діяльності ризик наявний при виконанні значного обсягу

банківських операцій.

Основним видом ризику є кредитний. Управління ризиком базується на вивченні випадків виникнення збитків, що мали місце в минулому, оцінці ймовірності їх появи для конкретного клієнта, а також в обґрунтуванні різних способів попередження таких ризиків.

У процесі управління ризиками вирішуються наступні завдання:

1. Виявлення ризику.
2. Оцінка масштабів непередбачуваних втрат.
3. Визначення способів запобігання збитків, або джерел їх відшкодування.

Фінансова стратегія банку – частина його фінансової діяльності, що розраховується строком на 1 рік, задача якої зводиться до одержання позитивної різниці щодо зміни відсотків за активами та пасивами банку.

Процес стратегічного фінансового управління базується на таких етапах:

1. Визначення цілей і завдань фінансової стратегії, виходячи з пріоритетних напрямів діяльності.
2. Аналіз зовнішнього та внутрішнього середовища банку.
3. Розробка стратегічного фінансового плану.

На першому етапі проводиться зіставлення місії банку з цією метою, яку має вирішити фінансова стратегія.

Другим етапом є аналіз зовнішнього та внутрішнього середовища, проводиться оцінка місця банку у банківській системі України, а також оцінка сильних і слабких сторін банку.

На третьому етапі відбувається побудова стратегічного фінансового плану (моделі), в якому в кількісному вимірнику відображаються стратегічні цілі банку, роблять певні припущення щодо параметрів розвитку зовнішнього середовища (агрегати, прогнозовані норми відсотків, інфляція).

Стратегічне фінансове планування – це діяльність верхнього рівня управління, яка полягає у розробці концепцій, підходів, формування задач та ідей. Завдяки стратегічному плануванню визначається перспектива розвитку, розробляється концептуальна основа для ухвалення рішень щодо прибутковості, ризиків тощо.

Роль стратегічного планування зростає в таких ситуаціях:

1. Якщо середовище швидко змінюється, особливо тривалого періоду стабільності;
2. Якщо банки повинні змінити конкретну позицію намагаючись диверсифікувати операції і впровадити операції за новими напрямками.

Варто розрізняти стратегічні і тактичні рівні фінансового планування.

Тактичне фінансове планування орієнтоване на конкретні заходи та являє собою другий рівень планування. Є підтримкою стратегічного плану. Результатом тактичного планування є бюджет, в якому зазначаються фінансові показники для конкретизації цілей, завдань та стратегії.

Бюджет може розроблятися за такими напрямками:

1. Коли фінансові задачі та оперативні завдання для підрозділів розробляє керівництво банку, а підрозділи визначають свої бюджети і

направляють їх керівництву.

2. Коли керівництво розробляє тільки загальні напрями, в рамках яких підрозділи складають свої плани. Обговорення ведеться разом з лінійними керівниками підрозділів і після цього бюджет приймає конкретну форму (табл. 7.1).

Таблиця 7.1 Взаємозалежність результатів фінансового планування від періоду та рівня планування

| Горизонт фінансового планування | Рівень фінансового планування | Результат фінансового планування |
|----------------------------------|-------------------------------|----------------------------------|
| Довгостроковий (1-5 років) | Стратегічний | Стратегічний (фінансовий план) |
| Середньостроковий (1 міс.-1 рік) | Тактичний | Бюджет |
| Короткостроковий (менше 1 міс.) | Оперативний | Бюджет |

2. Декомпозиційний аналіз прибутковості власного капіталу банку.

Найпоширенішою методикою аналізу ефективності банківської діяльності є методика декомпозиційного аналізу прибутковості власного капіталу або модель Дюкона. Вона досліджує залежність між показниками прибутковості і ризику банку та виявляє вплив окремих чинників на результати діяльності. Розрахунки проводять за даними фінансової звітності як зовнішні, так і внутрішні користувачі. Найважливішими показниками є показник прибутковості активів та показник прибутковості власного капіталу, оскільки вона впливають на ринкову ціну акцій.

Показник прибутковості активів розраховується як співвідношення чистого прибутку після оподаткування до середньої вартості загальних активів.

Показник прибутковості власного капіталу розраховується як співвідношення чистого прибутку до власного капіталу. Прибутковість капіталу показує рівень дохідності вкладених акціонерами коштів та служить орієнтиром для вибору найкращого напрямку інвестування.

У методиці декомпозиційного аналізу показником ризику банку є мультиплікатор капіталу – відношення розміру середніх активів до власного капіталу.

Залежність між прибутком та ризиком можна описати за допомогою формули: **ROE = ROA * M**.

Якщо ефективність роботи банку знижується, то для забезпечення бажаного рівня прибутковості капіталу необхідно погодитись на більший ризик, а значить збільшити відношення активів до капіталу, це означає, що навіть банк з невисоким показником прибутковості активів може досягти відношення високого рівня прибутковості капіталу за рахунок максимального можливого використання боргових зобов'язань.

На наступному етапі проводять поглиблений аналіз, розклавши прибутковість активів на показник чистої маржі прибутку та коефіцієнт дохідності активів.

Чиста маржа прибутку є відношеннями чистого прибутку до валових доходів банку. Коефіцієнт дохідності активів – це співвідношення валових доходів до сумарних активів.

3. Показник GAP як індикатор чутливості балансу.

Показником, який характеризує стан ліквідної позиції банку є розрив ліквідності, тобто різниця між сумою надходження та сумою використання коштів.

Якщо наявні ліквідні засоби за обсягами перевищують використані, то існує додатний розрив ліквідності.

Це той надлишок ліквідних засобів, який необхідно швидко інвестувати в дохідні активи до виникнення потреби в грошових коштах.

Якщо потреба в ліквідних засобах за обсягом перевищує їх наявність, то банк має від'ємний розрив (дефіцит) ліквідності (<0). Перед банком постає завдання пошуку найдешевших та найдохідніших джерел поповнення ліквідних коштів.

Розрахунок розривів відбувається з використанням табличного методу, відповідно до якого активи і зобов'язання групуються наступним чином:

1. Оперативний аналіз розриву ліквідності доцільно проводити через процедуру щоденного контролю за такими етапами:

- визначення планового періоду для оцінювання ліквідності;
- поділ планового періоду на інтервали відповідно до строків виконання активів і зобов'язань;
- групування активів та пасивів за строками;
- прогнозування обсягів та строків проведення активних і пасивних операцій в межах обраного періоду;
- обчислення розриву ліквідності фактичного та прогнозованого у кожного із фіксованих інтервалів.

2. Обчислення сукупного (кумулятивного) розриву ліквідності протягом планового періоду.

3. Складання плану дій у разі виникнення дефіциту або позитивного сальдо ліквідності.

Для визначення розриву ліквідності доцільно активи і пасиви банку поділити на дві групи:

- чутливі – до змін відсоткової ставки;
- нечутливі – до таких змін у межах конкретно визначеного часового інтервалу.

Тому, весь час, протягом якого банк планує проаналізувати відсотковий ризик ділять на періоди.

У межах кожного з таких періодів структуру балансу вважають фіксованою, а тривалість таких часових інтервалів обирають довільно. Фіксація структури балансу в межах кожного інтервалу дає змогу аналізувати співвідношення обсягів чутливих активів і зобов'язань.

Актив або пасив є чутливим до змін відсоткової ставки, якщо протягом фіксованого інтервалу він задовольнятиме хоч одну з таких умов:

- 1) Дата перегляду плаваючої відсоткової ставки потрапляє в межу зафіксованого часового інтервалу.
- 2) Строк погашення настає в цьому інтервалі.
- 3) Термін проміжної або часткової виплати основної суми настає у зафіксованому інтервалі.
- 4) Зміна базової ставки, наприклад, облікова ставка, в основу якої покладено ціноутворення за активами та зобов'язаннями і яка не контролюється банком.

Нечутливі активи та зобов'язання – це ті, за якими доходи і видатки протягом зафіксованого періоду не залежать від коливання відсоткової ставки на ринку.

Показник розриву ліквідності являє собою різницю між величиною чутливих активів та чутливих зобов'язань в кожному із фіксованих періодів.

Якщо даний показник > 0 , то чутливі активи перевищують чутливі зобов'язання.

Розрахунок регулятивного розриву ліквідності дає змогу не лише аналізувати співвідношення чутливих активів та зобов'язань у певний момент часу (статичний аналіз), а й враховувати динамічний.

Для цього кожному з інтервалів, на які поділено часовий період, обчислюють алгебраїчну суму з врахуванням позитивного розриву ліквідності, від'ємного його значення за попередні періоди, а знайдений у такий спосіб показник є кумулятивним (нагромадженим).

Отже, кумулятивний розрив ліквідності являє собою різницю між загальним обсягом чутливих активів і зобов'язань, які протягом часового періоду можуть бути переоцінені.

За економічним змістом кумулятивний розрив ліквідності є показником, який відбиває рівень ризику відсоткових ставок, який впливає на банківську діяльність протягом розглянутого часового періоду.

Банк може управляти таким ризиком, встановлюючи ліміт кумулятивного розриву ліквідності як максимально допустиму його величину та проводячи структурування чутливих активів та зобов'язань у відповідність встановленого ліміту.

Управління ризиком ліквідності полягає в тому, що величина та вид даного показника мають відповідати прогнозам зміни відсоткових ставок на ринку відповідно до таких правил:

- 1) Якщо розрив ліквідності додатний, то зі зростанням відсоткових ставок банківська маржа зростає, і навпаки, у разі зниження – зменшується.
- 2) Якщо розрив ліквідності від'ємний, то зі зростанням відсоткових ставок банківська маржа зменшуватиметься, а зі зниженням – збільшуватиметься.

Це означає, що для банку важливо щоб даний показник відповідав тому напряму руху ставок, що забезпечить збільшення прибутку, тобто був додатним при підвищенні ставок і від'ємним при зниженні, отже, розрив ліквідності розглядається як міра відсоткового ризику, що впливає на банківську діяльність у фіксованому часовому інтервалі.

4. Аналіз дюрації та імунізація балансу банку.

З метою зниження відсоткового ризику банком, необхідно проводити зміну структури пасивів для провадження банківської діяльності і продовження строків зобов'язання. Для цього застосовують теорію іонізації портфелю банку, методи її реалізації, що дають змогу сформувати структуру балансу за певними принципами.

Методика портфельної іонізації передбачає забезпечення зниження чутливості фінансових інструментів до впливу відсоткового ризику.

Для вимірювання такої чутливості застосовують середньозважений строк погашення фінансового інструмента – дюрації.

Середньозважений строк погашення (дюрація) – це міра приведеної вартості окремого фінансового інструмента, що показує середню тривалість періоду, протягом якого всі потоки доходів за цим фінансовим інструментом надходять до інвестора.

Дюрація є показником, який характеризує довгострокові фінансові інструменти, а тому використовується для аналізу боргових цінних паперів з тривалими термінами обігу.

Тобто, це період, протягом якого банк може повернути кошти, витрачені на придбання цінних паперів. Комплексний аналіз показників дюрації забезпечує можливість передбачити наслідки поєднання строків погашення різних фінансових інструментів з погляду їх впливу на дохід і ризик банківського портфеля.

Показник використовують у перспективному аналізі можливих змін ціни цінних паперів протягом періоду їх зберігання банком, у зв'язку з коливанням ставки відсотка на ринку, для характеристики яких використовується поняття цінової еластичності цінних паперів.

Еластичність ціни цінних паперів показує її зміну у відсотках за зміни ринкових ставок на 1 відсоток.

Аналіз дає змогу приймати рішення щодо придбання таких цінних паперів, які відповідають поточній потребі.

Порівняльний аналіз цінової чутливості фінансових інструментів допоможе вибрати такі, що сприятимуть реалізації фінансової стратегії.

Дюрація цінних паперів обчислюється за формулою Ф. Макволі і є відношенням приведеної вартості суми всіх очікуваних потоків доходів за цінними паперами, зважених за часом надходження, до його ринкової ціни:

$$D = \frac{\sum_{i=1}^n \frac{S_i \cdot i}{(1+d)^i} + \frac{N \cdot n}{(1+d)^n}}{p}$$

де D – дюрація цінних паперів;

S_i – очікувані потоки відсоткових доходів в i -й період ($i = \overline{1, n}$)

i – періоди проведення виплат

n – загальна кількість періодів

d – ставка дисконтування

N – номінальна сума боргу

p – ринкова ціна цінних паперів.

Еластичність ціни цінних паперів показує її зміну у відсотках за зміни ринкових ставок на 1 відсоток і розраховується за формулою:

e – коефіцієнт еластичності

– зміна ринкової ціни цінних паперів

– ринкова ціна цінних паперів

Δr – зміна ставки відсотка

r – чинна ставка відсотка.

Взаємозв'язок між дюрацією та еластичністю цінних паперів описується формулою:

$$e = -D_{\text{eff}} \cdot \left(\frac{r}{1+r} \right)$$

Поняття дюрації може характеризувати як окремих інструмент (боргові цінні папери), так і портфель чи сукупність активів і пасивів у цілому (баланс).

5. Стратегії управління валютним ризиком банку.

У процесі управління валютним ризиком банк може застосувати дві альтернативні стратегії, утримуючи валютну позицію **закритою** (стратегія валютного метчингу) або **відкритою** (стратегія максимізації прибутку).

Стратегія управління активами і пасивами, яка передбачає вирівнювання валютної структури балансу, називається валютним метчингом (currency matching). Застосовування цієї стратегії дозволяє банку уникнути значної частини валютного ризику. Проте і ця стратегія не виключає його повністю, оскільки залишається ризик, пов'язаний з репатріацією прибутків від міжнародної діяльності або виплатою дивідендів в іноземній валюті.

Вирівнювання структури активів і пасивів в іноземній валюті для зниження валютного ризику банку на практиці не завжди можливе. На регіональних ринках окремі валюти іноді виявляються не досить популярними

та доступними й учасники ринку не завжди мають можливості для повного узгодження всіх надходжень та платежів у всіх іноземних валютах. Особливо це стосується банків, адже вони оперують значними обсягами багатьох валют, а також тому, що їхня валютна позиція істотно залежить від потреб клієнтів.

Отже, обираючи стратегію управління валютним ризиком, важливо зважити на те, що можливість повного узгодження всіх надходжень та платежів в іноземній валюті є швидше теоретичною і на практиці досягти такої відповідності практично неможливо.

Банки мають можливість зупинити вибір на альтернативній стратегії – максимізації прибутку. Суть її зводиться до того, що учасники ринку «грають» на валютних курсах для отримання прибутків спекулятивного характеру, залишаючи валютну позицію відкритою та свідомо наражаючись на підвищений ризик.

У такому разі управління валютною позицією здійснюється з огляду на закономірність: довга валютна позиція приносить прибутки за підвищення курсу іноземної валюти і завдає збитків за його зниження, а коротка – навпаки. Чим вищий ризик бере на себе учасник, тим більший прибуток він може отримати від «гри» на валютних курсах, але за несприятливих змін на валютному ринку втрати через узятий валютний ризик також будуть значними.

Правильним є і протилежне твердження: зниження рівня валютного ризику означає не тільки зменшення ймовірних збитків, але й обмеження потенційних можливостей одержання прибутків. Саме ця обставина спонукає деяких учасників валютного ринку, зокрема і банки, свідомо залишати свої позиції незахищеними в надії на додаткові прибутки від сприятливої динаміки ринкових параметрів.

Якщо банк обрав стратегію максимізації прибутку, то виникає потреба оцінити валютний ризик та можливі наслідки прийнятих управлінських рішень.

Залежність між величиною прибутків (збитків), одержаних у результаті утримання банком відкритої валютної позиції, та змінами валютних курсів на ринку, описується аналітичною моделлю:

$$\Delta P_v = VP * (S_p - S),$$

де ΔP_v – прибуток (збиток) від переоцінювання валютних коштів у зв'язку зі зміною валютного курсу;

VP – валютна позиція банку;

S_p, S – прогнозований та поточний валютний курс відповідно.

Особливість моделі полягає в наявності чинника невизначеності, зумовленого прогнозами очікуваних значень валютного курсу (S_p). Прогнози справджуються з певною ймовірністю, тому введення в модель ймовірнісних характеристик (імовірність того, що валютний курс досягне прогнозованого значення) дозволяє проводити поглиблений аналіз, порівнюючи кілька сценаріїв. У такому разі отримують два показники: ймовірність настання події та суму можливих втрат, яка з нею кореспондується.

Прогнозування валютного курсу – це складний процес, який потребує

застосування сучасних технологій, кількісних методів аналізу, високого рівня підготовки кадрів. Під час прогнозування використовується сучасний аналітичний інструментарій. Аналітики спираються також на власні міркування щодо зміни форвардних валютних курсів, що дає змогу враховувати й ті чинники, які не мають кількісних характеристик.

Різниця між форвардним та спот-курсом залежить від різниці в рівнях відсоткових ставок за валютами та від тривалості форвардного періоду. З подовженням строків різниця між спотовим та форвардним валютними курсами зростатиме. У процесі прогнозування валютних курсів слід брати до уваги не лише результати розрахунків, а й такі чинники, як поточні умови валютного ринку; результати аналізу кривої дохідності цінних паперів; співвідношення попиту і пропонування на форвардних валютних ринках; результати прогнозування швидкості, напряду та величини зміни відсоткових ставок. Окрім того, банки можуть скористатися прогнозами професійних аналітиків.

Отже, рівень валютного ризику банку залежить не тільки від власної позиції банку, яка може бути обчислена досить точно, але й від ринкової кон'юнктури, прогнозування якої є серйозною проблемою. Зарубіжний досвід свідчить, що навіть у відносно благополучних країнах банкіри останнім часом віддають перевагу стратегіям мінімізації ризиків. У цьому разі модель валютного метчингу служить інструментарієм аналізу та обґрунтування внутрішніх лімітів валютного ризику і допустимих діапазонів зміни фінансових результатів діяльності банку.

Тема 8. Банківський менеджмент

Мета: дослідити основи банківського менеджменту, охарактеризувати банківський менеджмент за спрямуванням управлінських рішень, розглянути організацію контролю банківської діяльності, засвоїти процес управління інформаційними технологіями та організацію ефективних систем безпеки захисту інформації.

Питання для опитування:

1. Основи банківського менеджменту.
2. Банківський менеджмент за спрямуванням управлінських рішень.
3. Організація контролю банківської діяльності.
4. Процес управління інформаційними технологіями та організація ефективних систем безпеки захисту інформації.

Дати визначення термінів: банківський менеджмент, методи управління, стратегічний банківський менеджмент, операційний банківський менеджмент, внутрішній аудит банку, внутрішньобанківський контроль, інформаційний аудит, інформаційний моніторинг.

1. Основи банківського менеджменту.

Банківський менеджмент – це наука про надійні та ефективні системи управління всіма процесами та відносинами, які характеризують діяльність банку. Під процесами та відносинами розуміють сукупність фінансових, економічних, організаційних і соціальних сфер банківської діяльності.

Об'єктом управління є комерційний банк разом з усіма аспектами банківської діяльності у взаємозв'язку з політико-правовим та соціально-економічним середовищем. У поняття «комерційний банк» вкладається широкий смисл, тому об'єкти управління можна конкретизувати так: власний капітал; залучені та запозичені кошти; активи; фінансовий інструментарій; методологія; організаційні структури; банківські продукти; персонал; інформаційні потоки; внутрішньобанківські операції; матеріально-технічна база; облік і звітність; фінансові результати і податки; безпека; зв'язки з громадськістю.

Суб'єкт управління – це відповідальна особа чи група осіб, уповноважена приймати управлінські рішення та нести відповідальність за ефективне управління банком.

У комерційному банку суб'єктами управління є члени Правління банку, члени Ради директорів банку, особи, що обіймають керівні посади (керівництво), команда менеджерів, котрі безпосередньо здійснюють процес управління. Усі суб'єкти управління часто об'єднують під однією назвою – менеджмент (керівний склад) банку.

Банківський менеджмент, як і кожна наука, базується на певних принципах і спрямований на виконання конкретних функцій за допомогою інструментарію для досягнення поставлених цілей. Менеджмент характеризується принципами, спільними для всіх сфер діяльності:

- спрямованість дій суб'єкта управління на досягнення конкретних цілей;
- єдність мети, результату та засобів його досягнення;
- комплексність процесу управління, який включає планування, аналіз, регулювання та контроль;
- єдність стратегічного, тактичного й оперативного планування для забезпечення безперервності відповідного процесу;
- контроль за прийнятими управлінськими рішеннями як найважливіший фактор їх реалізації;
- матеріальне і моральне стимулювання творчої активності, успіхів і досягнень всього колективу та кожного його члена зокрема;
- гнучкість організаційної структури управління, яка дає змогу вирішувати функціональні й управлінські завдання.

Згідно з класичною теорією управління виокремлюють такі основні функції менеджменту:

- планування;
- аналіз;
- організація;
- регулювання (керівництво, координація);
- мотивація;

– контроль.

Планування діяльності розглядається як центральна ланка всього процесу управління банком і головна функція менеджменту. Планування ґрунтується на результатах аналізу всієї сукупності чинників, котрі визначають умови функціонування банку в поточному періоді та в майбутньому. Аналіз впливу чинників здійснюють, згрупувавши їх за середовищем виникнення на зовнішні щодо банку та внутрішньобанківські. Результатом процесу планування має стати якісний план, на підставі якого здійснюватимуться інші функції менеджменту.

Організація – це процес устанавлення та підтримання зв'язків між окремими елементами системи. Під регулюванням розуміють оперативне управління, тобто прийняття поточних управлінських рішень, спрямованих на реалізацію планових завдань.

Мотивація – це сукупність внутрішніх і зовнішніх рушійних сил, які спонукають до реалізації управлінських рішень, надають діяльності цілеспрямованого характеру, задають її форми та межі.

Функція контролю полягає в перевірці виконання прийнятих управлінських рішень і забезпечує безперервне здійснення процесу управління банком. Необхідною умовою ефективності контролюючої функції є доцільне та виправдане поєднання різних видів контролю.

Інструментарій банківського менеджменту включає сукупність методів, прийомів, засобів та форм досягнення цілей і виконання завдань, поставлених перед банківською установою.

Методи управління – це засоби впливу на об'єкт управління для досягнення певних цілей. Методи управління поділяють на економічні, адміністративні, соціально-психологічні, правові.

У процесі управління банком вдаються до різних засобів впливу на об'єкт управління, вибір яких залежить від специфіки тієї чи іншої сфери банківської діяльності. Одним із головних інструментів управління є відсоткові ставки (як за депозитами, так і за кредитами), а також: валютні курси; рівень дохідності цінних паперів; способи видачі та погашення кредитів; рівень обслуговування клієнтів; реклама тощо.

Вибір конкретних інструментів банківського менеджменту насамперед визначається тими цілями, які формулюються у процесі управління. Цілі та завдання, котрих прагне досягти банк, зумовлюють формування стратегії, тактики та визначають ефективність менеджменту. Стратегічна мета діяльності банку не виключає існування множини інших цілей та завдань у різних сферах управління банком. Отже, перелік завдань, що постають перед банківським менеджментом і потребують ефективного вирішення, досить широкий.

Завдання банківського менеджменту:

- забезпечення прибуткової діяльності;
- задоволення потреб клієнтів у структурі та якості пропонованих банком послуг;

- наявність адекватних систем контролю за рівнем банківських ризиків;
- створення ефективної організаційної структури банку;
- організація роботи систем контролю, аудиту, безпеки, інформаційних та інших систем, що забезпечують життєдіяльність банку;
- створення умов для набору кваліфікованих працівників і повної реалізації їхніх потенційних можливостей;
- створення систем підготовки, перепідготовки та розстановки кадрів;
- забезпечення умов для здійснення сильного та послідовного управління банком;
- створення умов для підвищення культури працівників, наявність спільних цінностей, забезпечення сприятливого морального клімату в колективі.

Однією з необхідних ознак добре керованого банку є відповідність його діяльності нормативним вимогам органів банківського нагляду та законодавству країни. Проте цього недостатньо. Якість банківського менеджменту визначається сукупністю таких чинників, як стиль керівництва, методи подолання конкуренції, розмір і структура банку, ефективність застосовуваних методів управління, лідерство і компетентність у визначенні політики, стратегії й управлінських функцій. Часто блискучі характеристики керівного складу банку вважаються ознаками чіткого, високоефективного управління. Наявність кваліфікованого керівництва хоч і дуже важливий чинник, проте він не повинен розглядатися як єдиний критерій для визначення якості управління.

2. Банківський менеджмент за спрямуванням управлінських рішень.

Банківський менеджмент за ознакою спрямування управлінських рішень та часовим горизонтом поділяють на **стратегічний** та **операційний**.

Стратегічний менеджмент спрямовано на формування та реалізацію глобальної концепції життєдіяльності банківської установи. **Метою** стратегічного менеджменту є досягнення довгострокових конкурентних переваг на основі використання сильних сторін діяльності банку та врахування переваг і ризиків зовнішнього середовища.

Суть стратегічного аспекту управління полягає в забезпеченні ефективної адаптації банку до змін зовнішнього середовища. У стратегічному менеджменті формулюється місія та стратегічна мета діяльності банку, а також розробляються засоби досягнення поставленої мети. Останні формуються у вигляді загальної стратегії діяльності банку та низки функціональних стратегій, таких як фінансова, маркетингова, кадрова, інвестиційна та ін.

Обрана банком стратегія впливає на всі сфери його діяльності: вибір напрямів комерційної діяльності, організаційну структуру банку, підбір персоналу з певним рівнем кваліфікації та корпоративної культури, визначення кола клієнтів та партнерів, вирішення технологічних питань, формування банківської інфраструктури. Ключові складові стратегічного

менеджменту визначаються власниками (акціонерами) банку, як правило, на довгострокову перспективу.

Операційний менеджмент спрямовано на реалізацію стратегічних рішень в процесі щоденного управління банківською діяльністю. Операційний менеджмент включає широкий спектр дій зі здійснення банківських операцій: надання фінансових послуг клієнтам банку (кредитних, депозитних, розрахунково-касових), проведення власних інвестиційних, емісійних, міжбанківських, біржових операцій.

Завдання операційного менеджменту полягають в дотриманні нормативних вимог регулюючих органів, підтриманні ліквідності банку, раціональному управлінні активами і пасивами з погляду співвідношення їх строків та обсягів, управління банківськими ризиками.

Операційний менеджмент включає управлінські дії, спрямовані на здійснення банківських операцій в короткостроковому періоді, який, як правило, не перевищує одного року.

За функціональною ознакою в операційному менеджменті банку виокремлюють такі напрями: кредитний менеджмент, інвестиційний менеджмент, менеджмент грошової позиції банку.

Між стратегічним та операційним менеджментом існує тісний взаємозв'язок, адже оперативні управлінські рішення є елементом виконання стратегії та спрямовані на досягнення перспективних цілей банку.

За напрямками діяльності банківський менеджмент поділяють на **фінансовий та організаційний**.

Фінансовий менеджмент охоплює управління фінансовими процесами, що перебувають у компетенції банку.

Фінансовий менеджмент у банку включає такі напрями управління:

- активами і зобов'язаннями;
- власним капіталом;
- банківськими ризиками;
- прибутковістю;
- ліквідністю та резервами;
- банківськими портфелями – кредитним, цінних паперів, реальних інвестицій;
- процесом фінансового планування та формування бюджетів.

Організаційний менеджмент в банку спрямовано на вирішення проблем раціональної організації й управління колективом, створення організаційних структур і систем забезпечення діяльності банку.

Організаційний менеджмент банку включає такі сфери діяльності:

- обґрунтування раціональних організаційних форм побудови банку;
- організацію систем контролю;
- організацію систем безпеки банку;
- управління кадровим потенціалом;
- управління інформаційними технологіями.

3. Організація контролю банківської діяльності.

Контроль – це багатоаспектне поняття, яке зазвичай розглядається з декількох позицій:

1. Як функція управління в системі функцій менеджменту;
2. Як система методів контролю;
3. Як система органів контролю.

Суть контролю банківської діяльності полягає в тому, що суб'єкт управління здійснює облік і перевірку того, наскільки об'єкт управління виконує його постанови.

Основною метою контролю є блокування відхилень діяльності суб'єкта від заданої стратегії, а в разі виявлення відхилень – приведення керованої системи в стійке та надійне положення за допомогою всіх важелів, які можуть бути задіяні у відповідній системі управління.

Організація контролю у банках має загальноприйнятні **форми** – попередній, поточний, наступний, а також **методи** – економічний аналіз, перевірка та ревізія.

Виділяють такі основні **принципи** контролю:

1. Повсюдність.
2. Загальність, тобто перевіркою повинні бути охоплені всі сторони роботи банку.
3. Універсальність, яка проявляється з трьох сторін:
 - як функція управління;
 - як профілактичний засіб, що запобігає порушенням та зловживанням;
 - як засіб забезпечення економічного та раціонального використання всіх ресурсів.
4. Масовість контролю.
5. Раптовість (про початок перевірки не повинні знати працівники органів та установ що перевіряються).
6. Безперервність (тобто перевірка здійснюється постійно).
7. Системність (перевірка в плановому організованому порядку).

Державний контроль діяльності банків здійснюється НБУ у таких формах:

1. Адміністративний контроль:
 - реєстрація і ліцензування банківської діяльності;
 - встановлення вимог та обмежень щодо діяльності банків;
 - застосування санкцій адміністративного чи фінансового характеру;
 - нагляд за діяльністю банків;
2. Індикативний контроль:
 - встановлення обов'язкових економічних нормативів;
 - визначення норм обов'язкових резервів для банків;
 - встановлення норм відрахувань до резервів на покриття ризиків від активних банківських операцій;
 - визначення процентної політики;
 - рефінансування банків;
 - кореспондентських відносин;

- управління золотовалютними резервами, включаючи валютні інвестиції;
- операції із цінними паперами на відкритому ринку;
- імпорту та експорту капіталу.

Банківський менеджмент повинен забезпечити впровадження наступних систем контролю:

- внутрішній аудит;
- внутрішньобанківський контроль;
- системи аналізу якості активів за рівнем загального ризику;
- системи контролю за діяльністю персоналу банку.

Внутрішній аудит банку – це діяльність підрозділу внутрішнього аудиту банку щодо перевірки і оцінки адекватності та ефективності системи внутрішнього контролю та якості виконання посадових обов'язків персоналу банку. Внутрішній аудит передбачає отримання в документальній формі процедур і опису методів, які застосовуються банком для здійснення внутрішнього контролю.

Внутрішньобанківський контроль – оперативна система забезпечення здійснення касових, розрахункових, кредитних та інших операцій в установах банку відповідно до визначених правил, який направлений на забезпечення грошових коштів і цінностей в банку, законності виконання операцій, точного і своєчасного віддзеркалення їх в бухгалтерському обліку, можливості документарного встановлення відповідальності за порушення правил виконання операцій або втрату цінностей.

Системи аналізу якості активів за рівнем загального ризику будуються на класифікації активів за ймовірністю повернення та розміром можливих збитків з подальшим розрахунком відповідних вагових коефіцієнтів для кожної групи активів.

Система контролю за діяльністю персоналу банку – це здійснення контролю відповідними менеджерами за виконанням співробітниками вимог нормативних документів, внутрішніх інструкцій та положень банку.

Національний банк оновив систему контролю за діяльністю банків у сфері готівкового обігу. Зокрема, регулятор урегулював та встановив єдині вимоги до організації та порядку проведення Національним банком планових і позапланових виїзних перевірок банків з питань готівкового обігу. Йдеться про перевірки, спрямовані на забезпечення контролю за дотриманням банками вимог Національного банку до касової роботи, інкасації коштів та перевезення валютних цінностей, захисту приміщень банків.

Це зумовлено виконанням норм Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо окремих питань діяльності Національного банку України», ухваленого Верховною Радою України 19 жовтня 2021 року, щодо розширення функцій центрального банку у сфері контролю і регулювання діяльності з питань готівкового обігу.

Порядок організації та здійснення Національним банком таких перевірок містить постанова Правління Національного банку України від 14 лютого 2022

року № 16 «Про затвердження Положення про організацію та проведення перевірок банків з питань готівкового обігу».

Постанова № 16 визначає:

- основні терміни щодо процедури проведення перевірок банків з питань готівкового обігу;
- порядок формування складу інспекційної групи, права й обов'язки членів інспекційної групи;
- обмін інформацією та документами з об'єктом перевірки;
- права та обов'язки керівників і працівників об'єкта перевірки;
- порядок організації та проведення планової і позапланової перевірок та оформлення їх результатів;
- порядок дій у разі перешкоджання під час здійснення перевірки.

Реалізація цього документа дасть змогу підвищити ефективність організації та здійснення нагляду у сфері готівкового обігу, а також удосконалити порядок проведення перевірок банків щодо дотримання ними вимог Національного банку з питань ведення касових операцій, інкасації коштів та перевезення валютних цінностей, організації охорони приміщень.

4. Процес управління інформаційними технологіями та організація ефективних систем безпеки захисту інформації.

Процес управління інформаційними технологіями полягає у формуванні програмного і технічного забезпечення, яке б відповідало ефективній роботі банку та його клієнтів. Інформаційні технології направлені на підтримку процесу управління банком. Вони повинні відповідати стратегічним цілям, адекватно приймати участь в процесі розвитку основної діяльності банку. Витрати на технологічний інструментарій мають бути зважені на рівень очікуваної віддачі. Тому банківський менеджмент має визначити необхідний рівень автоматизації та впровадити відповідну технологічну систему, програмне і технічне забезпечення з урахуванням послідовності виконання програм, та їх здатності до технологічного здійснення банківських операцій. Організація ефективних систем безпеки й управління інформаційними технологіями мають певну специфіку і потребують окремого вивчення, та відповідного рівня підготовки.

Системи безпеки банківської діяльності включають:

- створення умов надійного захисту інформації;
- оснащення надійних сховищ;
- переміщення готівкових коштів;
- ведення записів, документування, комп'ютерний доступ, охорона;
- контроль за складом акціонерів банку та правом власності на контрольний пакет акцій.

Ефективна робота в системі безпеки потребує залучення спеціалістів зі знанням правових та юридичних основ здійснення банківської діяльності, комп'ютерної грамотності, методики проведення аудиту та ревізії банку.

Розрізняють **інформаційний аудит** та **моніторинг**.

Інформаційний аудит – це обстеження підрозділів банку з метою вивчення й оцінки інформаційних потоків та наявності інформації.

Інформаційний моніторинг – контроль та супровід надходження інформації, аналіз її важливості та оцінка використання в процесі діяльності банку. Через *інформаційний аудит* визначається:

- джерела, форми та регламент отримання інформації;
- склад і структура інформації;
- адаптація для використання інформації в підрозділах банку;
- ступінь захисту інформації.

Через *інформаційний моніторинг* здійснюється:

- оцінка та розподіл інформації;
- якість інформації та джерела її надходження;
- ранжування та формування інформаційних потоків залежно від стратегії розвитку;
- своєчасний вилив на зміни інформаційних потоків, пошук додаткових джерел.

Банки формують і забезпечують роботу служб безпеки у всіх сферах інформаційного простору через:

- **сфери інтересів** – як стратегічну для прийняття рішень щодо довгострокових перспектив (планування, угоди);
- **сфери впливу** – тактика прийняття рішень про співробітництво з партнерами, інвестування коштів у нові проекти, протидії спекулятивної конкуренції, визначення поведінки в ринковому просторі;
- **сфери безпосередньої інформаційної діяльності** використання оперативної інформації для прийняття рішень по окремим операціям та угодам.

Інформаційно-аналітична робота – це неперервний процес щодо дослідження конкретного об'єкта в коротко чи довгостроковій перспективі з урахуванням наступних складових:

1. Вивчення існуючого стану об'єкта (факти, що свідчать про відповідні закономірності та тенденції існування об'єкта);
2. Вивчення потенційних можливостей об'єкта (реалізація можливостей діяльності за конкретних умов, її ефективність);
3. Вивчення намірів об'єкту на перспективу (аналізуються фактори дій об'єкта у навколишньому середовищі, визначаються сильні на вразливі місця).

Тема 9. Фінансовий моніторинг банківської діяльності

Мета: набути теоретичних знань щодо поняття та структури функціонування системи фінансового моніторингу в Україні, а також суб'єктів первинного та державного фінансового моніторингу, дослідити сутність та засоби легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом та відмивання грошей, з'ясувати особливості міжнародного регулювання боротьби з відмиванням грошових коштів.

Питання для опитування:

1. Поняття та структура функціонування системи фінансового моніторингу в Україні. Суб'єкти первинного та державного фінансового моніторингу.

2. Сутність та засоби легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом та відмивання грошей.

3. Фінансовий моніторинг банківської діяльності.

Дати визначення термінів: фінансовий моніторинг, доходи, одержані злочинним шляхом, відмивання грошей.

1. Поняття та структура функціонування системи фінансового моніторингу в Україні. Суб'єкти первинного та державного фінансового моніторингу.

Відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» фінансовий моніторинг – сукупність заходів, що вживаються суб'єктами фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії, що включають проведення державного фінансового моніторингу та первинного фінансового моніторингу.

Суб'єктами державного фінансового моніторингу є:

- Національний банк України,
- центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення,
- Міністерство юстиції України,
- Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку,
- Міністерство цифрової трансформації України,
- Державна служба фінансового моніторингу України.

Суб'єктами первинного фінансового моніторингу є:

1. банки, страховики (перестраховики), страхові (перестрахові) брокери, кредитні спілки, ломбарди та інші фінансові установи;
2. платіжні організації, учасники чи члени платіжних систем;
3. професійні учасники організованих товарних ринків;
4. професійні учасники ринків капіталу, крім осіб, які провадять діяльність з організації торгівлі фінансовими інструментами;
5. оператори поштового зв'язку, інші установи, які надають послуги з переказу коштів (поштового переказу) та здійснення валютних операцій;
6. філії або представництва іноземних суб'єктів господарської діяльності, що надають фінансові послуги на території України;
7. спеціально визначені суб'єкти первинного фінансового моніторингу (крім осіб, які надають послуги в рамках трудових правовідносин):

- суб'єкти аудиторської діяльності;
 - бухгалтери, суб'єкти господарювання, що надають послуги з бухгалтерського обліку;
 - суб'єкти господарювання, що здійснюють консультування з питань оподаткування;
 - адвокатські бюро, адвокатські об'єднання та адвокати, які здійснюють адвокатську діяльність індивідуально;
 - нотаріуси;
 - суб'єкти господарювання, що надають юридичні послуги;
 - особи, які надають послуги щодо створення, забезпечення діяльності або управління юридичними особами;
 - особи, які надають послуги щодо створення, забезпечення діяльності або управління юридичними особами;
 - суб'єкти господарювання, що надають посередницькі послуги під час здійснення операцій з купівлі-продажу нерухомого майна, а також суб'єкти господарювання, що надають за винагороду консультаційні послуги, що пов'язані з купівлею-продажем нерухомого майна;
 - суб'єкти господарювання, що здійснюють торгівлю за готівку дорогоцінними металами і дорогоцінним камінням та виробами з них;
 - суб'єкти господарювання, які проводять лотереї та/або азартні ігри;
8. постачальник послуг, пов'язаних з обігом віртуальних активів;
9. інші юридичні особи, які за своїм правовим статусом не є фінансовими установами, але надають окремі фінансові послуги.

Внутрішні документи з питань фінансового моніторингу повинні містити процедури, достатні для забезпечення ефективного управління ризиками, а також для запобігання використанню послуг та продуктів суб'єкта первинного фінансового моніторингу для легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення.

Групи, учасниками яких є суб'єкти первинного фінансового моніторингу, розробляють та впроваджують єдині правила фінансового моніторингу, що, зокрема, включають процедуру використання інформації в межах групи з метою фінансового моніторингу. Такі правила поширюються на всіх суб'єктів первинного фінансового моніторингу, що входять до групи, їх філії та дочірні компанії, розташовані в інших країнах.

2. Сутність та засоби легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом та відмивання грошей.

Доходи, одержані злочинним шляхом – будь-які активи, одержані прямо чи опосередковано внаслідок вчинення злочину, зокрема валютні цінності, рухоме та нерухоме майно, майнові та немайнові права, незалежно від їх вартості.

Відносини, що виникають у сфері запобігання та протидії, регулюються Конституцією України, міжнародними договорами, згоду на обов'язковість

яких надано Верховною Радою України, цим та іншими законами, а також прийнятими на їх виконання нормативно-правовими актами.

До легалізації злочинних доходів можна віднести наступні дії:

- приховування слідів надходження доходів, отриманих з нелегальних джерел;
- створення вигляду законності одержання доходів;
- приховування осіб, що одержують незаконні доходи й ініціюють сам процес відмивання;
- забезпечення зручного й оперативного доступу до коштів, отриманих з нелегальних джерел;
- отримання умов для безпечного і комфортного споживання відмитих коштів;
- створення умов для безпечного інвестування доходів у легальний бізнес.

3. Фінансовий моніторинг банківської діяльності.

Банки, як основні структури фінансової системи відіграють важливу роль в процесі фінансового моніторингу. З метою забезпечення реалізації норм Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом», Національним банком України було розроблено та затверджено «Положення про здійснення банками фінансового моніторингу» (№65 від 19.05.2020 року). Банк зобов'язаний забезпечити належну організацію внутрішньобанківської системи ПВК/ФТ (запобігання та протидія легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення) та проведення первинного фінансового моніторингу.

Метою належної організації внутрішньобанківської системи ПВК/ФТ та проведення первинного фінансового моніторингу є:

- виконання вимог законодавства України у сфері ПВК/ФТ;
- можливість належним чином виявляти порогові та підозрілі фінансові операції (діяльність) та повідомляти про них СУО (спеціально уповноважений орган);
- запобігання використанню послуг та продуктів банку для проведення клієнтами фінансових операцій з метою ВК/ФТ.

Банк з метою належної організації внутрішньобанківської системи ПВК/ФТ та проведення первинного фінансового моніторингу вживає, зокрема, таких заходів:

- 1) призначає відповідального працівника банку згідно з вимогами законодавства України у сфері ПВК/ФТ на рівні керівництва банку;
- 2) створює окремий структурний підрозділ з ПВК/ФТ, який очолює відповідальний працівник банку або який безпосередньо підпорядковується відповідальному працівникові банку;
- 3) забезпечує функціонування системи управління ризиками ВК/ФТ;
- 4) розробляє та затверджує внутрішні документи банку з питань ПВК/ФТ в обсязі, необхідному для ефективного функціонування

внутрішньобанківської системи ПВК/ФТ та розуміння працівниками банку своїх обов'язків та повноважень у сфері ПВК/ФТ;

5) забезпечує функціонування на постійній основі колегіального органу щодо розгляду проблемних та актуальних питань функціонування внутрішньобанківської системи ПВК/ФТ;

6) забезпечує достатні ресурси для функціонування внутрішньобанківської системи ПВК/ФТ (у т. ч. окремого структурного підрозділу з ПВК/ФТ);

7) забезпечує достатню інформованість та обізнаність голови, членів ради і правління банку щодо їхніх обов'язків у сфері ПВК/ФТ, а також щодо притаманних ризик-профілю банку ризиків ВК/ФТ;

8) забезпечує інформування керівників банку щодо важливості вимог законодавства України з питань ПВК/ФТ з метою забезпечення належної системи управління ризиками, необхідності вжиття дієвих заходів для ефективного запобігання використанню послуг банку з метою ВК/ФТ та розуміння наслідків, на які наражається банк у разі невиконання вимог законодавства України з питань ПВК/ФТ;

9) ефективно розподіляє функції з питань ПВК/ФТ між трьома лініями захисту, забезпечує належну обізнаність та виконання працівниками банку, включно з працівниками бізнес-підрозділів, визначених їм обов'язків у сфері ПВК/ФТ, розуміння такими працівниками своєї відповідальності за невиконання обов'язків та/або бездіяльність;

10) запроваджує та постійно вдосконалює внутрішній контроль з питань ПВК/ФТ, зокрема забезпечує своєчасне виявлення внутрішнім аудитом проблемних питань та ознак неналежної системи управління ризиками ВК/ФТ;

11) вивчає нові продукти/послуги, включаючи нові канали продажу, використання або розроблення нових технологій для наявних або нових продуктів з метою належної оцінки притаманних їм ризиків ВК/ФТ та належного контролю за ризиками ВК/ФТ для наявних продуктів/послуг;

12) забезпечує здійснення на постійній основі проведення навчальних заходів для працівників банку та агентів банку (їх працівників) з метою розуміння ними покладених на них обов'язків та порядку дій та ін.

Відповідальність за неналежну організацію внутрішньобанківської системи ПВК/ФТ та проведення первинного фінансового моніторингу несе голова правління банку / керівник філії іноземного банку (крім банків, віднесених до категорії неплатоспроможних, щодо яких запроваджена процедура тимчасової адміністрації або ліквідації), а також відповідальний працівник банку.

Правління банку / керівник філії іноземного банку забезпечує не рідше одного разу на квартал розгляд таких питань у сфері ПВК/ФТ:

1) результатів моніторингу ділових відносин з клієнтами, за підсумками якого була виявлена підозріла діяльність клієнтів, та пропозицій щодо вжиття необхідних заходів стосовно таких клієнтів з метою мінімізації ризиків ВК/ФТ;

2) питань, пов'язаних із пропозиціями щодо відмови у продовженні ділових відносин з клієнтами (у т. ч. в разі встановлення клієнту неприйнятно високого рівня ризику);

3) проблемних питань, що виникають під час проведення заходів з незалежної перевірки клієнта у банку;

4) змін у законодавстві України з питань ПВК/ФТ та вжиття банком необхідних заходів через такі зміни (зокрема оновлення внутрішніх документів банку з питань ПВК/ФТ) із зазначенням строків вжиття таких заходів;

5) результатів оцінки нових банківських продуктів/послуг та притаманних їм ризиків ВК/ФТ (легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та/або фінансування розповсюдження зброї масового знищення);

6) проблемних питань щодо проведення навчальних заходів для працівників банку, агентів банку (їх працівників);

7) проблемних питань, пов'язаних зі встановленням ділових відносин з PEPs (фізична особа, яка є політично значущою особою, членом її сім'ї або особою, пов'язаною з політично значущою особою, або інша особа, кінцевий бенефіціарний власник якої є політично значущою особою, членом її сім'ї або особою, пов'язаною з політично значущою особою) та/або їх обслуговуванням;

8) інших питань щодо виконання банком вимог законодавства України у сфері ПВК/ФТ, які потребують розгляду.

Тема 10. Фінансова безпека банківського сектору

Мета: дослідити сутність фінансової безпеки банківського сектору, засвоїти методичний інструментарій забезпечення фінансової безпеки комерційних банків, розглянути моральні ризики та асиметрію інформації у банківській діяльності, а також методи їх мінімізації.

Питання для опитування:

1. Сутність фінансової безпеки банківського сектору.
2. Методичний інструментарій забезпечення фінансової безпеки комерційних банків.
3. Моральні ризики й асиметрія інформації у банківській діяльності та методи їх мінімізації.

Дати визначення термінів: фінансова безпека банку, загрози фінансовій безпеці банку, моральні ризики, асиметрія інформації.

1. Сутність фінансової безпеки банківського сектору.

Фінансова безпека банку передбачає такий стан банківської системи в цілому, зокрема окремого банку, який характеризується здатністю протистояти можливим зовнішнім та внутрішнім загрозам банківської

діяльності для забезпечення нормального функціонування та розвитку в умовах дестабілізуючого впливу оточуючого середовища та захищеності фінансових інтересів зацікавлених сторін. Функціонування банківського сектору пов'язане з ризиками банківської діяльності, що включають в себе не лише ризики фінансових втрат банків, але й ризики, на які наражаються пов'язані з їх діяльністю економічні агенти.

Об'єктом фінансової безпеки банків є фінансова діяльність банку в цілому та її окремі елементи:

- прибуток;
- фінансові ресурси;
- грошові потоки;
- доходи та витрати;
- фінансовий потенціал;
- валютні цінності тощо.

Суб'єктами забезпечення фінансової безпеки банку є:

- зовнішні - центральний банк, органи державної влади, фонд гарантування вкладів фізичних осіб, клієнти, контрагенти;
- внутрішні - власники банку, топ-менеджери та банківський персонал.

Метою забезпечення фінансової безпеки банківської установи є забезпечення фінансової стійкості банку та захист його фінансових інтересів від дії зовнішніх і внутрішніх загроз та фінансових ризиків для забезпечення ефективного розвитку в поточному та довгостроковому періоді.

Усі чинники впливу на банківську систему поділяються на дві категорії (зовнішні та внутрішні) й є взаємопов'язаними.

Категорія внутрішніх чинників впливу напряму залежить від ефективності управлінської системи банків, установа може здійснювати на них вплив відповідними інструментами.

Складніша ситуація із впливом зовнішніх чинників, оскільки банк не може на них впливати, а це призводить до складності їх прогнозування, врахування тощо.

Основні загрози фінансовій безпеці банків розглянуто на рис. 10.1.



Рисунок 10.1 – Загрози фінансовій безпеці банківських установ

2. Методичний інструментарій забезпечення фінансової безпеки комерційних банків.

Методичний інструментарій усунення загроз фінансової безпеки банків можна поділити на:

– **внутрішній** - банк, як і будь-який інший господарюючий суб'єкт, має економічну самостійність і може самостійно вживати певних заходів, спрямованих на досягнення фінансової безпеки.

До основних внутрішніх методів забезпечення фінансової безпеки банку належать:

- фінансове планування;
- фінансовий аналіз;
- фінансове регулювання;
- фінансовий контроль.

Основним внутрішнім методом забезпечення фінансової безпеки банку є управління фінансами – фінансовий менеджмент.

– **зовнішній** – діяльність банку підлягає втручанню з боку держави, яка має інструменти впливу на діяльність банківських установ. Основними зовнішніми методами забезпечення фінансової безпеки банку є:

- банківське регулювання;
- банківський нагляд;
- банківський контроль.

Основними зовнішніми методами забезпечення фінансової безпеки банку є грошово-кредитні, правові та економічні (нормативні й податкові) інструменти.

3. Моральні ризики й асиметрія інформації у банківській діяльності та методи їх мінімізації.

Моральний ризик – це дії економічних агентів з максимізації їх власної корисності в збиток іншим сторонам, внаслідок нерівності інформації та відмінності інтересів, що проявляється у зміні поведінки однієї із сторін угоди. Ситуації, в яких виникає моральний ризик характеризується такими умовами:

1. Інтереси сторін не збігаються.
2. Сторона угоди застрахована від несприятливих наслідків.
3. Сторони договору не в змозі здійснювати певний контроль.

Моральні ризики в банківській діяльності поділяються на:

- ті, що виникли під дією внутрішніх факторів (необ'єктивність аудиту, внутрішнього контролю, необачна діяльність менеджерів, асиметрія інформації у відносинах з підрозділами;

- ті, що виникли під дією зовнішніх факторів (ризики, пов'язані з діяльністю наглядових органів, поведінкою клієнтів банку, залежність від ключових клієнтів).

Одним з основних внутрішніх моральних ризиків є наявність гарантованого внутрішнього доступу до ресурсів, адже, бажання банку збільшити кредитний портфель може значно впливати на рівень фінансової безпеки.

Існує моральний ризик з боку керівництва, коли менеджери звільняються від прямої відповідальності за свої дії.

Асиметрія інформації (коли дві сторони відносин мають різний рівень інформування щодо предмету), є однією з передумов виникнення моральних ризиків, а також виникнення трансакційних витрат банку, тобто, створення можливостей зловживань одного з учасників не інформованого контрагента.

Прояви моральних ризиків та методи боротьби з ними наведено у табл. 10.1.

Таблиця 10.1 Прояви моральних ризиків, методи боротьби з ними

| Банківський продукт | Моральний ризик | Методи боротьби |
|--|--|--|
| 1. Депозити | Наявність фонду гарантування вкладів фізичних осіб | Нагляд НБУ |
| 2. Кредити | Неадекватна поведінка клієнта, заснована на асиметрії інформації | Створення та ведення бази недобросовісних клієнтів |
| 3. Платіжні картки, розрахунково-касове обслуговування | Шахрайські дії клієнтів | Контроль з боку банку, моніторинг операцій клієнта |
| 4. Інкасація | Шахрайство з боку персоналу | Ефективність заробітної плати, контроль за |

| | | |
|--|--|------------|
| | | персоналом |
|--|--|------------|

Методи боротьби з моральними ризиками характеризуються методами, що використовує банк (ведення бази кредиторів, ефективність заробітної плати працівників, відповідальність керівництва, контроль за позичальниками) та методи, що забезпечуються зовнішнім середовищем (грошово-кредитна політика, нагляд Центрального банку, контроль з боку материнської компанії, законодавчо-нормативна база).

Перелік рекомендованих літературних джерел та законодавчо-нормативних актів

1. Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні : закон України від 10.12.1997 р. № 710/97-ВР (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5178-17> (дата звернення: 30.03.2022).
2. Про фінансовий лізинг : закон України 04.02.2021 р. № 1201-ІХ [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1201-20#Text> (дата звернення: 30.03.2022).
3. Про банки і банківську діяльність : закон України від 07.12.2000 р. № 2121-ІІІ (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2121-14> (дата звернення: 30.03.2022).
4. Про обіг векселів в Україні : закон України від 05.04.2001 р. № 2374-ІІІ (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2374-14> (дата звернення: 30.03.2022).
5. Інструкція з бухгалтерського обліку операцій з готівковими коштами та банківськими металами в банках України : постанова Правління Національного банку України від 20.10.2004 р. № 495 (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс] / Національний банк України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1425-04> (дата звернення: 30.03.2022).
6. Інструкція про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті : постанова Правління Національного банку України від 21.01.2004 р. № 22 (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс] / Національний банк України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0377-04> (дата звернення: 30.03.2022).
7. Інструкція про ведення касових операцій банками України : постанова Правління Національного банку України від 25.09.2018 р. № 103 (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс] / Національний банк України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0103500-18#Text> (дата звернення: 30.03.2022).
8. Інструкція про міжбанківський переказ грошей в Україні в національній валюті : постанова Правління Національного банку України від 16.08.2006 р. № 320 (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс] / Національний банк України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1035-06> (дата звернення: 30.03.2022).
9. Інструкція про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах : постанова Правління Національного банку України від 12.11.2003 р. № 492 (зі змінами та доповненнями) [Електронний

ресурс] / Національний банк України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1172-03> (дата звернення: 30.03.2022).

10. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні : постанова Правління Національного банку України від 28.08.01 № 368 (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс] / Національний банк України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01> (дата звернення: 30.03.2022).

11. Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями : постанова Правління Національного банку України від 30.06.2016 № 351 [Електронний ресурс] / Національний банк України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0351500-16> (дата звернення: 30.03.2022).

12. Правила бухгалтерського обліку доходів і витрат банків України : постанова Правління Національного банку України 27.02.2018 р. № 17 [Електронний ресурс] / Національний банк України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017500-18#Text> (дата звернення: 30.03.2022).

13. Вимоги (правила) щодо здійснення діяльності з торгівлі цінними паперами: брокерської діяльності, дилерської діяльності, андеррайтингу, управління цінними паперами : рішення Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 03.11.2020 р. № 640 [Електронний ресурс] / Національний банк України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0062-21#Text> (дата звернення: 30.03.2022).

Базова література:

1. Волкова В. В., Волкова Н. І., Добровольський О. І. Навчально-методичний посібник для самостійної роботи студентів та контролю якості засвоєння навчального матеріалу з дисципліни «Банківська система». Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2019, 168 с.
2. Катан Л. І., Демчук Н. І., Бабенко-Левада В. Г., Журавльова Т. О. Банківська система : навч. посіб. / за ред. І. М. Мазур. Дніпро: Пороги, 2017. 444 с.
3. Ситник Н. С., Стасишин А. В., Блащук-Девяткіна Н. З., Петик Л. О. Банківська система : навчальний посібник / за ред. Н. С. Ситник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2020. 580 с. URL: https://financial.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/11/Blashchuk_Petyk_13_end.pdf (дата звернення: 30.03.2022).
4. Стечишин Т. Б., Малахова С. Л. Банківська справа : навчальний посібник. Тернопіль: ТНЕУ, 2018. 404 с.

5. Мороз А. М., Савлук М. І., Пуховкіна М. Ф. Банківські операції : підручник / за ред. А. М. Мороза. [3-тє вид., перероб. і доп.]. Київ : КНЕУ, 2018. 608 с.
6. ABC SCROOGE III : інструкція користувача програмного забезпечення при вивченні фінансових дисциплін для здобувачів вищої освіти галузей знань 07 «Управління та адміністрування», 05 «Соціальні та поведінкові науки», 28 «Публічне управління та адміністрування» / уклад. Н. М. Сіренко, М. Д. Бабенко, А. В. Бурковська [та ін.]. Миколаїв : МНАУ, 2019. 628 с.
7. Баришевська І. В. Стан та розвиток безготівкових розрахунків в Україні. *Фінанси, банківська система та страхування: стан, проблеми та перспективи розвитку в кризовій економіці України* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. Дніпро: ДДАЕУ. 02-03 березня 2020 р. С. 37-39.
8. Бурковська А. В., Мікуляк К. А. Прогнозування конкурентоспроможності банківських установ у сучасних умовах. *Modern Economics*. 2017. Вип. 1. С. 9-17. URL: <https://modecon.mnau.edu.ua/issue/1-2017/UKR/burkovska.pdf> (дата звернення: 30.03.2022).

Інформаційні Інтернет ресурси:

1. Національний банк України відкладає ухвалення рішення щодо облікової ставки. URL: <http://surl.li/bueph> (дата звернення: 06.03.2022).
2. НПС «ПРОСТІР» скасувала комісію інтерчейндж за операціями оплати товарів і послуг. URL: <http://surl.li/buepi> (дата звернення: 06.03.2022).
3. Про використання банками України хмарних послуг в умовах воєнного стану. URL: <http://surl.li/bmwre> (дата звернення: 10.03.2022).
4. Національний банк та Фонд гарантування вкладів фізичних осіб підтримують ініціативу Президента України щодо запровадження 100% гарантії держави на депозити населення на період дії воєнного стану. URL: <http://surl.li/buepm> (дата звернення: 10.03.2022).

Навчальне видання

БАНКІВСЬКА СИСТЕМА

Конспект лекцій

Укладачі: **Сіренко** Наталя Миколаївна
Мікуляк Катерина Анатоліївна

Формат 60x84 1/16 Ум. друк. арк. 8,375.
Тираж 30 прим. Зам. б/н

Надруковано у видавничому відділі
Миколаївського національного аграрного університету.
54020 м. Миколаїв, вул. Георгія Гонгадзе, 9

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 490 від 20.02.2013 р.